

ПРИЛОЗИ. ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
CONTRIBUTIONS. SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

ISSN 0350-1914

МАКЕДОНСКА АКАДЕМИЈА НА НАУКИТЕ И УМЕТНОСТИТЕ
MACEDONIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

ОДДЕЛЕНИЕ ЗА ЛИНГВИСТИКА И ЛИТЕРАТУРНА НАУКА
SECTION OF LINGUISTIC AND LITERARY SCIENCES

П Р И Л О З И

CONTRIBUTIONS

XXXV 2

**ПРИЛОЗИ ПОСВЕТЕНИ
НА АКАДЕМИК ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ**

СКОПЈЕ – SKOPJE
2010

У р е д у в а ч к и о д б о р:

акад. Катица Ќулавкова (претседател)

акад. Зузана Тополињска

акад. Милан Ѓурчинов

акад. Витомир Митевски, гостин-уредник

ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ

**БЕСЕДИ ОД СВЕЧЕНИОТ СОБИР
ПО ПОВОД 90 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО
НА АКАДЕМИК ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ**

Катица КУЛАВКОВА

Уважени колеги, членови на Македонската академија на науките и уметностите,

Дами и господа,

Денес, на 1 декември 2010 година, имаме ретко задоволство да одбележиме еден 90-годишен јубилеј во присуство на славеникот. Тоа е роденденскиот јубилеј на академик Петар Хр. Илиевски. Свечениот собир по овој повод, организиран од Одделението за лингвистика и литературна наука на МАНУ, ќе биде надополнет и со специјален број на списанието *Прилози* на истото одделение. Манифестно, тоа е најмалку што можевме да го направиме за оваа исклучително значајна личност на македонската наука и култура. Поради волуминозоста на неговото научно дело, деновиве имам едно дискретно но силно присутно чувство дека пропуштаме еден повод за да направиме поцелосно толкување и вреднување на делото на акад. Петар Хр. Илиевски. Од друга страна, пак, свесна сум дека тој има дело кое допрва ќе се проучува, не затоа што досега било занемарено, туку затоа што е повеќеслојно и со долготрајни дејства.

Гледајќи го колегата Илиевски во последниве седум години, како посветено работи на нови научни трудови, како води неколку проекти од особено значење при МАНУ, како се грижи за блиските соработници, колку е одговорен и присутен на седниците на Одделението и на Советот на Центарот за ареална лингвистика, гледајќи со каква предаденост им пристапува на обврските на својата деведесетгодишна возраст, колку непомирливо се спротивставува на теориите за коишто смета дека не се научно засновани, како да подзаборавив на длабочината на неговата возраст. Всушност, ми се чини дека личности како него го релативизираат поимот возраст! Токму тоа сознание и побудува восхит пред неговата личност и пред неговото дело, дело за коешто понекогаш ни недостасува доволно време за да го проучиме темелно и за да го усвоиме како заедничко добро

и вредност, независно од тоа дали совршено ни се совпаѓаат погледите на историјата или не.

Петар Хр. Илиевски е роден на 2 јули 1920 година во село Горно Бигор – Доленци, Кичевско. Има завршено Богословски факултет во 1946 година, а 1956 година дипломира и на Филозофскиот факултет во Скопје, на групата, денес Институт, за класична филологија. Има докторирано на тема „Аблативот, инструменталот и локативот во најстарите грчки текстови“ во 1960 година. До пензионирањето работи како професор по класични студии на Филозофскиот факултет и години на ред е главен уредник на реномираното меѓународно списание за класична филологија и антички студии *Жива антика*.

За член на МАНУ е избран на 14 мај 1979 година. Одликуван е и има добиено врвни признанија и награди за наука и за животно дело.

Придонесот на Петар Хр. Илиевски е несомнен во повеќе научни области, едновременно комплементарни и автономни: микенологијата, медијеалистиката, палеославистиката, славистиката, балканистиката, лингвистиката, историографијата на писмото и на книжевноста и македонистиката. За ваквиот широк спектар на истражувачки интерес проследен со видливи и признати резултати навистина било потребно време, девет децении, но времето само по себе не е доволно за да се создаде едно импозантно дело.

За тоа е неопходен духовен, душевен и физички капацитет, силна волја, полемички дух, средишен морален стожер, јасна свест и намера, приврзаност кон знаењето, умешност да се трага по научните дадености и вистини, трпеливост, пасионираност. За да се создаде едно складно и габаритно дело неопходна е внатрешна рамнотежа, семејна хармонија, егзистенцијален амбиент, истражувачки предуслови и, најмногу од сè, длабока психоментална увереност и непоколебливост дека творештвото може да го осмисли постоењето. А смислата на животот посветен на истражување, откривање и спознавање, на извесен начин, го преминува прагот на личната проекција и може да се приопшти и како колективно добро. Би сакала денес да ја искажам својата верба дека делото на Петар Хр. Илиевски го има надминато прагот на личниот идентитет и дека има пред себе долга егзистенција/рецепција во којшто ќе се соочува со новите историски, вредносни и толкувачки предизвици и хоризонти.

Во оваа прилика ќе потсетам на една речита синтетичка согледба на акад. Георги Старделов, дека истражувачкиот интерес на акад. Петар Хр. Илиевски е сосредоточен на двете најзначајни европски цивилизации – на античката, посебно на „сјајната микенска цивилизација“, и на средновековната црковнословенска а, јас би рекла, во тој контекст, на македонската црковнословенска цивилизација.

Интересно е да се проследуваат блиските врски и дијалогот што во делото на Илиевски го водат различните логоси, оној на филологијата и оној на филозофијата, оној на книжевноста и оној на културата, оној на теологијата и оној на историјата! Восхитувачки е да се проследува во еден толку интелектуално објективистички насочен опус како се вкрстуваат творечките начела на јазичната и писмената култура, на јазикот на древните народи, јазикот на светите писма, уметничкиот јазик на средновековната книжевност и прецизниот јазик на споредбената енциклопедиска научна терминологија.

Ќе спомнам само неколку наслови на негови студии без коишто е незамислива историјата на хуманистичките науки во Македонија: *Балканолошки лингвистички студии* (1988), *Светила незаодни* (1999), *Животој на Микенциите во нивните писмени сведоштва. Со посебен осврт кон ономастичките и просопографски изводи* (МАНУ, 2000), *Појава и развој на писмото. Со посебен осврт кон почетоците на словенската писменост* (МАНУ, 2001, 2006), *Традиција и иновации во македонските црковнословенски книжевни споменици од ѝлурскиот ѝериод* (МАНУ, 2005).

За неколкуте носечки аспекти на делото на акад. Петар Хр. Илиевски, античкиот, книжевниот и лингвистичкиот, ќе говорат неговите блиски по професија колеги и долгогодишни соработници, академик Зузана Тополињска и академик Витомир Митевски.

Зузана ТОПОЛИЊСКА

Пред пет години, одбележувајќи ја 85-тата годишнина од раѓањето на акад. Петар Илиевски, организиравме научен собир под наслов *Класика, балканистџика, џалеославистџика* – три огромни домени на научна активност опфатени во опусот на еден научник. Кога денеска стојам пред задачата да зборувам за ширината на научното дело на акад. Илиевски, мислам дека не сретнав друг научник кој толку широко и толку длабоко би ја разбирал и би ја докажувал висината дека јазикот претставува запис на културната историја на народот – носител на тој јазик.

Секогаш ме фасцинира дека посегнувајќи по трудовите на акад. Илиевски од трите споменати домени во секој наоѓам друг научен профил на авторот. Во *Појава и развој на џисмојџо*, како и во микенските студии доминира историчар на култура, во палеославистичките трудови среќавам филолог и истражувач на таканаречената надворешна историја на јазикот, додека во балканистичките студии секако доминира лингвист.

Овој последен блок расправи ми е најблизок со оглед на карактерот на мојата сопствена научна работилница и по него посегнувам најчесто. Во реализација на задачата што си ја поставивме во нашиот *Исџражувачки ценџар за ареална линџвисџика*, т.е. во определувањето на местото на македонскиот јазик во словенскиот и во балканскиот јазичен свет, *Балканолошки линџвисџички сџудии* на акад. Илиевски претставуваат задолжителна, основна литература и појдовна точка на повеќето нови истражувачки патеки. И пак наоѓам во тој блок студии необична ширина на темите: покрај морфосинтаксички студии – тие ми се најблиски – тука има и зборообразувачки анализи и етимолошки статии и цела богата серија ономастички теми, како од антропономастика, така и од топономастика. Сувереното познавање на класичните јазици, како и на историјата на миграциите на Балканскиот Полуостров му дозволува на авторот да ја утврди релативната, а по мера на можностите и апсолутната хроно-

логија на анализираните процеси и да ни ги претстави во меѓусебната логична поврзаност. Балканизмите, т.е. таканаречените контактни измени во македонскиот јазик настанати под влијанието на не-словенските балкански јазици во неговата интерпретација стануваат неодминливи, природно апсорбирани елементи на структурата на тој јазик, а истовремено и на целиот сложен балкански јазичен мозаик. Блаже Конески во својата рецензија пишува: „...текстот на акад. Илиевски ни открива извонредно богата и сложена проблематика, со што станува неодминлив за сите натамошни изучувања на историјата на македонскиот јазик. Многу прашања во таа историја ќе можат да бидат прикажани и потполно и порелјефно и со побогат илустративен материјал...“

Кога посегнувам по книгата од истиот автор под наслов *Традиција и иновации*, со поднаслов кој го определува анализираниот период и гласи: *Во македонскиот црковнословенски книжевни споменици од турскиот период*, автоматски очекувам да најдам информација од дисциплината што јас во мојот метајазик би ја крстила историска граматика на македонскиот јазик. И ги наоѓам, меѓутоа, тие претставуваат помалку од еден седми дел од монографијата. Во останатиот текст, што значи: во главнината на текстот се преплетуваат податоци од филолошка егзегеза на текстовите и од културната историја на Балканот, со други зборови: информација што ни дозволува скромната збирка македонски книжевни текстови од турскиот период да ги сместиме на широко тло и да го проследиме упорното пробивање на народниот јазик во тие текстови, една нишка што ја покажува борбата на народот за да му биде разбирлив и близок јазикот на којшто му се обраќа црквата, т.е. единствената во оној период „своја“ власт.

Големиот полихистор стапува на сцена и ја покажува целата своја вештина во оживувањето и интерпретацијата на минатото во таквите монументални трудови како што е *Појава и развој на христијанството*, или *Животојот на Микенциите во нивниот писмени сведоштва*. Не можам овде подолго да се задржувам на содржината на тие монографии, впрочем сите ги промовирав на време во МАНУ. Би сакала да ја подвлекам ретката и драгоцената способност на акад. Илиевски врз основа на скромни – по обемот или по содржината – пишувани споменици, врз основа на зачувани артефакти – остатоци на материјалната култура, да изгради жива слика на животот и амбициите на творците на тие артефакти и на тие текстови да ни ги доближи и со тоа да ни овозможи жива врска со нив. Неговата анализа на иконичниот карактер на глаголицата, неговата интерпретација на микенските имиња и содржаната во нив, информација за духовниот

живот на Микенците претставуваат антолошки илустрации на фактот дека на еден научник-истражувач му е потребно не само знаењето, туку и креативна интуиција и длабоко разбирање на човечките состојби.

Би сакала посебно да ја подвлечам чистата, класична научна методологија на акад. Илиевски. Ова не е научник кој сака читателите да ги зашемети со својата мудрост и знаење, нему му е важно да биде разбран, тој го води читателот за рака низ својот логички изграден текст и на секој чекор образложува зошто баш така го трасирал патот. Токму таков совесен пристап кон претстојната задача му овозможи во една прекрасна елегантна студија под скромен наслов *Два сироптивни приода кон интјерпретацијата на антички текстови со антропонимска содржина* да покаже дека во врската со натписите на каменот од Розета не сме сите во МАНУ истомисленици со акад. Бошевски.

Не е возможно во една кратка беседа да се претстави научниот опус кој брои близу пет стотини објавени студии, меѓу кои десетина монументални книги. Се задржав до неколку од нив кои се, по мое мислење, репрезентативни за споменатите три различни истражувачки профили на акад. Илиевски. Трите профили, на филолог, лингвист, историчар на културата насекаде се присутни, иако во одделни текстови во различна хиерархија се рангираат; сите ни претставуваат една богата творечка личност, одговорна за зборот, не само интелектуално, туку и емотивно ангажирана во процесот на барање вистина преку објективна интерпретација на претставуваните факти.

Би сакала да ја искористам приликава и – од мое име и од името на моите млади соработници – да му се заблагодарам на акад. Илиевски за неговата постојана грижа за Истражувачкиот центар за ареална лингвистика. Нашиот центар е млад, баш сега навршува десет години. Тие десет години акад. Илиевски, како претседател на научниот совет на Центарот, ги помина во близок контакт со нас, активно учествуваше во сите наши научни потфати, секогаш готов да се запознае со нашите проблеми и да ни помогне во нивното решавање, да го сподели со нас своето огромно знаење и искуство.

Балканот, со неговата богата и бурна историја, своите најдобри луѓе ги дарува со многу широка толеранција и добрина, но исто така и со свест дека има граница која човек не смее да ја пречекори ни во толеранција ни во добрина. Олицетворение на таа широка толеранција, мудрост и добрина е во моите очи нашиот денешен славеник, научник кој *ad maiorem Dei gloriam* неуморно трага по жива антика.

Витомир МИТЕВСКИ

Познато е дека делото на академик Илиевски е многустрано, но треба да имаме на ум дека тој во прв ред професионално се афирмира како класичен филолог. Тој својата научна кариера ја изгради како долгогодишен професор на Филозофскиот факултет во таа област, а наедно стана и светски авторитет.

Нескромно е и да се помисли дека овде, пригодно и во славенички контекст, можеме да кажеме многу и со соодветна тежина за научниот прилог на академик Илиевски за класичната филологија. Според природата на нештата, дури генерациите што доаѓаат ќе можат непристрасно да истражуваат и да го најдат вистинското место и значење на неговото дело.

По овој повод, најсоодветно би било да се задоволиме со набележување на она што го сметаме за најзначајно, а според моето скромно мислење, би можеле да издвоиме три основни области од класичната филологија во кои придонесот на академик Илиевски е посебно значаен.

Без сомнение, тука на прво место се наоѓа неговиот прилог во микенологијата.

По извесно претходно истражување и подолг студиски престој на Универзитетот во Кембриџ, академик Илиевски ја одбрани, а наскоро и објави својата докторска дисертација под наслов *Аблативови, инструментиалови и локативови во најстариите грчки текстови*. Тоа ќе биде почетокот на едно натамошно задлабочено и многудецениско истражување, а наедно и афирмација на меѓународен план.

Од насловот на делото е видливо дека тука истражувачкиот интерес е свртен кон функцијата и значењето на аблативот во микенскиот грчки дијалект. Врз основа на непосредно читање на текстови од плочките со записи на линеарното Б писмо кои се откриени во микенските центри, се доаѓа до откритието на примери со употреба

на аблативни падежни функции кои се предаваат со инструменталски форми во микенскиот грчки.

Не навлегувајќи подлабоко во истражувачката постапка, ќе истакнеме дека оваа докторска дисертација беше една од првите во светот во рамките на тогашната нова наука што се јави под името микенологија. Делото беше прифатено со уважување, беше и е цитирано во светските научни кругови, а професорот Илиевски се здоби со висок углед на специјалист од меѓународни размери.

Неговото мислење во однос на поединечни проблеми во микенологијата се наложи како мериторно благодарение и на цела низа помали по обем, но вонредно значајни статии објавени во светските специјализирани списанија и на излагања на светските микенолошки собири.

Волуминозната книга под наслов *Животоиѝ на Микенциѝе во нивниѝе писмени сведошѝва* што се појави во 2000 година претставува своевидна синтеза на дотогашните достигнуања во оваа научна област. Таа се издвојува не само со тематската сеопфатност туку и со својот оригинален пристап и бројни иновативни решенија на авторот. Таа ја обработува микенската цивилизација од сите аспекти повикувајќи се редовно и прецизно на податоците и записите на плочките.

Бројни се примерите во кои откриваме како авторот го изградува својот оригинален став по разни прашања. Посебно внимание заслужува компаративниот метод кој се обликува на развојната линија на некои појави на Балканот од микенското доба наваму.

При описот на сточарството како стопанска гранка, се тргнува од терминот за ситен добиток *a-ko-ro*, за кој се изнесуваат две можни значења: *збир* и *стадо*. Предност му се дава на терминот *збир* кој е изведен од глаголскиот корен *a-ke-re/agērei* т.е. *собира*, од каде што се изведува и латинскиот збор за стадо *grex, gregis* кој упатува на добиток стекнат со собирање данок или како подарок. Оваа теза се поткрепува во паралела со балканското искуство на стекнување на добиток од страна на велможите во среден век.

Другпат вниманието се свртува кон навидум ситни и безначајни детали како што се составните делови на тркалото од борната кола. Врз основа на внимателната анализа на термините за секој поединечен дел се доаѓа до прецизни сознанија за материјалната култура на Микенците.

Посебно место зазема истражувањето на антропонимијата, односно на имињата на лица. Колку за пример, ќе се осврнеме на проблемот со некои лични имиња кои на прв поглед изгледаат нео-

бично и неверојатно. Такви се имињата *A-ni-ja-ti/Aniātos*, во превод *Немил*, *A-tu-ko/Atukhos* што би се превело со *Несреќко* или *Ка-на-ро-то/Gnamptos* со значење на *Грбавко* или *Грбле*. Некои микенолози во светот ги сметале ваквите преводи на личните имиња за малку веројатни. Просто речено – која мајка би посакала нејзиното дете да носи некое од посочените имиња (*Немил*, *Несреќко* или *Грбавко*)? Меѓутоа, академик Илиевски и тука прави споредба со нашата домашна традиција каде што се јавуваат такви имиња, на пример, *Гнасе*, *Грубе* и сл., и ги објаснува како профилатички, односно како производ на магиското верување кое во грдото име бара спас на носителот од злите сили.

Освен во микенологијата, академик Илиевски даде значајни прилози и во други области на класичната филологија, од кои би го издвоиле истражувањето на античката просодија во македонскиот препев. Тргнувајќи од препевите на епската, главно хомерската поезија кај нас, постапно се изградува цела една теорија за можностите на македонскиот јазик во однос на изворниот антички хексаметар. Тука од една страна се подвлекува податноста на нашиот јазик за хексаметарскиот стих, и тоа благодарение на третосложниот акцент, но од друга страна се укажува на опасноста од едноличност во препевот поради преголемото присуство на дактилскиот метар што е одраз на тој фиксиран акцент.

Има една посебна тема на која академик Илиевски повеќе пати ѝ се навраќа при што остварува необично продлабочен, филолошки и наедно философски увид. Тоа е *хармонија* – една од клучните идеи на хеленската култура. Изложен во низа од неколку статии, проблемот се обработува развојно, на етимолошки и философски план, од самата појава во микенскиот свет па до класичниот и покласичниот период. Тука е посебно интересна изведената паралела меѓу непосредното значење на зборот *harmonia* во материјалната сфера и постапната негова терминологизација, односно изведуваче на апстрактните значења. Целата таа анализа има посебна вредност не само како толкување на издвоениот термин и поим на хармонија туку и како образец за толковни решенија во многу други такви случаи.

Дејноста на академик Илиевски не е ограничена само на чисто академско ниво. Тргнувајќи од убедувањето дека науката во својот најчист облик, особено онаа од т.н. општествена провениенција, не може да биде цел за себе, тој во многу ситуации успева да најде примена на научните резултати во полза на македонската кауза.

Во тој поглед тој никогаш не се експонира ниту пак троши зборови на параден патриотизам туку на свој особен начин, тивко, но

научно засновано, објективно и упорно си го одработува својот дел од патриотската должност.

Оние што знаат некои детали, во оваа пригода ќе ги потсетам, а на помладите ќе им откријам дека академик Илиевски многупати истапувал и во меѓународната научна и во домашната поширока јавност во одбрана на македонскиот јазик и култура, а не останал рамнодушен и во однос на наметнатиот проблем околу името на нашата земја.

Јас овде ќе дадам само два-три примера.

Кога кон крајот на педесеттите години од минатиот век се појави еден памфлет објавен од универзитетот во Солун во кој се негираше самобитноста на македонскиот јазик, професорот Илиевски излезе со сериозно истражување кое го докажа повеќевоковниот развој и посебност на нашиот јазик меѓу словенските и индоевропските јазици. Обратно, кога во деведесеттите години некои наши универзитетски професори излегоа со романтичарски и некритички ставови за словенската писменост, тој повика на трезвеност и придржување кон објективниот научен пристап, но наедно се впушти и во голем истражувачки проект за потеклото на писменоста во светот воопшто и посебно во словенскиот свет.

Кога се разгоре споменатиот проблем за името, академик Илиевски се вклучи во расправата тргнувајќи од позициите на научник – класичен филолог и во низа текстови укажа на историската заснованост на македонскиот јазик и име.

Овде не може да го испуштиме и податокот дека проф. Илиевски е кумот на нашата национална пара – *денароџи*, назив кој е во склад со традицијата на нашиве простори од антиката наваму.

Кога зборуваме за патриотизмот, оној вистинскиот, тој најдобро се препознава во славното начело на Платон – работи си ја онаа работа што најдобро ја знаеш и тоа на најдобар можен начин. На тој план само ќе ја споменам многудецениската грижа на академик Илиевски за нашето реномирано научно списание *Жива антика*. На ова дело работел од самото основање пред шеесет години. Се грижел и несебично се трошел во борбата со сите предизвици и баналности што ги налага уредувањето и опстанокот на едно списание. И подоцна, кога од главен уредник формално се повлече на втор план, всушност, со благородна намера да им даде шанса на помладите од себе, тој не престана да се грижи при подготовката на секој нов број, практично да помага и да советува.

Истиот тој пристап го задржа до денес и во однос на класиката и класичното образование кај нас. Иако е веќе одамна во пензија,

неговата жива заинтересираност и грижа за Институтот по класични студии при Филозофскиот факултет и воопшто за младите класичари никако не замира. Тој не учествува само како ментор во магистерски и докторски трудови, туку помага млади и амбициозни научници, им овозможува учество на меѓународни собири или ги вклучува во своите проекти. Во разговорите редовно се интересира за новите надежни студенти, а кога некој од нив ќе му го претставиме, дозволете ми да го кажам тоа на еден поетски начин, гледаме како пред нас се раѓа духовна љубов на прв поглед меѓу искусен научник и научник на прагот на науката.

На крајот, ќе побарам дозвола да кажам уште збор-два за академик Илиевски како личност.

Како што вели Аристотел, секое нешто на светот си има своја цел и смисла, свој внатрешен двигател кој прави тоа нешто да биде вакво или инакво. Ако го окриеш тој внатрешен мотив, си ја открил суштината. На тој начин, многупати сум размислувал што е основниот двигател на професорот Илиевски за многуте саможртви што ги поднел низ својот живот за заедничкото добро.

Познавајќи го добро, секогаш ги отфрлав баналните мотиви какви што се парите или привилегиите. Тој во својот живот не стекнал некакво богатство оти со својата сопруга Лили живее и денес во еден, да го наречам едноиполсобен стан. Ниту барал ниту се здобил со некакви посебни привилегии. На пример, и сега, на 90 години, го гледаме како сам, во последно време, единствено во придружба на своето бастунче, си доаѓа во Академијата да ги изврши своите редовни должности и задачи. Размислувајќи така, дојдов до заклучок дека најважно од сè му е задоволството од добро завршената работа. Да се заврши доверената задача како што треба е нешто што на дискретен начин го бара и очекува и од другите. Сепак, тој е најстрог спрема себеси. Можеби ни самиот не забележал дека кога пишува прикази за трудот на научниците што ги цени, најчесто го користи зборот *макоџрѣен*. Признанието за вложениот *макоџрѣен љруд* и совесно завршената работа е најголемиот комплимент што некој може да го добие од академик Илиевски.

Самиот тој за себе не очекува ништо повеќе од едно обично, но искрено признание. Затоа и мислам дека јавното признание за неговите заслуги е она најмалку што му го должиме, а убеден сум дека тоа за него е најголемото и најважното нешто оти тој ништо повеќе и не барал.

Нека ни е жив и здрав академик Петар Илиевски. Не само за негово туку и за нашето заедничко добро.

ОБРАЌАЊЕ НА АКАДЕМИК ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ

Почитувано Претседателство, Ваше Блаженство, драги колешки, колеги и гости,

По сè она што беше кажано денес овде, мене не ми останува ништо друго, освен да благодарам!

Прво, од сè срце им благодарам на колегите – организатори на овој свечен собир, за убавите зборови и желби. Но, да бидеме реални, од деведесетгодишник не може да се очекува да даде нешто ново и значајно. Ослабуваат најбитните органи за контрола без кои нема критичност во научната работа. Видот се губи! Сега други ми читаат и им верувам.

Искрена благодарност му изразувам на Одделението за лингвистика и литературна наука на МАНУ, на чија иницијатива беше организиран и одржан овој собир и против моето несогласување. Многу зачестија почестите што ми се укажуваат. Пред 5 години во моја чест беше одржан Меѓународен научен собир и објавен обемен зборник под наслов: „Класика, балканистика и палеославистика“.

Од сè срце им благодарам на гостите: колеги, некои од нив мои бивши студенти, роднини и пријатели, дојдени од близу и далеку, што пожртвувале време и труд да присуствуваат и да ми укажат чест на соби́ров.

Посебна благодарност му должам на Неговото Блаженство, Архиепископот Охридски и Македонски, г.г. Стефан, кој и покрај толку многу одговорни обврски, оддели време лично да дојде и да ме почести со своето присуство.

Неизмерна благодарност на моето семејство, сопругата Лилјана и трите ќерки. Сите тие се жртвувале не само да ме ослободат од разни домашни обврски, за да можам повеќе да и се посветам на мојата научна работа, туку и ми помагале, особено околу издавањето на сп. *Жива Анџика*,

кога текстот на странски јазици се оформуваше со застарена техника на линотип и монотип, што бараше безбројни коректури на шпалтите.

*

Кога ќе се сетам при какви лоши услови сум растел како дете и каков трнлив пат сум морал да газам во помлада возраст, не можам да се начудам како сум ја дочекал и деведесеттата. Многупати животот ми висел на конец: имав среќа што нашата најстара ќерка, Милена, навреме заврши Медицински факултет и во последниве 40 години таа исцело ги презеде во свои раце грижите за моето здравје. Досега успевала да ме извлече од поголем број на кризни состојби.

Од изборот за член на МАНУ во 1979 г. се променија седум претседателства. За сето тоа време сум имал многу добри пријателски односи како со колегите од сите одделенија, така и со техничкиот персонал.

Имало случаи кога не сум бил согласен со ставовите на некои од колегите, и тоа сум го кажувал отворено. Кога ќе видам дека таквите идеи можат штетно да се одразат, сум имал смелост, не сум се плашел, и писмено тоа да го објавам, но не сум дозволил тоа да фрли сенка на моите колегијални и пријателски чувства кон нив и да престанам да ги сакам.

За време на овој триесетгодишен период, вработените во различни сектори на МАНУ (Библиотека, Архив, Издавачка дејност и др.) биле извонредно фини кон мене. Особено вработените во Библиотеката, многу ми помагаа да дојдам до потребната литература, понекогаш и со позајмување од други библиотеки. Тоа многу придонесуваше за побрзо завршување на трудовите. Во животот на човека, пак, нема поголема радост и среќа како од успешно и убаво завршената работа. Многу им БЛАГОДАРАМ! Има и мнозина други, не спомнати, кои не помалку придонесле за мојата дејност. Сега, кога ми е забрането да седнам покрај компјутер и сè повеќе ми е потребна помош од различен вид, мнозина и сами ми ја предлагаат.

На сите и за сè, искрена и длабока благодарност!

НАУЧНИ ТРУДОВИ

Витомир МИТЕВСКИ

ТЕРМИНОТ *THEŌRIA* КАЈ АРИСТОТЕЛ И ТЕШКОТИИТЕ ОКОЛУ НЕГОВИОТ ПРЕВОД

Прилог кон македонската философска терминологија

Апстракт: 1. Значењето на Аристотеловата философска терминологија. 2. Многузначноста на терминот $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ во хеленската философија. 3. Значењата на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ кај Аристотел. 4. Традиционални преводни решенија на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$. 5. Преводи во словенскиот свет. 6. Преводните начела на кирилометодиевската традиција. 7. Преводите на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ на некои словенски јазици. 8. Можните преводи на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ на македонски јазик. 9. Заклучна белешка.

1. Античката философска терминологија има посебно значење за стручната и научната терминологија денес земено од повеќе аспекти. Прво, во неа се инкорпирани многу термини кои лежат во основите на современата философија. Понатаму, некои од позначајните философски термини ни овозможуваат да ја истражуваме генезата и развојот на апстрактната терминологија во една развојна линија од антиката и средновековието до нашето време. Конечно, со оглед на широкиот тематски зафат, античката философија нуди терминолошко богатство кое со издвојувањето на посебните науки ќе се рашири во сите области на денешното знаење. Како резултат на сето тоа, на еден добар познавач на класичните јазици денес нема да му биде тешко да ги препознае старогрчките и латинските зборови во јазикот на повеќето современи науки.

Првите философски термини кај Хелените се јавуваат со самите почетоци на философијата кај нив, но позначајни пробиви се остваруваат кај Питагора, Хераклит и елејците. Подоцна на таа

основа се изградува развиената терминологија кај Платон. Целиот тој процес го доживува својот врв кај Аристотел кој се истакнува како творец на голем број апстрактни термини во сите области на философијата од тоа време, од физиката и метафизиката до етиката, политиката, логиката и поединечните области на т.н. философија на природата.

Петтата книга (делта) од својата *Μετὰφυσικά* Аристотел целосно ја посветил на толкувањето на клучните термини што ги користи во ова дело и со тоа го создал и првиот речник на философски термини. Во останатиот текст на делото откриваме и други значајни термини кои ќе влезат во основите на философијата во Европа. Намерата овде е да се истражи значењето на еден од нив – *theōria* (θεωρία). Овој термин со своето значенско богатство може да послужи како добар пример од кој лесно се согледуваат толковните и преводните проблеми во областа на философската терминологија на Аристотел, но и пошироко, во областа на античката философска и апстрактна терминологија воопшто.

2. Доволно е да се задржиме на неколку места кај Аристотел каде што се споменува терминот θεωρία или некоја негова изведеница за да ја забележиме многузначноста на овој збор која збунува и остава простор за различни толкувања.

На почетокот на втората глава од *Μετὰφυσικά*¹ се говори за ἀληθείας θεωρία што може да се преведе како *согледување* или *исπиражување* на вистината. На друго место,² се споменуваат дури три философски дисциплини или учења (τρεῖς φιλοσοφαί θεωρητικάί) кои во основа се облик на θεωρία: математиката, природонауката и богословието. Тие навидум како да ги омеѓуваат областите на споменатото *исπиражување на вистината*, меѓутоа изненадува што во *Никомахова етика* откриваме дека θεωρία има и етички контекст бидејќи таа е извор на „најголемо задоволство и совршена среќа“.³ Оваа значенска разновидност бара објаснение и поблиска определба за да може терминот правилно и прецизно да биде разбран и преведен.

¹ *Metaphysica* 993 a 30.

² *Metaphysica* 1025 b 25.

³ *Ethica Nicomachea* 1177 a 15 и 20. Многузначноста на θεωρία кај Аристотел, Bonitz (1955; 328–9) се обидува да ја сведе на две општи значења. Прво, θεωρία има исто вообичаено значење како и глаголот θεωρεῖν кое се сведува на сетилното спознавателно искуство на набљудување (*inde θεωρεῖν omnino refertur ad ea quae sensibus, usu, experientia cognita et observata sunt*). Второто значење делумно излегува од сетилната област: θεωρία ipsam contemplandi atque investigandi actionem significat.

Се чини дека во овој поглед може да помогне етимологијата на терминот *θεωρία*. Етимолошките речници нудат широк значенски дијапазон на зборот.⁴ Корисно може да биде и истражувањето на семантиката на овој термин во литературата.⁵ Меѓутоа, намерата овде не води во обратната насока: потребно е значењето на *θεωρία* да се стесни и прецизира во рамките на философијата, поточно, на Аристотеловата философија. Треба да се определи философското значење на терминот *θεωρία*.

Философскиот контекст е драгоцен бидејќи Аристотел својата философска терминологија ја изградува врз основа на целокупната хеленска философска традиција. Таа традиција во однос на *θεωρία* се врзува за питагорејството и Платон.

Поимот *θεωρία* кај питагорејците се јавува во еден поширок религиозно-философски контекст. Генезата на поимот упатува на ритуалното прочистување и иницијација што биле во служба на религиозната елевсинска и орфичка сотериологија. Во Елевсинските мистерии чии траги водат кон најдалечното минато на Хелените наоѓаме два посебни облика на *θεωρία*, термин кој тука може да се сфати изворно како *гледање* или *набљудување*. Првпат, тоа е набљудување на ритуалните табуа кои содржат посебна симболика на ослободување од стегите на овоземниот живот, а вторпат *набљудувањето* се јавува како непосредно согледување на тајните на светот кое се манифестира како доживување на необичен светлосен блесок среде мрачните простори во кои се одвивале ритуалите. Визуелното доживување на таа загадочна и ненадејна светлина претставува непосреден увид во задпојавноста која учесникот во ритуалот го пренесува во светот на оностраноста, во закрилата на божеството кое владее со овој свет.⁶ Слични визуелни искуства откриваме и во орфизмот кој ќе послужи како идејна основа за појавата и развојот на питагорејското учење за чистиот философски начин на живот (*πυθαγόρειος τρόπος τοῦ βίου*).⁷

⁴ На пример, кај Chantraine можеме да ги издвоиме следниве значења: 1. *θεωρός* = personne envoyé pour consulter un oracle или l'emploi au sens de 'spectateur'; 2. *θεωρίς* = navire qui transporte les théores, notamment à Delos; 3. *θεωρία* = envoi d'ambassadeurs pour une fête religieuse, ambassade, fait d'être théore, но кај Платон веќе го имаме значењето contemplation, considération, а кај Аристотел contempler, observer (Chantraine 1968–1980, II, 433).

⁵ Детално истражување на значењето на *θεωρία* во античката литература, главно во трагедијата, наоѓаме, на пример, кај Yoshimitsu, 1995.

⁶ Burkert, 285–290.

⁷ Burkert, 296–301.

Поимот $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ кај питагорејците непосредно се врзува за нивното учење за човекот како дел од космосот. Човечкото суштество како откинат дел од космичката целина е нејзин одраз.⁸ Човековата душа е средство кое ни е дадено од боговите за да го откриеме патот назад до космичкиот искон и така да најдеме спасение од овоzemниот живот кој е раскинат од желбите и страстите што ни ги наметнува нашето индивидуално телесно обличје. На тој пат нè води стремежот кон подражавање на божеството ($\alpha\pi\omicron\mu\acute{\iota}\mu\eta\sigma\iota\varsigma\ \theta\epsilon\omicron\upsilon$) кој се остварува преку набљудување ($\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$) и проучување на божествените тајни на светот. Свртена кон божествената загатка и во својот напор да ја разбере и согледа, човековата душа постапно станува слична на предметот (божеството) што го истражува.

Потпирајќи се на овие основни питагорејски ставови, Платон ја развива својата концепција на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ како крајно средство кое води кон конечно спасение на душата. Но, до таа точка на непосредно согледување на божеството не се доаѓа наеднаш туку е неопходна долготрајна подготовка на душата која мора да помине многу степени на напредување и самообликување. Тука се работи за посебна нега на душата која започнува со грижа за телото како нејзин привремен дом на овој свет, потоа се преминува кон областите на моралното усовршување за да во следниот степен се сврти кон вишите спознавателни области каде што предмет на согледување се идеите. Дури на крајот на таа долготрајна подготовка душата е оспособена да го постигне највисокиот спознавателен степен на непосредна согледба ($\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$) на божеството. На тој највисок степен на спознание кое веќе не е предметно, душата во потполност е свртена кон сопствените длабочини и тука го препознава божеството. Платон тоа вака го објаснува:

Кога душата се свртува кон себе си, односно самата себе се набљудува, тогаш навлеѓува во областа на она што е чисто, вечно и секогаш едно и исто. Со оглед на тоа што е сродна со бесмртниот свет, таа настојува да биде секогаш при себе.⁹

Тоа е мигот кога душата во потполност се поистоветува со божеството, кога се губи разликата меѓу она што гледа и она што е гледано. На сотериолошки план, благодарение на чинот на непосредна

⁸ Olerud, 1951 објаснува: "Dans les cercles pythagoriciens on pensait que l'embryon humain se développait suivant les mêmes principes que le sperme cosmique – ce qui avait amené à considérer l'homme comme une imitation du cosmos" (стр. 64).
Сп. и В. Митевски, 2005 (стр. 53–71).

⁹ Platon, *Phaidon* 79 e.

согледба (θεωρία), човековата душа се враќа кон исконското единство со божествената космичка душа и го постигнува сопственото спасение.

3. Дадениов преглед доволно ја определува значенската област во која се јавува, развива и обликува θεωρία како философски термин. Тоа е состојбата што ја затекнува Аристотел и тој под тоа име го развива својот поим на θεωρία, главно во двете свои дела: *Μετὰφυσικά* и *Νικομάχεια*. Всушност, во рамките на тие две дела се обликуваат неговите две основни значења на терминот. Во *Μετὰφυσικά* θεωρία се врзува за дејноста на Бога, а во *Νικομάχεια* пак за дејноста на човекот.

а) θεωρία како философски термин во *Μετὰφυσικά*

Самата определба на поимот *Бо̄* (θεός) во хеленската философија претставува посебен проблем, но за нашите потреби е доволно да се повикаме на Аристотел. Во дванаесеттата книга (ламбда) од *Μετὰφυσικά* поимот на Бога се поистоветува со поимот на прв двигател кој самиот е неподвижен.¹⁰ Но, со оглед на негативната определба на неподвижноста (како отсуство на движење односно на дејствие), божествената суштина се бара на друго место, во нешто позитивно. Навраќајќи се на философската традиција, а во прв ред на Анаксагора и Платон,¹¹ Аристотел доаѓа до заклучок дека суштествена одлика на Бога може да биде само умот како *најбожестивена* од сите божестивени јројави.¹²

Во тесна врска со умствената суштина на Бога се определува и неговата дејност. Доколку Бог се изедначува со умот, тогаш логично следи дека неговата дејност е мислењето. Сепак, тој чин овде не се именува само како мислење (νοεῖν) туку го добива веќе проверениот назив θεωρία. Тоа подразбира еден вид загледаност во нешто, во некој предмет, со цел да се постигне некакво спознание.¹³ Значи, θεωρία тука е мисловна загледаност со изразита спознавателна цел.

Следното прашање е: што тоа божеството може да мисли, односно да спознава? Што може да биде предмет на таа божествена мисловна задлабоченост (θεωρία)?

¹⁰ *Metaphysica* 1072 a 20–25.

¹¹ Guthrie 1993, 260.

¹² *Metaphysica* 1074 b 15. Moreau заклучува дека ваквиот Бог кај Аристотел е pure énergie intellectuelle (Moreau 1962, 140).

¹³ Sedley смета дека θεωρία кај Платон и Аристотел се една иста интелектуална активност (Sedley 1997, 338).

Бог не може да мисли на што и да е од сетилниот свет бидејќи тој свет во својата физичка несовршеност не одговара на совршенството на божествената природа. Мисловната насоченост кон нешто што не е совршено би ја негирала совршеноста на Бога.

Дополнително образложение на оваа мисловна насоченост кон внатре наоѓаме во убедувањето на Аристотел дека мислењето во суштина претставува облик на идентификација на субјектот со објектот. Умот кој мисли нешто определено на некој начин се поистоветува со мисленото.¹⁴ Оттаму доаѓаме повторно до заклучокот дека Бог не може преку мислата да се поистоветува со нешто што не одговара на неговата совршена природа.

Во *Метифизика* читаме дека *мислајќи по себе се однесува на она што е најдобро по себе, а највозвишената (божествената) мисла се однесува на највозвишеното нешто*.¹⁵ Со оглед на тоа што само Бог е совршен, преостанува само тој самиот да биде предмет на својата мисла. Умот, односно, неговата мисла се единственото нешто што е ослободено од несовршенството на градивото, а Аристотел додава – *Бог е ѝнокму ѝноа*.¹⁶ Следствено, Бог е умот кој самиот себе си се набљудува и мисли (αὐτὸν δὲ νοεῖ ὁ νοῦς).¹⁷ За таа мисловна дејност Аристотел вели дека е θεωρητική односно θεωρία.¹⁸

Наспроти некои тврдења дека целиот овој концепт на самомислечка дејност на Бога треба да се сфати метафорично, со својата аргументираност се издвојува ставот дека Аристотел тоа, сепак, го сфаќал буквално што значи дека θεωρία претставува еден вид реално искуство при кое „Бог ја набљудува својата суштина“.¹⁹

Можеме да заклучиме дека терминот θεωρία во *Метифизика* упатува на едно специфично спознавателно искуство на Бога кое се дефинира како самонабљудување или самомислење, односно како мисловна загледаност кон внатре.

¹⁴ И во овој случај Аристотел се повикува на философската традиција, овој пат во лицето на Емпедокле кој прв ќе излезе со ставот дека сетилното восприемање и мисловната активност се остваруваат при допирот на слично со слично нешто (Емпедокле, fr. B 104 DK).

¹⁵ *Metaphysica* 1072 b 18–20.

¹⁶ *Metaphysica* 1072 b 29.

¹⁷ *Metaphysica* 1072 b 20.

¹⁸ *Ethica Nicomachea* 1177 b 19.

¹⁹ Dudley се повикува на повеќе места кај Аристотел и констатира: "Bisogna perciò comprendere il termine 'se stesso' come l'oggetto o il contenuto pensato dal Pensiero-constitutivo-di-Dio, e questo significa che Dio contempla la propria esenza. (Dudley 1999, 77).

б) $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ како философски термин во *Никомаховата етика*

За разлика од *Μεταφυσικαῖα*, *Никомаховата етика* нуди концепт на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ што произлегува директно од промената на субјектот како носител на тоа умствено дејствие. Додека во првиот случај носител на дејноста е Бог, сега таа улога ја добива човекот како индивидуа.

Првата видлива промена се гледа во контекстот кој може да се нарече етички. На поимот $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ овде му се приоѓа од аспект на носечката идеја на Аристотеловата етика, а имено, од добро познатата концепција на среќата ($\epsilon\upsilon\delta\alpha\iota\mu\omicron\nu\acute{\iota}\alpha$). Во десеттата книга на *Никомаховата етика* ја читаме стожерната идеја:

*Ако среќата е дејност според доблестта, тогаш е основано тоа да биде според врвната доблест, а тоа би била според најдобриот дел на душата.*²⁰

Согласно со општопознатиот став на античката философија дека најдобриот дел на нашата душа е умот, сам по себе се наметнува заклучокот дека умствената дејност ($\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$) е извор на *совршената среќа*.²¹

Дополнителната аргументација на ова тврдење следи.²² Доказот дека совршената среќа е производ на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ се заснова на ставот дека Бог чија дејност е $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ е блажен и среќен во најголема мера. Ниедно од живите суштества освен човекот ја нема способноста за таа дејност и оттаму за нив не може да се рече дека можат да бидат среќни во полното значење на зборот. Само човекот е во состојба да го подражава она што е божествено во него (божествениот ум) и со тоа во најголема мера да се приближи кон состојбата на блаженство што во потполност му припаѓа на Бога. Затоа и се вели дека *оној што работи според умот и тоа го јази (...) се наоѓа во благородна состојба и во особена божја милост*.²³

Вредноста на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ како извор на среќа се докажува и независно од нејзиното божествено потекло. Таа самата има одлики кои ја издвојуваат во однос на сите останати човекови дејности. Аристотел дава цела низа на такви посебни одлики на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ како умствена дејност. Прво, таа се одликува со сериозност, потоа со тоа што може да трае подолго од многу други човекови дејности, а освен тоа, таа

²⁰ *Ethica Nicomachea* 1177 a 10.

²¹ *Ethica Nicomachea* 1177 a 15.

²² *Ethica Nicomachea* 1178 b 10–20.

²³ *Ethica Nicomachea* 1179 a 20.

произведува најголемо и чисто задоволство. Оваа дејност остварува највисок степен на самодоволност (αὐτάρκεια) затоа што може да се практикува без оглед на какви и да е надворешни услови, а најважно од сè е што таа самата е цел за себе, бидејќи ние кон умствената дејност се стремиме заради неа самата.²⁴

Најзначајната одлика на човечкиот облик на θεωρία се јавува во однос на објектот кон којшто е свртена. За разлика од божествениот облик на θεωρία, каде што, видовме, Бог самиот себеси се мисли, човекот кој се препушта на θεωρία се свртува кон објект што е надвор од него. Аристотел кон ова додава:

*Зайџоа и не ѝ треба да се ѱоведуваме ѱо оние шѝџо велайѝ дека ѝ треба да мислиме на човечки нешѝѝа зайџоа шѝџо сме луџе и на смрѝѝни нешѝѝа зайџоа шѝџо сме смрѝѝници, ѝѝуку ѝ треба, колку шѝџо е можно, да се сврѝѝиме кон бесмрѝѝносѝѝа и сѝ да најравиме за да живееме сѝџоред она шѝџо е највредно во нас.*²⁵

Умот е највредниот, бесмртниот и божествениот дел во нас, а тој треба да се сфати како *pars pro toto*, односно како самиот Бог во нас. Бог ни се открива благодарение на умот што е всаден во нас уште од нашето раѓање. Оттаму, предмет на човечката умствена дејност (θεωρία) може да биде само препознавање на божествениот ум во нас и околу нас во светот.

Сепак, треба да се истакне дека посебен и голем проблем е да се утврди на што тоа точно мислел Аристотел расправајќи за предметот на оваа највисока човечка умствена активност.

Раширено е мислењето дека тука главно се миси на она што тој го нарекува *ѝрва философија* (πρώτη φιλοσοφία) или како што ние денес велíme – метафизика. Некои помислуваат дека предметот на θεωρία е сложен и дека се дефинира во рамките на платоновската традиција, а подразбира три области на истражување: физика, етика и логика.²⁶

Наше мислење е дека последниов пристап премногу ги раширува границите на философскиот поим на θεωρία кај Аристотел и дека таа дејност овде ја сведува на едно разводнето значење на обично научно истражување или проучување. Несомнено е дека и Платон и Аристотел поимот θεωρία во неговата посебна значенска полнота го издвојуваат од сите останати спознавателни и истражувачки дејности

²⁴ *Ethica Nicomachea* 1177 a 20 – 1177 b 5.

²⁵ *Ethica Nicomachea* 1177 b 30.

²⁶ Сп. Dudley, 1999; 337–8.

и го ставаат на врвот од вредносната скала. Затоа ни изгледа повејојатно дека упатеноста на оваа дејност кон Бога треба да се земе сериозно и буквално токму како што напред се толкуваше во однос на нејзиниот божествен облик. Тоа значи дека *θεωρία* овде би била еден вид теологија (*θεολογία*) во изворното значење на зборот – умствена свртеност кон Бога. Согласно со јасниот совет на Аристотел кој беше напред цитиран, човек препуштен на *θεωρία* треба да се сврти кон бесмртноста (*ἀθανατίζειν*), односно бесмртната природа, а со други зборови тоа е божеството.

Можеме да заклучиме дека *θεωρία* како философски термин кај Аристотел има најмалку две крупни и сосема различни значења. Едното го сретнуваме во неговата *Μετὰφυσικά* и тоа подразбира мисловна свртеност на Бога кон себе самиот, а другото го откриваме во *Νικομαχειαῖα εἰσικά* каде што човекот се наоѓа во состојба на непосредна умствена загледаност кон Бога.

Останатите значења на *θεωρία* кај Аристотел остануваат надвор од философскиот контекст.

4. Свртувајќи се кон преводите на *θεωρία* од старогрчки на други јазици, се сретнуваме со тешкотијата како да се најде потполн јазичен адекват на изворниот термин. Прегледот на обидите да се совлада таа тешкотија упатува на една развојна линија чиј почеток го наоѓаме во првите преводи на Аристотел што ги направиле александиските Евреи и Сиријците. По ова следат преводите на арапски што се јавуваат во текот на деветтиот и десеттиот век, а потоа и преводите на латински кои на почетокот во голема мера се потпираат на претходните арапски преводи.

За нас во овој случај се најинтересни латинските преводи, бидејќи тие во голема мера ќе бидат подлога на западноевропската философска терминологија. Латинската философска терминологија е создавана според старогрчките обрасци уште во класичниот период од страна на Лукретиј, Кикерон, Сенека и др. Подоцна таа се утврдува благодарение на преводите и усогласувањето на латинскиот апстрактен јазик за потребите на христијанската идеологија во текот на доцната антика и средновековието.

Со време, некои преводни терминолошки решенија стануваат стандардни. Таков е случајот и со преводот на *θεωρία* на латински јазик со *contemplatio*. Ако погледнеме во некој поголем старогрчко-латински речник, како превод на *θεωρία* ќе ги најдеме следните латински термини: *contemplatio* на прво место, а потоа: *meditatio*, *specu-*

latio, doctrina. Покрај ова значење, следи и толкувањето *ludi sancti, ad quos spectandos legati mittebantur* што упатува на изворното значење на θεωρία во религиозниот контекст.²⁷

Ако се свртиме кон етимологијата на философскиот латински преводен термин *contemplatio*, ќе ја откриеме значенската паралела со θεωρία како набљудување, по што следат значењата расудување, размислување и сл. Првичното значење набљудување го препознаваме и во алтернативниот, но поредок превод со *speculatio*.

Современите јазици на европскиот Запад при преведувањето на Аристотел главно се потпираат на латинската преводна традиција. Тоа особено важи за романските јазици. Првите преводи на Аристотел се јавуваат на шпански (во петнаесеттиот век), а подоцна доаѓаат и преводите на италијански, франуски и други романски јазици.

Влијанието на латинскиот и францускиот јазик врз англискиот исто така придонело за значително присуство на латинизми во преводите додека во германскиот имаме посложен случај каде што покрај латинските се создаваат и изворни германски термини.

Со оглед на реченово може да се разбере вообичаениот превод на Аристотеловиот термин θεωρία во повеќето современи западни јазици врз основа на латинскиот термин *contemplatio*.

На пример, во познатиот англискиот превод на Аристотеловата *Μετὰφυσικά* од страна на Д. Рос, θεωρία е преведено со латинизмот *contemplation* (*Met.* 1072 b 24), односно со *contemplative activity* (*Nic. eth.* 1177 a 18).²⁸ Присутни се преводите и со латинизмот *speculation*, а на некои места и преводи со латинизмот *investigation*. Во преводот на *Μετὰφυσικά* на италијански јазик исто така го наоѓаме латинизот *contemplazione*,²⁹ а на истата латинска основа се и преводните решенија и на француски јазик.

5. За потребите на ова истражување кое има за цел да укаже на преводните можности на македонскиот како еден од словенските јазици, од посебен интерес се преводните решенија токму на словенските јазици. Покрај рускиот како најголем од нив, во овој поглед особено значење имаат јужнословенските, нам соседните јазици.

Тука се јавува сомнежот: можно ли е воопшто да проговорат Платон или Аристотел на јазик кој никогаш не дал ни приближно

²⁷ Leopold 1911; 388.

²⁸ Ross, 1972.

²⁹ Aristotele, *Metafisica*. Saggio introduttivo, testo greco con traduzione a fonte e commentario, a cura di G. Reale. Milano 1993.

така сложена мисловна творба кави што се платонизмот или аристотелизмот? Денес изгледа природно и лесно да се преведе Аристотел на латински јазик на кој работеле Кикерон или Сенека или пак на германски јазик кој е философски изградуван од Кант, Хегел или Хајдегер... Меѓутоа, проблем е како да се преведе Аристотел на јазик од којшто не произлегле такви мислител и мајстори на зборот?

Од друга страна, се прашуваме: дали неизбежниот одговор е дека Аристотел и другите големи философи се непреводливи на јазиците без соодветна философска традиција? Како еден вид решение на проблемот го имаме доказот дека такви преводи, сепак, се можни бидејќи практично веќе имаме добри преводи на разни словенски јазици, па дури и на малите балкански словенски јазици (словенечки, хрватски, српски, македонски и бугарски).

Во својот обид да ги совладаат навидум непремостливите преводни тешкотии, преведувачите на словенските јазици во пракса го усвојуваат едниот од двата востановени приода. Имено, при преведувањето на клучните апстрактни Аристотелови термини, едните се повикуваат на т.н. интернационална преводна традиција која, како што беше речено, главно се потпира на латинската терминологија, а други го истакнуваат значењето на изворната словенска терминологија. Првите се повикуваат на проверените вредности на т.н. западноевропска философска терминологија, а вториве бараат решенија во рамките на словенската преводна традиција.

За состојбата во ова подрачје можеме да добиеме јасна слика од преводните начела што ги истакнуваат самите преведувачи, а можеме да изведеме заклучоци и од непосредниот увид во преводите.

Српскиот превод на *Метифизика*³⁰ се издвојува во однос на повеќето словенски преводи со својата отвореност спрема латинизмите. Главните Аристотелови термини се преведени со т.н. меѓународни, односно латински стандардни термини: οὐσία со *supstanca*, ὑλη со *materija*, ἀρχή со *elemenat*, а само во ретки случаи, на пример, στοιχείον е преведено со словенското *начело*. Преведувачот не дава образложение за ваквиот пристап, но такво нешто наоѓаме во српскиот превод на *Никомаховата етика*³¹ што се чини дека е заеднички став на двајцата преведувачи. Имено, преведувачот (Р. Шалабалиќ) го истакнува своето убедување дека „Аристотеловиот јазик совршено се вклопува во комплексниот стил на современиот мислител“ па затоа не треба да се употребуваат архаизми или кованици. Напро-

³⁰ Gavela, 1971.

³¹ Šalabalić, 1970.

тив, се препорачува употребата на интернационализми кои се разбирливи и за „просечно образованиот читател“ (стр. 282–3). Всушност, во овој превод на *Никомаховата етика* превагнуваат словенски термини, но сепак, меѓу нив останува место и за латинизмите (на пример, *intelektualna* врлина), а некаде се нуди и двоен превод за еден ист изворен Аристотелов термин (на пример, πάθος се преведува со *afekti* и *strasti* – 11778 a 15).

Рускиот превод на *Метафизика*³² се наоѓа на слична линија, па оттаму и употребата на словенски термини напоредно со латинизми (οὐσία се преведува со *сущность*, ὕλη со *вещество* и *материя*, τὸ ὄν со *сущее*, στοιχεῖον со *начало*, *основа* но и со *элемент*, ἐνέργεια со *действительность*).

Во македонскиот превод на *Никомаховата етика*³³ наидуваме на решение кое делумно го запазува ова компромисно начело, но со тоа што изворните старогрчки термини не се преведени со латинизми туку често остануваат непреведени, односно транскрибирани на македонска кирилица (на пример, *праџма*, *мимеса*, *енерџија*...).

Необичен компромис имаме во преводот на *Метафизиката*³⁴ на бугарски јазик. Во некои од книгите на ова дело на Аристотел (кн. IV–IX) е спроведен превод „во светлината на влијанијата на новоевропската философска традиција“ што практично значи употреба на латинизми, а во останатите книги (кн. I–III, X–XIV) се следи доминантната бугарска традиција на превод на Платон и Аристотел со словенска терминологија. Оттука нидуваме на двоен превод на исти Аристотелови термини. На пример, οὐσία на едно место е преведено со *същност*, а на друго со *субстанција* (а *същност* пак во други случаи е земено како превод за τὸ τί ἔστι). Се разбира, сето ова предизвикува низа недоумици.

Нагласка на словенската терминологија наоѓаме во бугарскиот превод на *Никомаховата етика*³⁵ (на пример, *съобразителност* за σύνεσις или *разсъдливост* за φρόνησις).

Во словенечкиот превод на *Никомаховата етика*³⁶ имаме доследен превод на старогрчките термини со словенски (словенечки). На пример, за πράξις имаме *dejavnost*, за ὀρθός λόγος имаме *zdrava pamet*, а за ἔξις пак *zadržanje*.

³² Кубицкий, 1975.

³³ Колева, 2003.

³⁴ Гочев/Христов, 2000.

³⁵ Ангелова, 1993.

³⁶ Gantar, 1994.

Врз основа на овој осврт би рекле дека односот на преведувачите на Аристотел на словенските (во прв ред на јужнословенските) јазици се движи од поширока отвореност кон латинизмите до потполна свртеност кон термини создадени врз словенска основа.³⁷

Меѓу оние што го застапуваат последниов став, ќе го издвоиме Т. Ладан, преведувачот на хрватски јазик.³⁸ Тој се спротиставува на сеопштата поплава на интернационализми (т.е. латинизми во некои словенски преводи) за кои вели дека се семантички излитени, бидејќи во многу случаи веќе изгубиле значенска прецизност. Од своја страна се повикува на старословенската преводна традиција која од своите почетоци се потпира директно на старогрчките изворни термини (а не на нивните латински преводи) со тоа што произведува огромен број на буквални преводи, калки и сл. Примерите за оваа постапка се бројни: οὐσία е преведена со *bivstvo*, ὕλη со *tvar*, τὸ τί ἦν εἶναι со *bīt*, στοιχεῖον со *pratvar* или со *načelo* и сл. Согласно со општиот приод, овој преведувач воведува архаизми, но и неологизми кои треба да ги заменат интернационализмите.³⁹

Од друга страна ќе го издвоиме И. Христов, преведувачот на Аристотел на бугарски јазик кој дава широко образложение за употребата на латинизми во својот превод.⁴⁰ Во заклучокот на својата споредбена анализа на оригиналниот грчки и преводите на латински и старословенски фрагменти од *Дијалектика* на Јован Дамаскин, тој им дава предност на латинските преводни термини наведувајќи неколку аргументи. Според него, прво, латинските преводи нудат повеќе преводни варијанти за еден ист грчки термин, второ, латинските преводи користат и транслитерација таму каде што се немоќни да го изразат грчкиот оригинал, трето, словенските термини се бесполезни затоа што не се еквивалентни на современиот осет за грчките термини, четврто, латинските термини се утврдени и одамна прифатени како соодветни за Аристотел итн.⁴¹

³⁷ Во својата анализа на Аристотел на јужнословенските јазици, М. Ježić прави разлика меѓу *интерпретативни* и *реконструктивни* преводи при што првите се оние што главно се потпираат на латинската лексика (т.н. интернационализми), а вторите на словенската лексика (Ježić, 1987). Некои други автори прават разлика меѓу буквален (со нагласена употреба на словенски термини) и смисловен или контекстуален превод (со нагласена употреба на латинизми).

³⁸ Ladan, 1988 a и Ladan, 1988 b.

³⁹ Ladan, 1988; 245.

⁴⁰ Христов, 2008.

⁴¹ Христов, 2008; стр. 372–3.

Овде не е намерата да се оди во потенкости со противаргументите, но само ќе напоменеме дека вакви општи заклучоци не може да се донесуваат врз основа на ограничен број старословенски преводи и тоа исклучиво на т.н. философски текстови. Апстрактната терминологија во старословенскиот јазик се изградувала исто така и во преводи и изворни дела од областа на теологијата. Латинските (особено схоластичките) преводни термини не се ништо помалку оптоварени од „застарена“ (христијанска) идеологија во однос на старословенските, а за прифатеноста и утврдувањето на словенските термини (традицијата) во превод овде токму се апелира.

Без да навлегуваме во детали во побивањето на овие ставови на Христов кои, несомнено, заслужуваат внимание поради широкото и учено образложение, ќе упатиме на литературата што следи во која се дадени низа конкретни аргументи кои говорат за достоинствата на старословенската преводна терминологија.

Овде е доволно да се осврнеме на кирилометодијевска традиција која со векови ја создавала и развивала апстрактната терминологија. Наше убедување е дека таа традиција треба и може да послужи **како** подлога од која ќе произлезе и ќе се оформи апстрактната (преводна) терминологија во посебните словенски јазици.

6. Според увидот во житијата на Свв. Кирил и Методиј, првите и основни апстрактни термини се создадени од нив според старогрчките обрасци, а за нивната потреба во богослужбата. Таков е терминот *слово* како превод на *λόγος* или *висѣина* како превод на *ἄλφεια*. Притоа, тие во вистинска смисла на зборот ги создавале тие апстрактни зборови за да можат да ги преведат соодветните грчки зборови од *Свѣйѡѡ ѡисмо*.

Специјалистите укажуваат на неколку методи кои тие ги применувале при преведувањето. Еден од нив е *ѡтерминологизација*, т.е. преназначување на еден секојдневен збор и негова употреба за посебни цели (на пр. *дѣва* како превод на *παρθένος* кое се придава на Богородица), а мошне присутно е и *калкирањето* (создавање на сложени словенски зборови според грчкиот збор-модел). Кон директно позајмување (*ѡтранслиѡерација*) на готови (непреведени) грчки зборови се посегнувало многу поретко (такви се примерите: канон, ангел, икона...).⁴²

Збогатувањето на преводната апстрактна терминологија се одвива постапно, а философската терминологија се создава при пре-

⁴² Vereščagin, 1990.

водот на старословенски на некои философски списи. На тој начин се јавуваат во словенски превод и значајните термини од античката философија какви што се: οὐσία, τὸ ὄν, τὸ φαίνόμενον, τὸ νοούμενον...

Еден од првите и најпознатите такви философски списи во превод на староцрковнословенски јазик е философската расправа која е дел од *Симеоновиот зборник од 920 година*, зачувана во преписот што во 1073 година го направил ѓаконот Јован за киевскиот кнез Свјатослав Јарославич. Оттаму и *Зборникои* се јавува под двојно име, односно како *Симеонов* или *Свјатославов зборник*. Авторот на философската расправа е Теодор Раитуски (монах од населбата Раиту на Синајскиот Полуостров, умрел 640 г.), а таа главно донесува коментари кон Аристотеловите *Категории*. Самата содржина на расправата на грчкиот оригинал (во ракописот е дадена од 223а до 238а лист)⁴⁴ овде не предизвикува посебен интерес, но за нас е важен нејзиниот превод на староцрковнословенски од X, односно од XI век во кој се донесуваат преведениците на клучните философски термини од областа на логиката и онтологијата. Без потреба да навлегуваме во детали, ќе укажеме само на преводните начела: 1. преводот е направен согласно со кирилородиевската традиција на буквално преведување на секој збор и 2. клучните Аристотелови термини се преведени без употреба на какви и да е позајмувања од некој друг јазик. Анализата на преводната постапка спроведена во *Зборникои* укажува на продлабоченото разбирање на изворниот збор и внимателност при создавањето на неговиот соодветен превод.⁴⁵

Примери за континуитетот на оваа преводна традиција имаме многу, а за нас се посебно важни преводите во македонските црковнословенски книжевни споменици од турскиот период. Меѓу нив посебно се издвојува преводното дело на Григориј Пелагониски (епископ Пелагониски и Прилепски од XVI век). Тој, имено, ги превел словата на Дамаскин Студит собрани во популарниот зборник *The-sauros* (инаку познати како *Дамаскини*) на живиот народен јазик од тоа време во Македонија, но наедно ги запазил и начелата на староцрковнословенската преводна традиција. Меѓу тие начела се издвојуваат: точно и буквално преведување, творба на нови зборови според грчките модели, настојување да се преведе на словенски што е можно поопфатно (тој преведува на словенски дури и некои грчки лични имиња) итн.⁴⁶

⁴³ Сп. Верещагин, 1988; Юрченко, 1982.

⁴⁴ Сп. *Симеонов зборник* 1991; стр. 638–669.

⁴⁵ Пейчев, 1977; посебно стр. 72–84.

⁴⁶ Сп. Илиевски, 1971, посебно стр. 458–465. Илиевски посебно истакнува: „Григориј Пелагониски не ја прекинал врската со старословен-

Овие (но и многу други) преводни искуства одат во прилог на убедувањето дека апстрактната, философска терминологија во модерните словенски јазици треба да се обликува и гради на својата вековна почва.

7. На почетокот на овој текст беа издвоени двете основни философски значења на терминот $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ кај Аристотел. Едното значење беше посочено во *Μετὰφυσικαῖα* и дефинирано како умствена свртеност на Бога кон самиот себе. Второто беше издвоено во *Νικομαховаῖα εἰῃκα* и дефинирано како човекова умствена свртеност кон Бога. Согласно со дадените истражувачки рамки во кои беа проследени некои словенски преводи на Аристотел, сега би можеле да се осврнеме посебно на преводот на терминот $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ кај нив.

Како клучен пример за философска употреба на терминот $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ во *Μετὰφυσικαῖα* го земаме местото (1072 b 20–24) каде што Аристотел докажува дека суштествената дејност на Бога е самомислењето, т.е. мисла за самиот себе, кое во оригиналот гласи: $\alpha\upsilon\tau\omicron\nu\delta\epsilon\ \nu\omicron\epsilon\acute{\iota}\ \acute{o}\ \nu\omicron\upsilon\varsigma\ \kappa\alpha\tau\grave{\alpha}\ \mu\epsilon\tau\acute{\alpha}\lambda\eta\psi\iota\nu\ \tau\omicron\upsilon\ \nu\omicron\eta\tau\omicron\upsilon$ (1072b 20) и $\delta\omicron\kappa\epsilon\acute{\iota}\ \acute{o}\ \nu\omicron\upsilon\varsigma\ \varsigma\theta\epsilon\acute{\iota}\omicron\nu\ \epsilon\chi\epsilon\acute{\iota}\nu$, $\kappa\alpha\acute{\iota}\ \theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha\ \tau\omicron\ \eta\delta\acute{\iota}\sigma\tau\omicron\nu\ \kappa\alpha\acute{\iota}\ \acute{\alpha}\rho\acute{\iota}\sigma\tau\omicron\nu$ (1072 b 23–4).

Во српскиот превод, $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ овде е предадено како *чин ѝос-маѝпрања*, во хрватскиот превод го наоѓаме преводот *misaono protatranje*, а во бугарскиот пак *размисълът*.

Во *Νικοмаховаῖα εἰῃκα*, $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ како философски технички термин го наоѓаме предаден посредно, со помош на изведената придавка $\theta\epsilon\omega\rho\eta\tau\acute{\iota}\kappa\acute{o}\varsigma$ и преку глаголот $\theta\epsilon\omega\rho\epsilon\acute{\iota}\nu$. Сите овие употреби на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ упатуваат на значењето во *Νικοмахова εἰῃκα* кое напред беше дефинирано. Во гл. 7 од X книга на делото, $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ со помош на придавката $\theta\epsilon\omega\rho\eta\tau\acute{\iota}\kappa\acute{o}\varsigma$ е застапена трипати (1177 a 18; 1177 a 28; 1177 b 19), а еднаш со помош на глаголот $\theta\epsilon\omega\rho\epsilon\acute{\iota}\nu$ (1177 a 21). Во сите четири случаи $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ е јасно определена како еден вид дејност ($\epsilon\nu\epsilon\rho\gamma\epsilon\acute{\iota}\alpha$), дејност на умот, овојпат на човековиот ум.

Во преводите на *Νικοмаховаῖα εἰῃκα* во некои од словенските јазици што се земени за пример, $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ на наведените места е преведена на следниов начин.

Во српската *Νικοмахова εἰῃκα*, во сите четири случаи наидуваме на различни преводи: *nešto kontemplativno, čisto posmatranje – spekulacija, čisto mišljenje и filozofsko posmatranje*.

— — — — —
скиот. Тој добро го знаел црковнословенскиот што се употребувал тогаш во црковната средина и затоа можел да го збогатува тој јазик со нови зборови“. Поопширно в. Илиевски 2005.

Во словенечкиот превод наидуваме на: *notornje gledanje, razglabljanje* и *razglabljajoča dejavnost*. Во хрватскиот превод ги имаме преводите *misaono promatranje* и *misaona djelatnost*, а во бугарскиот, θεωρία (односно нејзините изведеници) на посочените места е преведена со: *съзерцателна дейност* и *съзерцателен начин на живот*.

Од наведените преводни примери можеме да го констатираме следново: прво, настојување да се даде словенски превод (со исклучок на српскиот превод на *Μετὰφυσικαῖα*), второ, недоволно присуство на селективност при преводот (некритичка понуда на различни преводни решенија за еден ист изворен термин) и недоволно водење сметка за специфичното значење на θεωρία како философски технички термин кој има посебно значење во *Μετὰφυσικαῖα*, односно во *Никомаховата етика*.

8. Сега се поставува прашањето – каков е случајот со θεωρία во македонските преводи на Аристотел?

До денес, на македонски јазик се преведени повеќе дела на Аристотел, меѓу кои, од интерес за нашево истражување ги издвојуваме: *Избор од Аристотел*,⁴⁷ *Никомахова етика*,⁴⁸ *Политика*,⁴⁹ *За душата*⁵⁰ и *Реторика*.⁵¹

Еден кус пресек на преводните решенија на θεωρία во посочените преводи ни ја дава следнава слика. На пример, во делото под наслов *За душата* (413 b 25) изразот θεωρητικῆς διύψεως е преведено како *способност за теоретско разгледување*; во *Реторика* (1355 b) θεωρεῖν е преведено со *согледување*. Од посебен интерес овде е преводот во *Никомаховата етика*, а тој на клучните места гласи: *теоретско посматрање* (1140 a 20) и *теоретска состојба* (1177 a 18). Во *Изборот од Аристотел*, каде што се преведени неколку книги (поглавја) од *Μετὰφυσικαῖα* и од *Никомаховата етика*, преводот на θεωρία како философски термин, на наведените места гласи исто – *созерцание*.

Првиот впечаток што се наметнува овде е големата преводна разновидност од преведувач до преведувач, но и различните решенија кај еден ист преведувач. Паѓаат в очи преводните решенија кои и не

⁴⁷ Митевски, 1998.

⁴⁸ Колева, 2003.

⁴⁹ Бузалковска Алексова/Џукеска, 2006.

⁵⁰ Бузалковска-Алексова, 2006.

⁵¹ Томовска, 2002.

се тоа до крај. На пример, *ѿеорейско раз̌ледување* и *ѿеорейско ѿосмаѿрање* не само што остануваат делумно на нивото на транслитерација со својот прв дел (*ѿеорейско*), туку со додатокот *раз̌ледување/ѿосмаѿрање* (кои можат самостојно да се земат како превод на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$) се претвораат во плеоназам.

Таа разновидност во решенијата најчесто е производ на отсуство на критичка свест, меѓутоа, ако има разновидни преводи на еден ист изворен термин, тоа не смее да биде ништо друго освен израз на прецизно преведената многузначност на оригиналот.

На самиот почеток на ова истражување беше укажано дека терминот $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ кај Аристотел има најмалку две пошироки значенски области: едно е областа на колоквијалното значење врзано за глаголот $\theta\epsilon\omega\rho\epsilon\acute{\iota}\nu$, а другото е изведено, метафорично т.е. употребено како философски технички термин.

На нивото на секојдневното (колоквијално) значење на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ би можеле да понудиме повеќе решенија на македонски јазик:

1. Изворниот термин може да остане транслитериран во нам добро познатиот облик *ѿеорија*. Тоа, по наше мислење, би било најлошото решение оти воопшто не е превод, а транслитерираната форма може да наведе и на сосема други асоцијации, на пример, на контекстот во природните науки.

2. Следејќи ја етимологијата на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ која упатува на *гледање, набљудување*, во состојба сме да понудиме превод на македонски со: *гледашиѿе, ѿгледа, согледавање, согледба, видување* што би можело да се прифати и како превод кој води сметка за словенската термилошка традиција.

3. Не е исклучено во некои случаи да се употреби преводот *учење* или *наука* кој се оддалечува од изворникот на етимолошки план, но сепак, смислено му е близок.

Зборот $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ како философски технички термин има прецизни значења кај Аристотел, а од нив ги издвоивме двете основни кои се јавуваат во *Меѿафизикаѿа*, односно во *Никомаховаѿа еѿѿика*. Да потсетиме и резимираме – тоа се следниве значења:

а) Во *Меѿафизикаѿа*, $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ е суштествената дејност на Бога која се објаснува како негова умствена, мисловна насоченост кон себеси. На прв поглед се чини дека погодено преводно решение овде би бил добро познатиот термин *самонабљудување*, меѓутоа, неговата употреба во современата психологија (како адекват на латинизмот *инѿроспекција*) може да наведе на други значења кои му се туѓи на

изворникот. Второ можно решение е преводот со *умозрение* кој се среќава во некои словенски јазици, но тука слабата страна е преведувањето со сложеница што во случајов нема вистинско оправдување. Трето решение би бил преводот со *созерцание*. Добрата страна на ова решение е етимолошкото соодветство на оригиналот, а не помалку и неговата заснованост во кирилометодиевската преводна традиција. Имено, терминот *созерцание* е веќе одамна создаден и утврден како превод на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ и тоа, во некои случаи токму како превод на Аристотеловиот термин.

б) Во *Никомаховата етика*, видовме, $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ добива нова значенска определба како човекова умствена, мисловна насоченост кон Бога, кон божествениот ум. За разлика од случајот во *Метафизиката* каде што при чинот на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ имаме поистоветување на субјектот (Бог) и објектот (Бог), во *Никомахова етика* субјектот (човек) како носител на дејноста е издвоен од објектот (Бог). Овде $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ веќе не е *созерцание* како *загледаност во себеси*, туку *созерцание* како умствена насоченост кон Бога. Како преводно решение и тука може да се понуди *созерцание*, но тоа е веќе поширокото значење. Доколку сакаме да бидеме прецизни во пренесувањето на Аристотеловата мисла, во овој случај би го понудиле преводот *богозрение* или можеби *боговидение*. Во двата преводни термина е запазена етимологијата на изворниот збор со тоа што јасно се издвојува Бог како објект на дејноста. Се разбира, понуденово решение не е апсолутен, буквален преводен адекват на оригиналот, но смислено многу подлабоко ја одразува суштината на Аристотеловата замисла. Патем да речеме дека првото решение (*богозрение*) делува поархаично (иако терминот е денес познат во рускиот, па и во некои други словенски јазици),⁵² додека второто решение (*боговидение*) е поблиско до современиот македонски јазик.

9. На крајот треба да се истакне дека овде целта не е да се понуди некакво трајно или дефинитивно решение за преводот на

⁵² Речникот на рускиот јазик (*Словарь русского языка*, том IV с-я. Изд. Академия наук СССР. Институт русского языка, Москва 1961) на следниов начин ги толкува значењата на глаголот и именката кои произлегуваат од преводот на грчкото $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$. Прво, глаголот *созерца́ть* означува: 1. Рассматривать кого-, что-л.; наблюдать за кем-, чем-л. я (на пр. созерцая море). 2. Мысленно представлять; проникать умом, мыслью во что-л. Второ, именката *созерцание* означува: 1. Действие по знач. глаг. *созерца́ть*. 2. углубление в свой внутренний духовный мир; самоуглубленность, самосозерцание. 3. Филос. Начальная чувственная ступень познания, состоящая из ощущений и восприятий, непосредственно связывающая мышление с бытием.

Аристотеловиот термин $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$ на македонски јазик. Намерата е да се постави проблемот, но така што ќе се добие претстава за неговата сложеност како и за рамките во кои тој може и треба да се решава. Велиме *да се решава* затоа што преводот на философските термини и воопшто на текстовите на големите антички философи никогаш не може да биде завршена задача. Преведувањето на Аристотел е предизвик за секоја генерација и за секој преведувач на кој и да е современ јазик. Одговорот на тој предизвик е индивидуален и ја одразува способноста на преведувачот кој во овој случај неизбежно е и толкувач.

Дополнително, намерата на овој труд е врз основа на еден пример (модел) како што е преводот на $\theta\epsilon\omega\rho\acute{\iota}\alpha$, да се укаже на кирилometодиевската преводна традиција како наше изворно вековно искуство кое како наследство нуди не само солиден методолошки пристап туку и богатство од апстрактни термини внимателно обликувани според изворните старогрчки обрасци. Ова раскошно лексичко наследство за кое би рекле дека е еден вид трезор на словенски интернационализми, може да послужи како соодветна основа за создавање на апстрактната терминологија во посебните словенски јазици, а во тие рамки и во македонскиот.

Патем, на оние што забележуваат дека црковнословенската лексика е идејно обоена од христијанството и оттаму значенски ограничена, ќе им одговориме дека истото тоа важи и за латинската („интернационална“) апстрактна, односно, философска лексика која во себе подеднакво носи силни значенски наслаги од западното средновековие во кое се оформувала. Задачата е не просто да се отфрли, туку да се надгради она што се создавало со векови.

ЛИТЕРАТУРА

а) Делата на Аристотел

Aristotelis, *Ethica Nicomachea*. Recognovit brevique adnotatione critica instruxit I. Bywater. Oxonii 1959.

Aristotelis, *Metaphysica*. Brevique adnotatione critica instruxit W. Jaeger. Oxonii 1963.

Ангелова, 1993. Аристотел, *Никомахова еѹтика*. Превод од старогрѹцки Теменуга Ангелова. Издателство „Гал-ико“, Софија 1993.

Бузалковска-Алексова/Џукеска, 2006. Аристотел, *Политѹтика*. Превод од оригиналот, коментар, белешки и поговор: Маргарита Бузалковска-Алексова и Елена Џукеска. „Слово“ Скопје.

Бузалковска-Алексова, 2006. Аристотел, *За душаиџа*. Превод од старогрчки, коментари и белешки: Маргарита Бузалковска Алексова. „Магор“ Скопје.

Gantar, 1994. Aristoteles, *Nikomahova etika*. Prevedel, uvodno besedo, opombe in terminološki slovarček napisal Kajetan Gantar. "Slovenska matica". Ljubljana 1994 (прво издание 1964).

Gavela, 1971. Aristotel, *Metafizika*. Preveo Dr Branko B. Gavela. "Kultura", Beograd 1971.

Гочев/Христов, 2000. Аристотел, *Метџафизика*. Превод от старогрчки: Николай Гочев (кн. I–III, X–XIV) и Иван Христов (кн. IV–IX). „Издаелство СОНМ“, Софија 2000.

Колева, 2003. Аристотел, *Никомахова еџика*. Превод од старогрчки Елена Колева, „Три“, Скопје 2003.

Кубицкий, 1975. Аристотель. *Сочинения*. Том I. „Мысль“, Москва.

Ladan, 1988 a. Aristotel, *Metafizika*. Prijevod s izvornika i sedmojezični tumač temeljnih pojmova (грчки, latinski, engleski, francuski, njemački, ruski, novogrčki) Timislav Ladan. "Globus" i "Sveučilišna naklada Liber", Zagreb 1988 (прво издание во 1985).

Ladan, 1988 b. Aristotel, *Nikomahova etika*. Prijevod s izvornika, bilješke i riječnik nazivlja Tomislav Ladan. "Globus" i "Sveučilišna naklada Liber", Zagreb 1988 (прво издание во 1982).

Митевски, 1998. Аристотел. *Избор*. Увод, превод од старогрчки, предговор, речник и преводно образложение: В. М. „Матица македонска“, Скопје 1998.

Reale, 1993. Aristotele, *Metafisica*. Saggio introduttivo, testo greco con traduzione a fonte e commentario, a cura di G. Reale. Milano 1993.

Ross, 1972. *The Works of Aristotle*, vol. VIII, *Metaphysica*. Trans. D. Ross. Oxford 1972.

Šalabalić, 1970. Aristotel, *Nikomahova etika*. Prevela Dr Radmila Šalabalić. "Kultura", Beograd 1970.

Томовска, 2002. Аристотел, *Ретџорика*. „Македонска книга“, Скопје 2002.

б) Секундарна литература

Bonitz, H. 1955. *Index Aristotelicus*. Berlin.

Burkert, W. 1985. *Greek religion*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts.

Chantraine, P. 1968–1980. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots*. Paris.

Dudley, J. 1999. *Dio e contemplazione in Aristotele. Il fondamento metafisico dell' 'Etica Nicomachea'*. Trad. di G. Reale. Milano.

Guthrie, W.K.C. 1993. *A History of Greek Philosophy*. Vol. VI. *Aristotle: An encounter*. Cambridge.

Gorgiev, B. 2006. "Neke semantičke implikacije termina 'logos' i 'theoria'". *Zbornik studijske grupe za filozofiju*. Filozofski fakultet, Niš. Том 114–6; 73–86.

Христов, И. 2008. „Сравнително изследване на превода на Аристотеловите философски термини на латински и в славянската традиция“. *Архив за средновековна философия и култура* (София), 14; 333–374.

Илиевски, П. Хр. 1971 „Григорий Пелагониски како преведувач од грчки“, *Годишен зборник на Филозофскиот факултет*, 23; 447–478.

Илиевски, П. Хр. 2005. *Традиција и иновации во македонските црковнословенски книжевни сџменици од илустрираниот период*. МАНУ, Скопје.

Ježić, M. 1987. "O prijevodima Aristotela u nas", *Godišnjak za povijest filozofije* (Zagreb), 5; 285–315.

Leopold, E.F. 1911. *Lexicon Graeco-Latinum manuale ex optimis libris concinnatum*. Lipsiae.

Митевски, В. 2005. *Платоновото учење за душата*, „Матица македонска“, Скопје.

Moreau, J. 1962. *Aristote et son école*. Paris.

Olerud, A. 1951. *L'idée de macrocosmos et de microcosmos dans le Timée de Platon*. Upsala.

Пейчев, Б. 1977. *Философският трактат в Симеоновия сборник*. БАН, София.

Sedley, D. 1997. "'Becoming like god' in the *Timaeus* and Aristotle". V. *Interpreting the Timaeus – Critias*. Proceedings of the IV Symposium Platonicum. Selected papers. Eds. T. Calvo and L. Brisson. Sankt Augustin. Стр. 327–339.

Симеонов сборник 1991. Симеонов сборник (по Светославовия препис от 1073 г.), том 1: Иследвания и текст. Изд. БАН, София.

Верецагин, Е. М. 1982. „Терминотворчество Кирилла и Мефодия“, *Вопросы языкознания*, 2; 91–108.

Vereščagin, E. M. 1990. "Kyryll i Methodij kao tvorci teološko-filozofskoga nazivlja u slavenskom jeziku". *Filozofska istraživanja* (Zagreb), 10/3; 601–611.

Yoshimitsu, K., 1995. "Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes θεωρία", *Journal of the Faculty of Letters, The University of Tokyo, Aesthetics*. Vol. 20; 123–140.

Юрченко, А. И. 1982. „Изборник 1073 года: Интерпретация основных древнерусских философских терминов“, *Вопросы языкознания* 2; 75–91.

Vitomir MITEVSKI

THE MEANING AND TRANSLATIONS OF THE ARISTOTLE'S TERM *THEŌRIA*

(Summary)

The difficulties in understanding Aristotle's term *theōria* are of great importance not only for interpretation, but also for translation of his philosophical works *Metaphysica* and *Ethica Nicomachea*. Here are accepted two main and different meanings of *theōria*. First, it is the meaning of the selfcontemplation of God (as in *Metaphysica*), and the second is the contemplation of God by human being (as in *Ethica Nicomachea*).

In the translation of these two basic philosophical meanings of *theōria* into modern languages there is not some specific approach. In the western European languages (especially in the Roman ones and in English) this term is translated by using Latin terms (*contemplatio*, *speculatio* or *investigation*) and these terms are accepted by some translators of Aristotle in the Slavonic world.

The author of the paper suggests translation of this and other Aristotle's terms into Slavonic languages according to the Cyril and Methodius translating tradition. It is proposed that the *theōria* can be translated into Macedonian language as *созерцание* (in *Metaphysica*), *боџозрение* or *боџовидение* (in *Ethica Nicomachea*) and *эле-дишиџе*, *џоџлед(и)*, *соџледување*, *соџледба*, *видување* as colloquial meaning.

Блаже РИСТОВСКИ

**СЛОВЕНСКОТО ИМЕ ВО МАКЕДОНИЈА И ПРАШАЊЕТО
НА „СТАРОБУГАРИЗМОТ“ ВО РУСКАТА СЛАВИСТИКА
(Една бугарско-руска научно-политичка секретна полемика)**

По повод 1150-годишнината од Моравската мисија

Со векови течат дискусиите во науката околу појавата и историјата на етнонимот *Словен*, *Словени* и изведенката *словенски*. Со него на одреден начин се занимавале речиси сите повидни слависти, посебно во Русија/СССР. Барем од времето на Петар I наваму, особено по преводот на капиталното дело на Мавро Орбини „Кралството на Словените“¹ на руски јазик². За Русија тоа секогаш било не само суштествен дел од етнокултурната и политичката историја, туку и дел од државната стратегија. Од почетокот на XIX век пак, со развитокот на славистиката како наука и посебно со појавата на панславизмот како политичка доктрина, вниманието на руската славистика и политика се насочува кон словенскиот православен Балкан.

Со интензивирањето на потрагата по татковината на Кирила и Методија и корените на кирило-методијевската писменост Македонија всушност и влегува во фокусот на славистичките истражувања³. Не случајно на словенскиот Балкан во XIX век се појавија и етнонимните син-

¹ Mavro Orbini, *Il Regno de gli Slavi*, Pesaro, MDCl. В. и: Билјана Ристовска-Јосифовска, „Кралството на Словените“ од Мавро Орбини како извор за македонската средновековна историја, Прилеп, 2001.

² Книга исторіографія початія Славы и разширенія народа славянскаго..., С.-Питербургъ, 1722.

³ К. Мисирков, *Изникнувањето и разбор на бугарската и српска теорија за народноста на македонците*, „Вардар“, I, № 1, Одеса, 1. IX 1905, 14–16; Крсте П. Мисирков, *Собрани дела, I. Текстови на македонски јазик (1900–1905)*. Подготовка Блаже Ристовски, соработник Билјана Ристовска-Јосифовска, МАНУ, Скопје, 2005, 408–413.

тагми *Славјаносерби*, *Славјаноболџари*, па по истата матрица и *Славјаномакедонци*. А кон крајот на XIX век, особено со посредство на германската Лескинова лингвистичка школа, во согласност и со претензиите на младата бугарска држава за проширување на своите граници на Балканот и за зајакнување и продлабочување на корените на бугарската словенска култура, во рамките на поимот *българистика*, се посегна и по корените на *сѣларословенскиот јазик* и по целиот контекст на *сѣларословенската писменост*. Така и азбуката и книжнината создавана од Кирила и Методија и нивните ученици беше прогласена за *старобългарска* и јазикот создаден врз основа на солунскиот говор стана *старобългарски* со цел да се идентификува *сѣларословенската* со *сѣларобуџарската* писменост и култура, па дури и со претензии по основите на словенскиот јазик и писменост и кај другите словенски јазици. Тоа не можеше да не предизвика реакција и кај руската политика и кај руската славистика како наука.

Треба да се одбележи, меѓутоа, дека, поради скудноста и карактерот на информациите од историските извори, до денеска се водат полемики околу најстарата словенска историја воопшто, посебно околу распространетоста и преселбите на словенските племиња, па и за етимологијата на етнонимот *Словени*. Без претензии да ја опфатиме оваа голема тема, за која и кај нас веќе се создаде завидна литература, па и истражувања од самиот наш еминентен јубилар⁴, ќе се обидеме да укажеме само на некои моменти од оваа проблематика, како обид за уште едно вклучување во уточнувањето и диференцијацијата на некои поими и пројави во славистиката.

1.

Во расположивите пишани историски извори, словенското име првпат е регистрирано дури кон крајот на V, а во Македонија тоа е во континуирана употреба главно од половината на VI век⁵, особено по органи-

⁴ Ги наведуваме само последните позначајни истражувачки изданија на акад. Петар Хр. Илиевски: *Светицла незаодни. Словенскиите првоучици и нивните ученици (Сѣудии)*, Матица македонска, Скопје, 1999; *Појава и развој на писмото со посебен осврт кон писмотоциите на словенската писменост*, МАНУ, Скопје, 2001.

⁵ *Свод древнейших письменных известий о славянах*, том I (I–VI вв.). Составители Л. А. Гиндин, С. А. Иванов, Г. Г. Литаврин. Институт славяноведения и балканистики РАН, Москва, 1994, 106–132 и сл. Често во историските записи Словените (и Антите) се мешаат или се поистоветуваат со Вендите/Венетите (на истото место, 51–59), но византискиот историчар Јордан во своето прво спомнување не само што и територијално ги изделува (во рамките на опширната Scythia), туку и именски ги диференцира. Раскажувајќи за големите реки Висла (Vistulae), Тиса (Tisia) и Дунав (Danubius) и територијата на Дакија, „укре-

зираните упорни напади на словенските племиња за воено заземање на градот Солун. Овде не завлегуваме во сложеното прашање за етимологијата и фонетските разновидностии на името *Склавини/Славјани, Словени/Словјани*, често помешани со *Анџиџије*⁶ и разновидните изведенки *Склавинија/Славинија/Словенија* и не се впуштаме ни во научниот спор околу појавата, разновидноста, диференцираноста и судбината на етнонимите *Склавини/Анџи* и *Венди/Венеџи* (*Venadi/Venedi*)⁷. Но подвлечено го констатираме фактот дека феноменот на племенските политички сојузи *склавиниџи*, како еден вид државотворни субјекти во балканската словенска историја (со нивните егзарси, кнезови и рексови), коишто се формираат само во границите на Византија и тоа исклучиво од Словените на територијата на Македонија (речиси секогаш во множинската форма)⁸. Затоа, потпирајќи се врз историските извори, во науката тие се познати како *македонски склавиниџи* (Μακεδονίαν Σκλαυινιάς). Се наведуваат племенските обединенија Берзитија, Драговитија, Вајунитија, Велезитија и други, кои, според хагиографските записи „Чудата на св. Димитрија Солунски“, претставувале посебен етнос, со

пленная [расположенными] на подобие венца крутыми Альпами“, тој пишува: „У их левой стороны, которая склоняется к северу, от истока реки Вистулы на огромных пространствах обитает многочисленное племя венетов. Хотя теперь их названия меняются в зависимости от различных родов и мест обитания, преимущественно они все же называются славянами и антами“ (107) и потоа дообјаснува: „Славяне живут от города Новиевтуна и озера, которое называется Мурсианским, вплоть до Данастра и на севере до Висклы; болота и леса заменяют им города. Анты же, самые могущественные из них, там, где Понтийское море делает дугу, простираются от Данастра вплоть до Данапра. Эти реки удалены друг от друга на много переходов“ (на истото место, 107–109).

⁶ И самиот Јордан *Словениџи* и *Анџиџије* ги третира од истиот корен со *Венеџиџије*: „Они же, как мы сказали в начале [нашего] изложения или в каталоге народов, произойдя из одного корня, породили три народа, то есть венетов, антов и славян, которые, хотя теперь свирепствуют всюду, по грехам нашим, тогда, однако, все подчинились власти Херманарика“ (*Свод...*, 111). А. Н. Анфертјев, толкувајќи го етнонимот *Sclaveni/Склавини/Склавени/Склави/Славјани/Словени*, коментира: „Едва ли кто-то станет всерьез оспаривать, что форма *Sclaveni* скрывает за собой славянское самоназвание **slověne*. Поэтому мы и не видим нужды передавать его в переводе как-либо иначе, нежели ‘славяне’.... Так или иначе в последующем пассаже И.[ордана] мы находим первое по времени достоверное упоминание о славянах как самостоятельной этнической единице“ (на истото место, 127).

⁷ *Свод...*, 69–77.

⁸ Р. А. Агеева, *Страны и народы: происхождение названий*, АН СССР, Москва, 1990, 29.

свој бит и обичаи⁹. Тоа именување го надживеало и бугарското завладување на Македонија (по 864 г.), па се среќава и еден век подоцна како првобитно именување на Самуиловото Царство. Впрочем, континуираната неколкувековна употреба на словенското име во склавиниите во Македонија ја потврдуваат многу византиски, латински, словенски и други историски извори. Па и Самуиловата држава е формирана главно врз јадрото на парадржавната конституција на склавинијата на Березитите¹⁰. Дури и во втората половина на XI век во изворите за околината на Серес се спомнува територија *Склавоархонија*¹¹.

Од втората половина на IX век, меѓутоа, со писмената употреба на *словенскиот* јазик и *словенското* писмо, тоа име, со посредство на Кирило-методијевската моравска мисија, забрзано се распространува и во целиот словенски свет, вклучително и во Киевска Русија.

2.

Ова значајно славистичко, но и национално-политичко прашање прв од македонска страна се обиде научно да го елаборира студентот на С.-Петербуршкиот универзитет Крсте Мисирков уште во 1901 год. (две години пред книгата „За македонските работи“) во своите статии во дневниот весник „С.-Петербургскія Вѣдомости“¹². На името *Словени* Мисирков се навраќа повеќепати и подоцна, а на 26 ноември 1907 година поднесува и посебно соопштение во Историско-филолошкото друштво при Новорусискиот универзитет во Одеса, полемизирајќи со ставовите на српските и други слависти (Милетиќ, Белиќ, Ковачевиќ, Јовановиќ, Новаковиќ, Јагиќ и др.)¹³. Мисирков

⁹ *Историја на македонскиот народ*, том први, ИНИ, Скопје, 2000, 295; Ирена Стефоска, *Словениите на почвата на Македонија (од VII до почетокот на X век)*, Сигмапрес, Скопје, 2002, 19–84.

¹⁰ *Историја на македонскиот народ*, том втори, 357–361.

¹¹ Тодор Чепреганов, Васил Јотевски, Ѓорѓи Чакарјаневски, Наде Проева, Коста Ациевски, *Историја на македонскиот народ*, Селектор, Скопје, 2008, 63.

¹² Славјанинъ, *Историческая справка*, „С.-Петербургскія Вѣдомости“, 175 годъ, № 96, 10(23). IV 1901, 1, и: *Антирусскія демонстрации въ Софи*, № 129, 13(26). V 1901, 2–3. Мисирков притоа прв го поставува и прашањето за „историските права“ на Македонија, па, меѓу другото, вели: „Македонија е една од првите области на Балканскиот Полуостров што била населена од Словените... Византиското ропство за Македонија било само политичко, но не и културно, не економско.“

¹³ Сообщение К. П. Мисиркова, *Къ вопросу о происхождении и распространении имени „славяне“*, Работы Педагогического отдѣла Историко-Филологического Общества при Императорскомъ Новороссійскомъ Уни-

смета дека најблиско му е „објаснението“ за потеклото на словенското име дадено од неговиот професор Бодуен де Куртене, само со забелешка дека словенското име никнало не кај Римјаните во Западна Европа, туку кај римските колонисти и романизираните старо-седелци во северниот дел на Балканскиот Полуостров. Оттаму, прифаќа Мисирков и коментира (во духот на тогашната руска номенклатура): „името *slavi* преминало отаде Дунав кај бугарските Словени и на југ кај Грците. Ова име можело да им биде познато и да стане народно име отпрвин само кај јужниот дел на словенското племе или кај бугарските Словени. Тоа станало општословенска сопственост само благодарјќи на дејноста на Кирила и Методија, на словенската богослужба и на борбата на католичкото духовенство со неа.“¹⁴

За ова прашање значајно е мислењето на рускиот славист (исто така професор на Мисирков) Петар Алексеевич Лавров, по неговото враќање од „Македонската експедиција“, организирана од Руската академија на науките во 1900 год.¹⁵ Тој потврдува дека словенското име се појавува имено во *склавиниите* во Македонија¹⁶ и дека со кирило-методијевската *словенска* писменост тоа се распространува и во целиот словенски свет. Лавров констатира дека словенското име во прво време го носеле само словенските жители на Македонија, а не „все вообще славяне, перешедшие на Балк.[анский] полуостров“. И додава: „Что Словяне, ныне нами называемые болгарями, первоначально не носили этого имени это ясно из того, что яз.[ык] на который Кир.[иллом] и Меф.[одием] б.[ыл] сделан в IX в. перевод Свящ.[енного] пис.[ания] называется в источниках *ѡзыкъ словѣньскѣ*. В том же IX в. область в которой до монашества был ви-

верситетъ за 1907/8 учебный годъ, Одесса, 1908, 23–25; Крсте П. Мисирков, *Собрани дела, II. Печатѣни исѣражувања и сѣаѣиши (1898–1909)*, МАНУ, Скопје, 2007, 145–150.

¹⁴ На истото место, 149–150.

¹⁵ Македонец К. Мисирковъ, *Нѣсколько словъ ѡ ѡповоду ученой эксѣдицији въ Македонію*, „С.-Петербургскія Вѣдомости“, годъ 175, № 114, 28. IV (11. V) 1901, 2–3; Блаже Ристовски, *Раниѣе ракойиси на Крсѣе Мисирков на македонски јазик*, МАНУ, Скопје, 1998, 7–34.

¹⁶ Самиот водач на „Македонската експедиција“ акад. Н. П. Кондаков (*Македонія. Археологическое путешествие Н. П. Кондакова*, Издание Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской Академіи Наукъ, Санктпетербургъ, 1909, 23) пишува: „Было бы любопытною задачею проследить, какая именно часть Македонии носила название *Склавиния*, о которой говорят и византийские хроники и панонские жизнеописания свв. Кирилла и Мефодия.“

зантискиот правител на Мефодий се нарекува во неговото житие *кнежевство словенско*.¹⁷ Исто така, во најстарите словенски ракописни преписи од Климентовото литературно наследство самиот Климент се потпишува како епископ *словенски*. Притоа е карактеристично што во најраните словенски ракописи за св. Климент бугарското обележје го нема, иако тој дејствувал во границите на тогашната бугарска држава. Бидејќи на јазикот на Словените од Македонија е направен првиот превод на Библијата, тој јазик е одразен и во целата словенска писменост, создавана и распространувана од свв. Кирил и Методија и нивните ученици, па така тоа име преку христијанизацијата и црквата се проширило и во сите словенски земји.

Ова прашање е мошне важно и за проучувањето на појавата, употребата и траењето на *бугарскиот* име во Македонија. Цитираните статии на Мисирков навлегуваат во суштината и на овој комплекс, што и денеска не се само научни проблеми.

3.

Во врска со словенското име, прави впечаток дека во првите години по востанието на четворицата комитопули (969 г.) новата државна формација во Македонија (тетрархија) имала статус на еден вид византиски протекторат, па, заради сопствените државни интереси, била не само толерирана од Византија, туку дури и била поддржувана. Браќата биле принудени да ја признаваат врховната византиска власт и благонаклоно да се однесуваат кон моќниот император Јован Цимиски. Тој пак на двајца од браќата (*principes*) дури им дозволил, како посебна (државна) делегација, да отидат во Кведлинбург и за Велигденот на 23 март 973 год. да му однесат подароци на германскиот император Отон I (912–973)¹⁸. Вистина, разни извори (иако не секогаш од истото време) различно пишуваат за овие настани. И тоа не е ни чудно ако се има предвид тогашната комплицирана политичка ситуација на Балканот, кога штотуку беа истерани руските војски и беше ликвидирана бугарската држава и црква. Па така, некои анали зборуваат за „*Bulgari legatos cum Regis muneribus ad Ottonem imperatorem mitunt*“, но исто така се вели и дека „таму пристигнаа и пратениците на Бевевенчаните, Унгарците, *Бугариие*, Данците и *Словенииие*“, кои исто така му донесле „кралски подароци“, и дека, покрај

¹⁷ Санктпетербургскиот филиал Архива РАН, ф. 384, оп. 1, ед. хр. 130, л. 1 – ракопис на П. А. Лавров.

¹⁸ *Историја на македонскиот народ*, том први, 361.

„12 primates Ungarorum“, биле и „Bulgarorum duo“¹⁹. Во овие изворни информации во случајов е значајно сведоштвото дека имало посебни претставници на *Буџариите* и на *Словениите*. Кои биле всушност Бугарите, а кои Словените? Мешањето е разбирливо, зашто само до пред некоја година постоеше пространа *буџарска* држава, во која влегуваа и *Словениите* од склавиниите во Македонија. Меѓутоа, тука е значаен историскиот факт дека овој германски император, како возрасен веќе, меѓу другото го научил не само романскиот (францускиот?) јазик, туку и *словенскиот* („lingua slavanica“)²⁰ и дека Отон I, само два месеца пред својата смрт, со комитопулите „водел посебни разговори на *словенски* јазик“²¹. Оваа средба, којашто претставувала и извесно меѓународно поврзување и афирмирање на новосоздадената словенска држава, се одразила и во еден мошне интересен изворен податок за именувањето на Самуиловата држава што ни се чини не бил предмет за коментари од нашата наука.

Независно од претходното бугарско политичко именско наследство во Македонија, и по Самуиловото заземање на бугарската престолнина Преслав во 991 година, за тогашната Западна Европа државата на Самуила уште не се именувала „Бугарија“, туку била позната под традиционалното именување *Склавинија*.

Тоа илустративно го потврдува и ракописниот зборник *Еванџелски чииенија* што му припаѓал на германскиот император Хенрих II (1002–1024), каде што се нацртани минијатурни алегии на тогашните „земји-народи“ што во вид на четири грации му поднесуваат разни благодарствени (велигденски) подароци на императорот на „Светата Римска Империја“. Девојките се облечени во царски/кралски одори, со различни круни на главите и со различни подароци во рацете, но и со натписи над нив: *Sclavinia* Germania Gallia Roma²². Минијатурната алегија *Sclavinia* е претставена како русокоса девојка со запчеста крепосна круна на главата, која во десната рака како симболичен подарок држи златна земјина топка што ги симболизира сонцето и светлината, а со левата покажува кон небото; таа е облечена во бела облека со специфичен (словенски) широк вез околу вратот и на градите, додека врз таа облека е наметнат темно-вишнов

¹⁹ Стјепан Антолјак, *Средновековна Македонија*, том први, Мисла, Скопје, 1985, 334–342.

²⁰ Оскар Ёгер, *Всеобщая исторія въ четырехъ томахъ*, II, 5-е издание, С.-Петербург, 1896, 12/13.

²¹ Стјепан Антолјак, цит. дело, 342.

²² Оскар Ёгер, цит. дело, 144/145; Протоиерей Лев Лебедев, *Крещение Руси 988–1988*, Издание Московской патриархии, Москва, 1987, 9.

(пурпурен?) плашт како знак за царско величие²³. Бидејќи во тоа време нема друго признато словенско царство/кралство во словенскиот простор (Киевска Русија сеуште е кнежевство), треба да се претпостави дека првата грација го претставува токму именувањето на Самуиловото Царство со центар во Македонија.

Алеџории на четириите грации што ги претставуваат суверените европски држави со царска/кралска круна

4.

Историските сведоштва потврдуваат дека, по хиротонијата на првиот митрополит Герман (Гаврил) во пазувите на „Светата Римска Имперја“, црквата на Самуиловата држава е издигната во ранг на патријаршија, бидејќи во 997 год. во присуство на папските пратеници и пред домородното свештенство и други великодостојници, со благослов од папата Григориј V, во црквата „Св. Ахил“ во Преспа е извршено и крунисувањето на владетелот Самуил за цар со во тоа време слободната бугарска царска круна, па како наследство е примено и државното бугарско име. Сè до тогаш новата држава веројатно била позната како *Склавинија*.

²³ Протоиерей Лев Лебедев, цит. дело, 10.

Се знае дека, освен македонските епархии, во рамките на Охридската патријаршија/архиепископија, со проширувањето на државата, во нејзината дијецеза биле вклучени и епархиите од сите потчинети балкански земји, а по покрстувањето на Русите во неа припаѓала и епархијата на Киевска Русија, која и останала во дијецезата на Охридската архиепископија сè до 1037 година²⁴.

Притоа треба да се додаде дека, по неуспешните обиди рускиот кнез Владимир да го прими христијанството во Херсонес, по пропаѓањето на пазарењата за сојуз со Василиј II и женидбата на Владимир со неговата сестра Ана, рускиот кнез стапува во преговори за сојуз со Самуил Охридски против византискиот василевс и почнува покрстувањето на Киевска Русија преку Охрид, заедно со организацијата на христијанската црква со словенска богослужба во државата на кнезот Владимир²⁵. Притоа е договорено Владимир да земе жена од Самуиловиот двор, па преку Охридската архиепископија го утврдува не само христијанството, туку и словенската писменост во Киевска Русија²⁶, а синовите од тој брак Борис и Глеб стануваат првите руски светители²⁷. Така Руската православна црква останува во дије-

²⁴ *Русская Православная Церковь*, Издание Московской патриархии, Москва, 1980, 9.

²⁵ Историските извори не го потврдуваат политичкото мислење во украинската историографија за христијанизацијата на Киевска Русија. Таа навистина ја имаше заземено и разорено Дунавска Бугарија, но подоцна кнезот Владимир влегува во преговори со Самуила и доаѓа договорот за црквата, за писменоста и за женидбата (*Давня історія України в трьох томах. Слов'яно-Руська доба*, том 3, Київ, 2000, 529–530).

²⁶ Блаже Ристовски, *Кон зайознавањето на заемниите врски и односи помеѓу Македонија и Русија во периодот од X до XVIII век*, во зб.: Охридската архиепископија и покрстувањето на Русија, Скопје, 1988, 82–101; истиот, *Русско-македонские исторические связи*, во зб.: Македонија. Путь к самостоятельности. Документы, Москва, 1997, 24–25.

²⁷ Во старорускиот текст на „*Повесть временных лет*“ во врска со многуженството на кнезот Владимир меѓу другото пишува: „Бѣ же Володимеръ побѣженъ похотью женскою, и быша ему водимыя: Рогънѣдъ, юже посади на Лыбеди, и даже ныне стоить сельце Предѣславино, от нея же роди 4 сыны: Изеслава, Мьстислава, Ярослава, Всеволода, а 2 дщери; от грекинѣ – Святополка; от чехинѣ – Вышеслава и Мьстислава; а оиѣ болѣгарини – Бориса и Глѣба“ (зб.: *Памятники литературы древней Руси. Начало русской литературы XI – начало XII века*, Москва, 1978, 94). Во текстот „*Сказание о Борисе и Глебе*“ (на истото место, 278) за синовите на Владимир стои: „А отъ Рогнѣди 4 сыны имѣаше: Изяслава, и Мьстислава, и Ярослава, и Всеволода, а отъ иноя Святослава и Мьстислава, а отъ болгаринѣ Бориса и

цезата на Охридската архиепископија сè до нејзиното вклучување во дијецезата на Константинополската патријаршија (1037)²⁸.

По воените судири помеѓу Византија и Самуиловата држава, во почетокот на XI век државното и црковното седиште на Самуиловото Царство од Преспа е пренесено во Охрид, поради што оттогаш и црквата се нарекува Охридска архиепископија и започнува осумвековниот континуиран живот и развиток на оваа авторитетна автокефална духовна институција во Македонија. Македонската историографија ќе треба со нови истражувања аргументирано да го потврди (или да го отфрли) првобитното име на Самуиловата држава *Склавинија*.

5.

Следствено, името *Словени/Славјани* првпат се спомнува кон крајот на V век, кога словенските племиња биле стационирани на левата страна од долниот тек на Дунав, но потоа од половината на VI век Словените масовно се населени во Македонија и образуваат политички сојузи познати како *македонски склавинии*. Со постепената христијанизација на македонските Словени и во симбиоза со затечените антички Македонци, Пајонци, Дарданци, Илири и други етноси и племиња, како мнозински етнимон го налагаат словенскиот јазик што со Моравската мисија ја афирмираат словенската азбука и писменост, па преку Охридскиот книжевно-културен центар на свв. Климент и Наум и потоа преку моќта на Самуиловото Царство кон крајот на X и почетокот на XI век таа словенска писменост се распространува и во Киевска Русија што потоа станува писменост и христијанска култура и цивилизација на денешните источни Словени.

Инаку, гранката на *Анџиџи* се стационирала главно на територијата меѓу Дунав и Стара Планина (во денешна Бугарија) и со сме-

Глеба“. Овие текстови се пишуваат подоцна, кога Самуиловата држава го носеше веќе бугарското име, па и неименуваната жена на Владимира е наречена „Бугарка“. Сето тоа го прераскажува и Н. М. Карамзин (*История государства Российского*, „Москва“, 2, Москва, 1988, 120) и конкретизира дека „*чейверѣиѣи* [жена], родум од Буџарија“ ги родила Борис и Глеб, додека В. Б. Шкловски (во разговорот со Ч. Цветковски) во загрепското „Око“ (21. XII 1984) вели дека оваа „жена на Владимира Преосвештениот била од Охрид“. Впрочем, не случајно крстото име на Бориса му било *Роман*, а на Глеба – *Давид* (*Памятники...*, 280 и 454). Притоа треба да се има предвид и историскиот факт дека во тоа време веќе не постои ни бугарска држава, ниту пак бугарска самостојна црква.

²⁸ *Русская Православная Церковь*, 10.

шувањето главно со Траките и потоа со азиските Протобугари, Татари и други низ вековите ја создаваат денешната бугарска словенска нација, писменост и култура.

До XIX век словенското име понекаде (и во Македонија) се користело и како народно, но и во Русија „в период схинослов’јанској политичној і етнокультурној консолидації назва ‚Русь‘²⁹ була тотожною назви ‚слов’јани‘.“³⁰ Денеска, меѓутоа, името *Словени* не е етноним на ниедна нација (етнонимите *Словаци*, *Словенци* и *славонци* се резултат на послешниот развноток и имаат други форми, содржини и историја). Тоа име е заеднички цивилизациски и културолошки именител на сите народи што употребуваат свои современи словенски литературни јазици, затемелени врз некогашниот *сшарословенски* јазик, изграден врз солунскиот говор на Словените во Македонија.

6.

Уште во преродбенскиот период, особено по создавањето на Бугарската егзархија (1870), во бугарската јавност почна *сшарословенскиот* да се идентификува со стариот бугарски писмен јазик што настана по покрстувањето на Борисовите Бугари (865) и особено по зацарувањето на Симеон (893). Тоа уште повеќе се интензивира во втората половина на XIX век, особено по основањето на Бугарската егзархија (1870) и по Руско-турската војна и конституирањето на Бугарското Кнежевство (1878). Претензиите за проширување се темелеа пред сè врз своите претстави за „историското право“ и се аргументираа со блискоста на јазикот поставувајќи го во една историска димензија. Така, надвор од исторските факти, беа присвоени византиските мисионери од Македонија Кирил и Методија како „бугарски“ светители и просветители, беше присвоена нивната писменост и јазикот како свое наследство и Браќата беа внесени во календарот на националните празнувања што е задржан до денеска. Сосем логично, кирило-методиевскиот јазик и писменост беа промовирани како *сшаробугарски*, па се направија и обиди тоа да го интерпретираат и како основа и на другите писмени словенски јазици.

Сето тоа се правеше и во функција на територијалните претензии кон Македонија. Таа културно-национална политика продолжи и по Втората светска војна, па Народна Република Бугарија, користејќи ја блоков-

²⁹ И самото име „...Русь“ як поняття ідентичне схинослов’јанський державі, зявляється в давньоруських під 912 р., в яких було зафіксовано договір 911 р. з Візантійською імперією“ (*Давня історія України в трьох томах. Слов’яно-Руська доба*, том 3, 484).

³⁰ На истото место, 486.

ската поделеност и воено-политичките сојузи и договори, посебно пак по Резолуцијата на Информбирото (1948) и воената инвазија на трупите на Варшавскиот пакт во Чехословакија веднаш по Прашкиот славистички конгрес (1968), се трудеше да ја наложи и во советската политика, па следствено и во науката. Тоа предизвика отпор кај руската славистика што особено се манифестираше речиси пред секој меѓународен славистички конгрес.

Односот на Советска Русија спрема Македонија и Македонците се развиваше со различни амплитуди, во зависност и од советско-југословенските идеолошко-политички односи. По долги подготовки и консултации, во 1963 година во Москва беше објавено двотомното издание на ИС на АН на СССР под наслов „История Югославии“³¹ што доби широка гласност во сите југословенски републики, па со одживи и во светот. Тоа беше прво официјално издание на советската историографија, каде што во рамките на историјата на народите на Југославија прилично рамноправен третман доби и македонската национална историја и култура.

Тогаш Институтот за историја на БАН почна (со голем колектив) да ја подготвува и новата научно-политичка стратегија насловена „Македонскиот въпрос. Историко-политическа справка“³². Оваа брошура во бројни изданија и на разни јазици во огромни тиражи беше широко распространета во светот. Потоа Институтот за историја на БАН како „научна информација“ ја објави брошурата на Д. Г. Гоцев „Идејта за автономия като тактика...“³³ што беше и промовирана на Киевскиот меѓународен конгрес на славистите (1983). Пред тоа се појави и официјалниот став во органот на Институтот за бугарски јазик на БАН за македонскиот литературен јазик како дијалект („регионална форма) на бугарскиот“³⁴.

Во тоа време Московскиот универзитет ја публикува обемната „История южных и западных славян“³⁵ со поднасловна информација:

³¹ *История Югославии в двух томах*. Том I под редакцией Ю. В. Бромлея, И.С. Достян, В.Г. Карасева, С.А. Никитина; том II под редакцией Л.Б. Валева, Т.М. Славина, И.И. Удальцова, Издательство Академии наук СССР, Москва, 1963.

³² *Македонскиот въпрос. Историко-политическа справка*, Институт за история при БАН, София, ноември 1968 г.

³³ Димитър Г. Гоцев, *Идејта за автономия като тактика в програмите на националноосвободителното движение в Македонија и Одринско 1893–1941*, БАН, Институт за история, София, 1983.

³⁴ *Единството на българския езикъ миналото и днес*, „Български език“, XXVIII, 1, Институт за български език при БАН. София, 1978, 3–43.

³⁵ *История южных и западных славян*, Редакционная коллегия: И.М. Белявская, И.А. Воронков, В.Г. Карасев, И.В. Созин, Издательство Московского университета, Москва, 1969.

„Допущено Министерством высшего и среднего специального образования СССР в качестве учебника для студентов исторических факультетов университетов“. Во неа исто така ѝ е посветено пристојно место и на македонската историја и култура. Публикацијата се совпадна со моментот кога во Софија се направи радикална промена на политичката линија по „Македонското прашање“. Затоа, кога московскиот дописник на „Нова Македонија“ во март 1970 година објави приказ за овој универзитетски учебник^{35a}, веднаш специјална бугарска партиско-државна делегација долета во Москва и по долги и остри дискусии со советскиот државно-политички врв учебникот беше повлечен. Притоа беше прифатено во основата и бугарското гледиште за нацијата, јазикот, историјата и културата на Македонците.

7.

Скоро, меѓутоа, се создаваат нови руско-бугарски научни разногласија. Руските лингвисти и историчари тешко го чувствуваат политичкиот бугарски притисок и во науката и си имаат свој поглед за етничкиот развој на Словените, па во тој дух објавија и посебен колективен зборник³⁶. Во екот на подготовките на одбележувањето на 1100-годишниот јубилеј од смртта на Св. Методија (што се планираше за пролетта на 1985 година), пред одржувањето на тие значајни национални и меѓународни научни собири, веднаш по решенијата на Политбиро на ЦК на БКП (февруари 1985) за местото и значењето на кирило-методијевската мисија и првата словенска писменост и култура во бугарската историја и современост, претседателот на БАН реагира до претседателот на АН на СССР за односот на руската славистика кон „старобугарскиот“ јазик и „старобугарската“ писменост. Формалниот повод е московското фототипно издание на старословенскиот ракопис (со јужнословенска основа) „Изборник Святослава 1073 года“³⁷. Бидејќи се работи за втор по датировката и значењето руски ракопис (по „Остромировото евангелие“), руската славистика го претставува како *старословенски* текст во руска редакција. Во Софија тоа предизвикува бурна реакција.

^{35a} Димче Бражански, *Руските архиви и библиотеки – бојатен извор за македонската национална историја* (Допис од Москва), „Нова Македонија“, XXVI, 8314, 15. III 1970, 5.

³⁶ *Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья*, Москва, 1982.

³⁷ *Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание*, Москва, 1983, 266 л., заедно со: *Изборник Святослава 1073 года. Факсимильное издание. Научный аппарат факсимильного издания*, Москва, 1983, 79 стр.

Според копиите од документите од Научниот оддел на ЦК на КПСС од 1985 година што ни ги стави на располагање колешката Лина Жила (за кое и на овој начин ја изразуваме нашата колегијална благодарност), претседателот на БАН А. Балеvски му пишал протестно писмо на претседателот на АН на СССР А. П. Александров што се сведува на три основни пункта: „1. старославјанскиот јазик, функционирачки во среда западних, јужних и источних славјан, – это и есть древнеболгарскиот; 2. литературниот јазик во древна Руси вплоть до XVIII века также древнеболгарскиот и „Изборник 1073 года“ – болгарскиот мемориал; 3. во IX–X веков во Европа, помимо двух культурных ареалов – греческого и латинского, возник третий культурный ареал – древнеболгарскиот, объединивший значительную часть славянства, в том числе и восточных славяно (Киевскую Русь)“. Балеvски наведува дека воведувањето „неясных и неопределенных понятий „славјанскиот југ“, „южнославјанизми“, „славјански писатели“ неоправдани с научной точки зрения и элиминирует значение древнеболгарской письменности и литературы IX–X веков“.

Во оваа досега непозната документација воопшто не е земен предвид и македонскиот како субјект, никаде не се ни спомнува Македонија и македонскиот јазик, ниту пак делото на Светите Климент и Наум Охридски, па дури ни Охридската архиепископија. Но оваа документација е значајна и за македонската лингвистика и историја на културата, бидејќи се спори за јазичната и културната припадност и за карактерот на кирило-методиевскиот јазик и писменост, темелени врз македонскиот солунски говор, како и за односот спрема поимите *сѣарословенски*, *сѣароруски*, *сѣаробуџарски* јазик. Во согласност со издејствувањето договор од 1972 год., и руската наука (и политика) ги прифаќа бугарските ставови за македонската историја, нација, јазик и култура и воопшто не ја ни спомнува Македонија.

Како завршила оваа бугарско-руска научно-политичка расправија не ни е сосем познато. Но очевидно бугарската наука не отстапила од своите ставови, бидејќи во 1991 година во Софија беше отпечатен (со полна обработка) спорниот „Изборник“ под вообичаениот бугарски наслов „Симеоновиот сборник (по Светославовиот препис од 1073 г.)“³⁸. Тоа го потврдува, покрај другото, и текстот за овој Изборник во вториот том на издањето на Институтот за литература на БАН „Кирило-методијевска енциклопедија“ (1995)³⁹.

³⁸ *Симеонов сборник (по Светославовиот препис од 1073 г.)*, том 1. Изследвания и текст. Авторы на изследванията Боряна Велчева, Петър Динеков, Климентина Иванова, Елена Коцева, Куйо Куев, Лиљана Мавродинова, Ангелина Минчева, Румјана Павлова. Текстот подготвила Румјана Павлова, Цветана Ралева, Ценка Досева. Съпоставка с гръцкия текст Петя Янева, БАН, София, 1991.

³⁹ *Кирило-методијевска енциклопедија*, том II (И-О). Главен редактор Петър Динеков. Редактори Лиљана Грашева, Клементина Иванова, Стефан Кожу-

Не располагаме со текстот на писмото од претседателот на БАН акад. А. Балевски, но ги имаме интегралните текстови на придружното (недатирано) писмо од претседателот на АН на СССР акад. А. П. Александров до претседателот на БАН, а исто така и многу значајниот заеднички одговор од Одделението за литература и јазик и Одделението за историја на АН на СССР по прашањето за културната и јазичната припадност на „Изборникот на Свјатислав од 1073 година“, па во врска со нив и за карактерот на писменоста создадена од Кирил и Методија, со посебен осврт за соодносот спрема поимите: „старословенски“, „древноруски“, старобугарски јазик“.

Посебно значење има и Информацијата на ЦК на КПСС по прашањето за дејноста на Кирила и Методија, карактерот на нивната писменост и разногласноста помеѓу бугарските и советските научници по дадените прашања. Дури и ЦК на КПСС очекува во тие мајско-јунски јубилејни манифестации да се направат напори „отмеченные ‚спорные‘ вопросы обсудить на рабочей встрече советских и болгарских специалистов“, па и дека „Соответствующие предложения будут в ближайшее время внесены в ЦК КПСС“.

Дали воопшто нешто на овој план се постигнало по настапот на „перестројката“ во СССР и политичките промени во НР Бугарија – останува за идните истражувања.

Објавувајќи ги во интегрален вид овие документи, сметаме дека се придонесува да се поразјаснат некои прашања од историјата на современата славистика и да се согледа улогата на политиката во науката, особено во однос на комплексот околу старословенскиот јазик и писменоста. Тоа треба да побуди интерес и кај нас за проучување на односот *старословенски* – *старомакедонски* (јазик и писменост).

ПРИЛОЗИ:

[I]

ИЗ НАУЧНОГО ОТДЕЛА ЦК КПСС

Документи по вопросу о „разногласиях между болгарскими и советскими учеными по проблемам взаимосвязей древнеболгарской и древнерусской культур“ (1985 г.)

1. Письмо президента Академии наук. А. П. Александрова президенту Болгарской Академии наук Балевскому

харов, Светлина Николова, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София, 1995, 50–56 (автор: Климентина Иванова).

2. Справка по вопросу о культурной и языковой принадлежности „Изборника Святослава 1073 г.“ и связи с ним о характере письменности, созданной Кириллом и Мефодием, соотношении понятий: „старославянский“, „древнерусский“, „древнеболгарский язык“

3. „Справка к спец. № 276“ в ЦК КПСС по вопросу о деятельности Кирилла и Мефодия, характере созданной ими письменности и разногласиях между болгарскими и советскими учеными по данным проблемам

4. Проект справки „к спец. № 276“

[Ш]

Глубокоуважаемый товарищ Балевский!

Получив Ваше письмо, поводом для которого послужило факсимильное издание „Изборника Святослава 1073 года“, я поручил Отделению литературы и языка и Отделению истории АН СССР подготовить записку о состоянии научной разработки вопросов, затронутых в Вашем письме. Записка эта еще более укрепила меня в том мнении, что разногласия, существующие между некоторыми болгарскими и советскими учеными по проблемам взаимосвязей древнеболгарской и древнерусской культур, нет никакой необходимости возводить на уровень отношений между нашими академиями. Более того, считаю это крайне нежелательным явлением.

Совершенно убежден, что только совместная дружная работа ученых различных стран и прежде всего болгарских и советских ученых может дать убедительные ответы на недостаточно ясные и спорные вопросы. Необходимы дальнейшие исследования по ним, нужно продолжать научные дискуссии в духе взаимного уважения и доброжелательства.

Посылаю Вам для ознакомления записку Отделения литературы и языка и Отделения истории АН СССР.

Желаю Вам всего доброго.

С искренним уважением

Президент

Академии наук СССР

академик А. П. Александров

[Ш]

О состоянии научной разработки вопросов,

затронутых в письме президента Болгарской

Академии наук, академика А. Балевского –

Президенту Академии наук СССР, академику А. П. Александрову

Письмо Президента Болгарской Академии наук академика А. Балевого касается вопроса о культурной и языковой принадлежности „Изборника Святослава 1073 г.“, новое факсимильное издание которого недавно осуществлено в нашей стране. Однако этот вопрос связан с более общей проблемой отношений и взаимосвязей древних культур русского и болгарского народов и отношений между старославянским, древнерусским и древнеболгарским языком.

В своем письме академик А. Балевоцкий отмечает: „...древнеболгарская литература не только повлияла на древнюю русскую – в древней Руси трансплантируется древнеболгарский язык с его формами и жанрами, идеями, отдельными переводными и оригинальными произведениями. Одним из памятников, дающим основание для такого рода выводов, является „Изборник Святослава 1073 года“. Академик А. Балевоцкий считает, что именно к этому и сводится мнение ведущих русских, советских специалистов. Однако, эту точку зрения никак нельзя признать справедливой и верной. В русской, советской, также как и в мировой науке, существовали, получили свое развитие в настоящее время иные взгляды на соотношения древнерусского и древнеболгарского языков.

В последние годы в болгарской научной печати все чаще и настойчивее выдвигаются положения, суть которых сводится к следующему: 1. старославянский язык, функци: онировавший в среде западных, южных и восточных славян – это и есть древнеболгарский; 2. литературный язык в древней Руси вплоть до XVIII века также древнеболгарский и „Изборник 1073 года“ – болгарский памятник; 3. в IX–X веках в Европе, помимо двух культурных ареалов – греческого и латинского, возник третий культурный ареал – древнеболгарский, объединивший значительную часть славянства, в том числе и восточных славян (Киевскую Русь). Положения эти далеки от истины. Академик А. Балевоцкий пишет: введение „неясных и неопределенных понятий „славянский юг“, „южнославянизмы“, „славянские писатели“ неоправдано с научной точки зрения и элиминирует значение древнеболгарской письменности и литературы IX–X веков“. Русские ученые, всегда признавали значение болгар в распространении христианства и письменной культуры (см. Б. А. Рыбаков. Киевская Русь и русские княжества XII–XIII вв.). Но настойчивое стремление в нарождающейся культуре молодых славянских народов видеть древнеболгарскую сущность элиминирует роль всего остального славянства, в том числе и Киевской Руси в развитии культуры.

Установление истины в ее историческом контексте требует прежде всего более подробного освещения вопроса о старославянском языке. Проблема названия первого общеславянского литературного языка до последнего времени не вызывала сомнений. Еще современники Кирилла и Мефодия называли его славянским, как можно судить по авторитетному свидетельству Черноризца Храбра (по I словен'стеи речи, письма словеньска, словен'ски книги). Такое же название давал ему и Нестор Летописец в XII в. (грамота словенская) и многие другие

славянские и иноземные хронисты вплоть до XVIII в. В начале XIX в. с возникновением научного славяноведения И. Добровский и его современники называли этот язык старославянским (*Lingua slavicae vetoria dialecti* и т. п.). В России со времен А. Х. Востокова этот язык называется старославянским и церковнославянским (чаще для позднего периода его развития) или древнецерковнославянским. Название старославянский язык укоренилось во всем научном мире и употребляется до сих пор с некоторыми вариантами вроде „древнецерковнославянский“ и т.п.

В настоящее время в мировой славистике применяются для старославянского языка следующие названия: 1. старославянский (*vieux slave*, *altslavische*, *slava veccia*) – Франция (Мейе 1905, 1934, Ваян 1948), Италия (Вердиани 1956), ГДР (Бильфельдт 1961), Чехословакия (Вайнгарт 1937, Курц 1969), Польша (Слонски 1926), Югославия (Хамм 1963, Джорджич 1975); 2. древне (старо-) церковнославянский – Россия (Ягич 1913, Кульбакин 1913, 1917), Австрия (Трубецкой 1934), Германия (Вондрак 1900, Ван-Вейк 1931, Дильс 1934), Польша (Лер-Сплавинский, Вартула 1959), Бартула 1981, Англия (Нандрис 1959), США (Лант 1959, 1974). Лишь несколько немецких ученых (А. Лескин) в конце XIX в. предложили термин *altbulgarische* (*altkirchenslavische*) *Sprache* с целью акцентировать внимание на том, что он не древнесловенский по своему происхождению, как полагал Ф. Миклошич и сторонники „паннонской теории“. Этот термин приняли в свое время болгары, отбросив постепенно пояснение в скобках.

В пользу названия старославянский язык, помимо установившейся традиции, говорит тот факт, что во время его создания как первого литературного языка славян (IX в.) славянские языки и диалекты были еще так близки друг к другу, что каждый славянский диалект, в том числе и диалект солунский славян отражал важнейшие черты общеславянского – православянского⁴⁰ языка. Такого мнения придерживались А. Мейе (1934), Н. Н. Дурново (1929), Н. С. Трубецкой (1934) и ряд других ученых.

Аналогичную точку зрения высказывает и акад. Влад. Георгиев, считающий, что поздний период развития праславянского (общеславянского) языка продолжался до конца VIII в. („В развитии праславянского языка можно установить три периода... Третий или поздний период продолжается до конца VIII в. н.е., когда уже появляются известные различия между отдельными славянскими языками“ – Георгиев 1973; см. также „Славянска филология“, 17, София, 1983, с. 14). Солунский славянский диалект еще в значительной мере отражал общеславянские черты и в фонетике (наличие носовых и т.п.), и в морфологии (развитое склонение и его типы), и в отношении других уровней языка. К тому же, солунский диалект был лишь некоторой первоосновой языка предназначавшегося

⁴⁰ Веројатно е печатна грешка и треба: *праславянского*.

первоначально для Великой Моравии и воспринявшего ряд западославянских черт. Позже этот язык возвратился на славянский юг, а затем распространился на славянском востоке, приняв и восточнославянские черты. Кирилл и Мефодий и их ученики с самого начала придавали этому языку международный, общеславянский характер, что сказалось и в выборе грецизмов, представляющих значительный слой, и в синтаксисе, и в стилистике языка. Этот язык был не только функционально межславянский, но во многом и материально межславянский.

Об особом и отдельном от других славянских языков, оформившемся болгарском языке в кирилло-мефодиевские времена трудно говорить и по той причине, что население, потомки которого позднее стали называться болгарами, еще имели елавянское (общеславянское) и одновременно племенное, локальное этническое самоназвание и самосознание.

Более шестидесяти лет тому назад известный болгарский филолог Беню Цонев писал: „Нельзя забывать, что прежде чем получить свое государственное имя българе, наши прадеды были известны по их племенному имени словене. Этим именем назывались и все наша соплеменники (единордци), которые жили вне болгарского государства, а их язык назывался также словенский. Имя болгарин, было тогда только политическим названием, а имя словенин было этническим названием того же самого народа, который потом принял всеобъемлющее (целокупно) название българе“ (подчеркнуто автором. Б. Цонев. История на българския език. Т. I. София, 1919, с. 110; см. также Д. Иванова-Мирчева. Професор Беню Цонев и българският книжовек език от донационалната едоха. – „Български език“, 1968, кн. 6, с. 467).

Употреблению термина „староболгарский язык“ вместо „старославянский“ или „древнецерковнославянский язык“ можно было бы не придавать большого значения и принять его как локальный (для болгарской научной литературы) вариант термина „старославянский язык“ (как это и делали многие болгарские ученые в том числе и упомянутый проф. Б. Цонев), если бы в последнее время некоторые болгарские ученые не стремились придать этому термину расширенное и по сути иное содержание.

В создании древнеславянского (церковнославянского) литературного языка участвовали все славяне – южные и западные, и восточные, но после XIV в. особенно большую, можно сказать решающую роль в его истории и в дальнейшем формировании сыграли восточные славяне, русские, которые умножили богатство его лексикограмматических и стилистических форм. Об этом аргументированно писали академики В. В. Виноградов, С. П. Обнорский, член-корреспондент Ф. П. Филин и многие другие ученые. Помимо русского извода древнеславянского (книжнославянского), извода литературного языка на Руси функционировал и древнерусский язык. В представлении же некоторых современных болгарских

филологов литературным языком на Руси (а также после XIV в. на Украине, в Белоруссии, в Молдавии и Валахии, с XII в. в Сербии) был язык „староболгарский“. Для них функционировавший там книжный, язык – не более чем „русская редакция староболгарского языка“ (соответственно „сербская редакция“ и т.д.).

Проф. Д. Иванова-Мирчева в своем докладе на Киевском IX съезде славистов „Задачи изучения русской редакции староболгарского языка“ пишет: „В древней Руси в конце X в. вместе с официальным принятием христианства начался массовый приток рукописных славянских книг, преобладающая часть которых происходит с Юга, с Балканского полуострова. Применительно к этому раннему периоду, как убедительно свидетельствуют историко-культурные факты, нет основания этот процесс называть первым южнославянским влиянием, потому что это только староболгарское влияние... Принесенные из Болгарии на Русь книги начинают переписывать и одновременно с этим русифицировать их язык. Таким образом начинается жизнь староболгарского языка на русской почве – явление огромное по охвату, многовековое по времени и исключительное по значению, очень сложное, иногда даже противоречивое, различное по интенсивности в разные века, связанное с многими письменными памятниками и с деятельностью многих книжников“ („Славянска филология“, 17, София, 1973, с. 78). По мнению Д. Ивановой-Мирчевой, и типичная русская редакция древнеславянского (старославянского) литературного языка с ярко выраженными русскими фонетическими чертами и со старославянизмами, возникшими в русской среде и на русской почве, есть не более как русская редакция староболгарского литературного языка от X до XIV вв. Согласно ее утверждению, „начиная с XV в. и позже доминирует сильное влияние тырновского типа литературного языка, который хотя и в легко измененном по отношению к его норме виде и главное – без носовых, переходит в язык софийских книжников XVI в. Но ярче всего тырновский тип языка отражается в церковнославянском языке XVII и XVIII вв. – в языке, корпуса богослужебных книг восточного православия, которые печатаются в то время в России и наводят весь восточноправославный мир. Их язык, как известно, представляет русскую редакцию староболгарского литературного языка – вполне закрытой языковой системы, которая с полным основанием может быть названа *Lingua sacra*.“ (Д. Иванова-Мирчева. Българският книжовен език от XIII–XIV вв. – трети класически език в средновековна Европа. – „Български език“, 1962, кн. 5, с. 369).

Итак, по мнению некоторых болгарских лингвистов, Европа пользовалась тремя классическими языками греческим, латинским и староболгарским, а не старославянским (древнеславянским), притом, в формировании последнего всем другим народам и языкам, кроме болгар и болгарского языка, отводится пассивная роль. Число подобных цитат и имен авторов можно было бы умножить. Так, профессор Софийского университета Румяна Павлова заявляет, что на Русь „древнеболгарский язык пришел с древнеболгарскими книгами и с религией и стал литературным языком.

Он считался священным языком. Поэтому древнерусские писцы не только старались списывать буквально эти книги, но сначала сочиняли свои произведения классическом древнеболгарском языке. Например, митрополит Илларион принадлежал к тем древнерусским писателям, которые почти безупречно, овладели древнеболгарским языком...“: „В конце XIV – начале XV вв. во время второго южнославянского влияния вновь стабилизируются болгарские нормы литературного языка“ на Руси (Р. Павлова. Болгарско-русские и русско-болгарские языковые связи. София, 1979, с. 78–79). В качестве курьеза можно добавить, что Р. Павлова видит в современных русских словах болгаризмы, которыми эти слова никогда не были. Например, она утверждает, что русское слово вол – болгаризм (ср. болг. вол) в то время как его русское соответствие – бык (там же, с. 138).

Далеко не полный перечень примеров подобной трактовки истории литературного языка на Руси и в ряде других славянских стран можно закончить указанием на статью Н. Ивановой об этнолингвистических аспектах развития славянских литературных языков эпохи Возрождения. В ней говорится, что ученые, исследующие развитие древнеславянского литературного языка, „не принимают во внимание, что инварианты нормативного комплекса „общего славянского литературного языка“ представлены реально существовавшим литературным образованием (формацией), которое имеет свою конкретную субстанцию и структуру, соответствующим образом нормированную и кодифицированную и характеризующуюся определенной стилистической дифференциацией, что это – староболгарский литературный язык. Таким образом, качественно изменяется смысл последующих рассуждений о его роли (общего славянского литературного языка) при формировании и развитии остальных славянских литературных (видимо – литературно-языковых) образований“ („Език и литература“, 1984, № I, с. 69),

С защитой ряда названных здесь положений некоторые болгарские лингвисты выступили на IX Международном конгрессе славистов, состоявшемся в Киеве (сентябрь 1983 г.). Однако они не встретили поддержки со стороны специалистов из различных стран (выступления Г. Хютль-Фольтер, Д. Ворта и других). Есть достаточные основания сделать тот вывод, что изложенные взгляды болгарских лингвистов относительно староболгарского и русского языков не разделяются учеными других стран.

Все сказанное до сих пор имеет непосредственное отношение к вопросу о филологической характеристике „Изборника Святослава 1073 года“. Определяя старославянский и церковнославянский (древнеславянский) язык, т. е. общий литературный язык славян, как древнеболгарский в течение всего периода его существования, нетрудно сделать еще один шаг и объявить почти всю литературу на этом языке или значительную ее часть древнеболгарской. Так происходит с древнерусским памятником „Из-

борник Святослава 1073 года“, который в Болгарии некоторыми филологами без всяких оговорок объявляется болгарским. Например, Е. Дограмаджиева, указывая, что „староболгарский литературный язык широко внедряется в специальную литературу“, в числе естественно-научной литературы староболгарского периода среди переводных и компилятивных трудов энциклопедического характера приводит „Симеоновият сборник“ (Изборник от 1073 г.). О принадлежности его русскому князю Святославу даже и не упоминается (Е. Дограмаджиева. Обществени функции на старобългарския книжовен език – „Български език“, 1983, кн. 4, с. 289).

Между тем вопрос решается не так просто. Конечно, в древности в течение длительного периода после создания славянской письменности существовал некий общий фонд литературных произведений (в особенности переводных с греческого), как общий фон славянской тесно связанной с Византией культуры, в рамках которой осуществлялось активное взаимодействие и обмен культурными и литературными ценностями наших народов. Это вело к их сближению, сплочению, а часто к культурному и политическому объединению перед лицом агрессии и насильной ассимиляции. Но в каждом конкретном случае, как и в случае с „Изборником Святослава. 1073 года“, отдельный памятник имел свою отдельную судьбу.

Ни в первой половине XIX в., во времена деятельности К. Ф. Калайдовича и других ученых, ни тем более позже к концу XIX в., когда были обнаружены новые списки „Изборника“, почти все русского происхождения, не было и нет бесспорных доказательств, что первый перевод с греческого „Изборника Святослава 1073 года“ появился в Преславе в скриптории болгарского царя Симеона. Такое предположение, как известно, возникло на основе того, что только в одном относительно позднем русском Кирилло-Белозерском списке 1445 г., обнаруженном в 1647 г., в том месте, где в „Изборнике 1073 г.“ на смытом тексте стоит имя Святослава, написано имя Симеона. Это имя не обязательно принадлежит болгарскому царю Симеону, – с немалой вероятностью оно может относиться к московскому государю Симеону Гордому (1340–1353). Специально проведенная недавно экспертиза листов с именем Святослава, написанным по смытому тексту, показала, что имя Симеона вообще не просматривается, как не просматривается и имя Изяслава, который был в Киеве великим князем перед Святославом и заказал текст Изборника 1073 года для себя, поскольку хорошо известно, что такая большая книга требовала не меньше года времени для переписки. Вокняжение в 1073 году Святослава и должно было привести к замене имени.

В Изборнике Святослава 1073 года имя Святослав было написано не на обособленном пергаментном листе, а в составе сброшюрованной книги, так как отсыревшее в свое время пятно промокло и несколько находившихся под этим листом последующих пергаментных листов. Все эти аргументы в наше время не позволяют предполагать, а тем более утверждать, что в оригинале, с которого древнерусский писец переписывал „Изборник Свято-

слава 1073 года“, стояло имя Симеон, и писец машинально переписал его в свой труд.

В языке „Изборника Святослава 1073 года“ наряду с фонетическими восточнославянизмами, что вполне естественно для книги писанной на Руси, имеются только общие южнославянизмы, т.е. в нем нет следов мены юсов и т.п., которые бы свидетельствовали о его болгарском оригинале. Что же касается единичных замен юса малого через е, которые бы могли указывать на сербский протограф, то их не много и они малоубедительны. Все это дает основание считать „Изборник Святослава 1073 года“ памятником древнерусским, памятник важным для истории русского языка, древнеславянского языка русского извода и истории русской культуры и образованности.

Его болгарские истоки или связи возможны, и эта возможность не отрицается, а подчеркивается в фототипическом издании 1983 г. в статье И. В. Лавочкина „Изборник Святослава 1073 года – памятник древнерусской культуры“. Надо полагать, что был прав в своей оценке Изборника Святослава крупный специалист, болгарский ученый проф. Куйо Куев, который в своей статье „Археографические наблюдения над Сборником Симеона в старославянских литературах“ охарактеризовал памятник следующим образом: „1. Воскресенский список 1073 г. Рукопись в лист, на 266 лл. пергамента, писана в два столбца уставом, редакция русская, со следами болгаризмов. Включает 383 статьи ряда видных и некоторых второстепенных церковных деятелей и писателей патристической эпохи христианской литературы. Была написана в 1073 году дьяком Иоанном для киевского князя Святослава Ярославича (1027–1076 гг.), сына Ярослава Мудрого; открыта в июне 1817 г. в Воскресенском монастыре К. Калайдовичем и П. Строевым...“ („Изборник Святослава 1073 г.“ Сборник статей. М., 1977, с. 51).

Десять лет тому назад осенью 1974 года в Ленинграде Институт русской литературы (Пушкинский дом), Институт литературы Болгарской АН и Научный совет по истории мировой культуры АН СССР провели конференцию, посвященную Изборнику 1073 г. В ней участвовали видные болгарские и советские ученые, она прошла в обстановке взаимопонимания и общего стремления пролить свет на характер древнейших культурных, языковых и литературных связей наших народов. Эта встреча принесла реальные научные результаты. Будем надеяться, что начатый уже много лет тому назад путь сотрудничества будет продолжен и приведет к научно обоснованным решениям и выводам.

Отделение литературы и языка АН СССР
Отделение истории АН СССР

[IV]

ЦК КПСС

Справка к спец. № 276⁴¹

Деятельность просветителей Кирилла (светское имя – Константин) и Мефодия по созданию славянской письменности расценивается советской наукой как крупное прогрессивное событие в культурном развитии славянских народов.

Братья Кирилл (827–869 гг.) и Мефодий (ок. 815–885 гг.) родились в семье знатного византийского военачальника в г. Солуни (Салоники, Греция) – в то время втором после Константинополя городе Византийской империи. Старший брат Мефодий был византийским правителем в одной из областей империи с значительным славянским населением, затем стал монахом и игуменом монастыря (его светское имя осталось не известным). Младший брат Кирилл был одним из образованнейших людей своего времени и прославился как ученый и дипломат.

Просветительская деятельность Кирилла и Мефодия началась в Великой Моравии – раннефеодальном славянском государстве, существовавшем в 830–906 гг. в примерных границах западной части современной Чехословакии. В 862 г. моравский князь Ростислав обратился к византийскому императору с просьбой направить к нему проповедников христианства на славянском языке. Это было необходимо в целях противодействия растущему влиянию немецкого духовенства. Направляясь в Моравию, Кирилл и Мефодий составили славянскую азбуку-глаголицу для перевода греческих церковных книг на славянский язык. Просветительская миссия Кирилла и Мефодия встретила сопротивление немецкого духовенства. В связи с этим в 867 г. (868) Кирилл отправился в Рим, где добился от папы поддержки своей деятельности в Моравии. В Риме Кирилл скончался, славянское просвещение было продолжено Мефодием и их учениками, 6 апреля 885 г. Мефодий скончался в Великой Моравии, в следующем году его ученики были изгнаны оттуда. Кирилло-мефодиевские традиции они продолжили в Болгарии, которая в конце IX – первой половине X в. стала очагом развития славянской письменности и литературы. Здесь была создана вторая, получившая затем наибольшее распространение славянская азбука-кириллица. Отсюда славянская письменность пришла к другим славянским народам, получив с X в. особое развитие в Древней Руси.

Таким образом начало славянской письменности связано с введением славянского богослужения у западных славян – предков чехов и словаков. Распространившись благодаря деятельности учеников Кирилла и Мефодия в среде южных славян, прежде всего в Болгарии, на большей части Сербии, а затем и в Древней Руси, этот письменный язык стал надплеменным общеславянским литературным языком, подобным латыни в

⁴¹ Меѓу овие копии на документите од Научниот оддел на ЦК на КПСС има и еден машинописен концепт за оваа „Справка“ – со многу ракописни поправки од неидентификуван автор што нашле одраз во конечната верзија. Се настоявало текстот да биде што понеутрален и поурамнотежен кон чувствителноста на бугарската страна.

странах Западной Европы. В ходе своего развития он вобрал черты разных славянских диалектов.

Взгляды болгарских ученых по указанным вопросам значительно отличаются от позиций специалистов СССР и других стран. Так они считают, что Кирилл и Мефодий по своему этническому происхождению были болгарами. Созданная ими азбука с самого начала была предназначена прежде всего для болгар и лишь затем на нужды всего славянства.

Сразу же заметим, что деятельность Кирилла и Мефодия протекала за пределами Болгарского государства, на территории которого они вообще ни разу не были. В рассматриваемый период у всех славянских народов, в том числе в самой Болгарии, существовало общее самоназвание „славяне“. Этот вопрос убедительно раскрыт в коллективной монографии советских историков и лингвистов „Развитие этнического самосознания славянских народов в эпоху раннего средневековья“ (М., 1982). Сходной точки зрения ранее придерживались и болгарские ученые – основоположники болгарского языкознания.

В последнее десятилетие в научной и популярной литературе в НРБ термин „старославянский“ заменяется на „староболгарский“ язык. Между тем специалистам хорошо известно и об этом свидетельствуют памятники старославянской письменности, в том числе созданные на территории Болгарии, что сами славяне называли свой язык „славянским“, „словенским“. Этим же термином древние иноземные хронисты именовали письменный язык у русских, болгар, сербов, мораван и др. И в XIX, и в XX вв. все русские и советские ученые и почти все зарубежные слависты называли и называют этот язык „старославянским“ (реже – „древнецерковнославянским“, „староцерковнославянским“), а не „староболгарским“.

Заменяв термин „старославянский“ на „староболгарский“, некоторые болгарские филологи стали настойчиво расширять и хронологические (до XVIII в.), и территориальные рамки функционирования „староболгарского“ („древнеболгарского“) языка. За изменением термина последовала и подмена понятий и представлений. По мысли ряда болгарских ученых, „древнеболгарский“ язык оставался литературным языком вплоть до XVIII в. не только у болгар, но и у русских (а также украинцев и белоруссов), сербов, волохов и молдаван. Из этого болгарские авторы делают вывод, что и большинство сохранившихся старославянских памятников являются якобы „древнеболгарскими“. Они причисляют к болгарским памятники древнерусской, древнесербской и древневалахской литератур. Так, например, болгарские филологи энергично настаивают на исключительно болгарском характере „Изборника Святослава 1073 года“, входящего в собрание древнерусских рукописей, переименовав его в „Изборник царя Симеона“. В действительности этот памятник, в основе которого лежит греческий оригинал, содержит восточнославянские фонетические особенности, характерные для книг, писанных на Руси.

В настоящее время в связи с 1100-летним юбилеем со дня смерти Мефодия по разным причинам проявляется повышенный интерес к этим проблемам. Они широко

обсуждаются на международных конференциях, которые проводятся не только в славянских странах, но и в США, ФРГ, Японии, других капиталистических государствах. В этом нельзя не видеть стремления определенных кругов на Западе отвлечь внимание мировой общественности от празднования 40-летия разгрома фашизма и вызвать определенные трения между учеными социалистических стран.

Активное участие в организации и работе указанных конференций принимают Ватикан и различные учреждения католической церкви. Они, как и многие буржуазные ученые, изображают Кирилла и Мефодия провозвестниками единства Европы под патронатом римско-католической церкви и представляют папство главным защитником первоучителей славянства и их дела.

В связи с указанным юбилеем в Болгарии деятельность Кирилла и Мефодия освещается с внеклассовых позиций. В официальных документах, в частности в решении Политбюро ЦК БКП (февраль 1985 г.), в выступлениях в печати она характеризуется как „демократическое и революционное дело“, „истинный прорыв в средневековом мышлении, скованном религиозными канонами и предрассудками“. При всем прогрессивном историческом значении дела Кирилла и Мефодия представляется неправомерным определять его термином „революция“ и оценивать как явление, выходящее за рамки средневекового мышления.

Наша принципиальная позиция по указанным выше вопросам неоднократно излагалась в печати и выступлениях советских ученых на международных конференциях. Она еще раз будет подтверждена в готовящейся к изданию краткой истории Болгарии, а также на предстоящих в апреле-мае с.г. юбилейных мероприятиях в СССР, Болгарии и других странах.

Предполагается отмеченные „спорные“ вопросы обсудить на рабочей встрече советских и болгарских специалистов. Соответствующие предложения будут в ближайшее время внесены в ЦК КПСС.

Blaze RISTOVSKI

THE SLAVONIC NAME IN MACEDONIA AND THE QUESTION OF 'OLD BULGARISM' IN THE RUSSIAN SLAVISTICS

(One Bulgarian-Russian secret scientific and political polemics)

On the occasion of the 1150th Anniversary of the Moravian mission

(Summary)

From the beginning of the 19th century, with the development of the Slavic studies (slavistics) as a separate scientific discipline, and particularly with the emergence of Pan-Slavism as a political doctrine, the attention of the Russian slavistics and politics began to direct to the Slavonic Orthodox Balkan. With the intensified search for the homeland of Cyril and Methodius and for the roots of the Cyrillo-Methodian literary tradition, Macedonia came in the focus of the Slavonic studies.

At the end of the 19th century, particularly with the assistance of the Leskien's linguistic school, and in accordance with the aspirations of the young Bulgarian state to expand its borders on the Balkans and to strengthen and deepen the roots of Bulgarian Slavonic culture, within the frames of the concept of *Bulgarian studies* (*Bulgaristics*), there were attempts to encroach upon even the roots of the *Old Church Slavonic language*, and the whole context of *Old Church Slavonic literacy*. Thus, the alphabet and the literature created by Cyril and Methodius and their disciples was proclaimed to be *old-Bulgarian*, and the language created on the basis of the Salonica speech form became *old-Bulgarian* with the purpose to identify the *Old Church Slavonic* literacy and culture with the *old-Bulgarian* ones, showing even aspirations to the roots of the Slavonic language and literacy of the other Slavonic peoples. All that could not pass without the reactions of Russian politics and Russian slavistics.

The Slavonic name became a common characteristic of all Slavs with the studies of the autochthony of the name *Slavs* in Macedonia and of its dissemination through the *Slavonic language* (created on the basis of the Salonica speech of the Macedonian Slavs) and through the Ss. Cyril and Methodius' Moravian mission in the 9th century, and particularly with the Christianization of Kiev Russ assisted by the Archbishopric of Ohrid and the spread of the Slavonic literacy and spiritual culture.

The contemporary Bulgarian slavistics made attempts through the term *old-Bulgarian* to encroach upon even the literary culture of the other Slavs, including the Russian medieval culture. After the decisions of the Politburo of the Central Committee (CC) of the Bulgarian Communist Party (BCP), dated February 1985, about the place and significance of the Cyrillo-Methodian mission and the first Slavonic literacy for the Bulgarian history and the contemporary times, the president of the Bulgarian Academy of Sciences (BAS) Academician A. Balevski sent a protest letter to the president of the Academy of Sciences of the USSR concerning the relation of the Russian slavistics

towards the 'old-Bulgarian' language and the 'old-Bulgarian' literacy/literature. The formal reason for that was the Moscow phototype edition of the Old Church Slavonic manuscript (written on South Slavonic basis) *Izbornik Svjatoslava 1073 goda*. Because it is the second Russian manuscript in priority regarding its date of origin and significance (after the *Ostromir's Gospel*), the Russian slavistics represented it as an *Old Church Slavonic* text in Russian recension. Taking place prior to the commemoration of the 1100th anniversary of the St. Methodius's death, that event caused a very strong reaction in Sofia.

Being based on the well-argued conclusions of the Department of Literature and Language and the Department of History, and on the opinion of the Politburo of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, the answer of the president of the Academy of Sciences of the USSR Academician A.P. Aleksandrov, can be brought down to three main points which were presented in the Bulgarian reaction, that is: 1. the Old Slavonic language that functioned among the West, South and East Slavs is old-Bulgarian; 2. the literary language of old Russia until the 18th century is also old-Bulgarian, and consequently *Izbornik Svjatoslava 1073 goda* is a Bulgarian manuscript; 3. in the 9th and 10th centuries in Europe, in addition to the two known cultural areas – Greek and Latin, emerged the third one – old-Bulgarian – which united considerable part of the Slavonic world, including the East Slavs (Kiev Russ). Balevski also added that unclear and uncertain terms such as 'Slavonic South', 'South Slavism', 'Slavonic writers' were initiated – a process which was unjustifiable from the scientific point of view and which eliminated the importance of the old-Bulgarian literacy in the 9-10th centuries.

This year, when the 1150th Anniversary of the Moravian mission is being marked, we publish in the Annex for the first time the four original documents about the 'discordance between the Bulgarian and Russian scholars concerning the problem of mutual links between the old-Bulgarian and old-Russian cultures' (1985), prepared by the Scientific Section of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union, that are:

1. The letter of the president of the Academy of Sciences A. P. Aleksandrov to the president of the Bulgarian Academy of Sciences Balevski.
2. Information regarding the cultural and language affiliation of the *Izbornik Svjatoslava 1073 goda*, and in this connection the character of the literacy created by Cyril and Methodius, the correlation among the terms *Old Church Slavonic*, *old-Russian* and *old-Bulgarian*.
3. Information on the special No. 276 of the Central Committee of the Communist Party of the Soviet Union about the question regarding St. Cyril and Methodius's activity, the character of the literacy/literature created by them, and the discordance between the Bulgarian and Soviet scholars in these issues.
4. The project of the information 'on the spec. No. 276'.

Зузана ТОПОЛИЊСКА

ДАЛИ ДА ЈА ЖАЛИМЕ ДЕКЛИНАЦИЈАТА?

Губењето на деклинацијата зазема почесна позиција во сите на мене познати списоци на морфосинтаксички балканизми. А знам два типа такви списоци: во компаративните граматики на словенските јазици и во компаративните прегледи на јазици-членови на таканаречениот балкански јазичен сојуз. Јазичните конструкции коишто се појавуваат во тие списоци претставуваат легитимација за постоењето на балканскиот јазичен сојуз. Се наложува прашањето зошто, на пример, списоците од ваков тип не ги наоѓаме во компаративните граматики на романските јазици, зошто не ги наоѓаме во грчките или во албанските граматики. Одговорот на овие прашања е одраз на посебниот статус во сојузот на словенските јазици – членови на балканскиот јазичен сојуз. Пред да одговорам на прашањето поставено во насловот на овој текст ќе се потрудам да претставам во што се состои овој посебен статус на словенските балкански јазици.

Се мисли тука – како што знаеме – на компактен ареал што го заземаат македонскиот и бугарскиот јазик со сите нивни дијалекти, како и на неколку југоисточни дијалектни комплекси на српскиот јазик. Целата таа територија, почнувајќи од доаѓањето на Словените на Балканот со векови живеела во културно и јазично заедништво со низа други етнички групи сукцесивно во границите на византиската и на османлиската империја – низ тие векови во словенските балкански јазици се оформиле и/или се зацврстиле конструкциите што денеска ги опишуваме како морфосинтаксички балканизми. Се работи за конструкции туѓи на наследената прасловенска јазична структура и, со самото тоа, туѓи и на останатите, небалкански словенски јазици, иако некои паралелни развојни тенденции можеме да забележеме и на другата важна словенско-несловенска јазична граница, т.е. словен-

ско-германската. Располагаме со богата документација на словенската јазична историја и во состојба сме да ги следиме развојните патишта и етапите на диференцијација на словенската јазична територија, а ефектите на таа диференцијација ни се посведочени во живите јазични кодови како на дијалектното така и на стандардното ниво. Во состојба сме да го проследиме појавувањето и ширењето во балканските словенски јазици на конструкциите кои денеска ги оценуваме како балканизми.

За разлика од словенската ситуација, на сите други членови на балканскиот јазичен сојуз овие балканизми им се наследени или развиени низ векови врз нивната почва. Романските јазици му ги должат на нивниот предок, латинскиот јазик, кој од своја страна ги има развиено во резултат на својата бурна историја почнувајќи од време на римската експанзија во средновековна Европа. Ако преклопувањето на ареалите и засилената меѓујазична интерференција претставуваат услови за раѓање на еден јазичен сојуз, тогаш може да се каже дека таа средновековна западна Европа сама претставувала еден многукомпонентен јазичен сојуз. Во нашите списоци на балканизми нема ниту една појава што во таа или друга варијанта не е денеска присутна во секој од романските јазици.

Грчкиот јазик сам за себе претставува издвоена гранка на индоевропското јазично семејство. Неговата долга историја е богато посведочена, а со самото тоа и раѓањето на грчката почва на повеќето „наши“ балканизми.

Mutatis mutandis слична е ситуацијата и со албанскиот јазик. Разликата е во тоа што неговата поранешна историја не е посведочена со пишуваните споменици и треба да ја читаме од денешните системи на албанските дијалекти.

Значи, само во однос на словенските балкански јазици:

- постои документација која дозволува да се констатира дека нивниот предок, прасловенскиот јазик не ги познавал појавите денес оценувани како балканизми;

- постои компактен ареал на не-балкански словенски јазици на кои „балканизмите“ или не им се познати или претставуваат секундарни, маргинални појави никнати без балкански контакт (како на пр., никулците на членот во некои словенечки, лужички или источнословенски говори, како перифрастични парадигми со помошниот глагол 'habere', и др.);

- постои документација – или содржана во пишувани споменици или откриена/откривана по пат на реконструкција на совреме-

ните дијалектни состојби – која ни дозволува да го проследиме појавувањето на „балканизми“ во јазичните системи на словенскиот Балкан.

Американски лингвист, Ховард Аронсон, во еден од своите понови балканистички трудови (Aronson 2007) обрнува внимание дека одговорот на прашањето зошто северните словенски јазици се толку конзервативни и ја чуваат богатата флексија и морфонологија е поинтересен отколку одговорот на прашањето што ја определи и што ја забрза еволуцијата на балканските словенски јазици.

Да се вратиме сега на „губењето на деклинацијата“.

Според нашите актуелни знаења праиндоевропскиот јазик во периодот пред неговата дезинтеграција имал релативно богата номинална флексија. Тоа значи дека во тој јазик постоел среден хиерархизиран систем на именските збороформи чии финални морфеми функционирале како граматички (граматикализирани, т.е. предвидливи, транспарентни) показатели на таканаречената категорија 'падеж'. Со други зборови: постоеле граматички показатели на синтаксичките функции на именките/именските синтагми во исказот. Се претпоставува и дека тие функции, барем примарно, на етапа на нивната граматикализација, биле семантички мотивирани. Токму таков среден именски микросистем го определуваме со терминот наследен од латинските граматичари: „деклинација“. Прасловенскиот јазик, како што спомнав, речиси без редукција го наследил овој систем, дури го доградил издвојувајќи приличен број класи именки карактеризирани со различни „падежни наставки“. Индоевропеистите констатираат дека во семејството индоевропски јазици токму словенските и балтичките јазици најдобро ја пазат старата номинална морфологија.

Со текот на времето морфолошките показатели на падежните синтаксички односи на словенската почва полека се реорганизираше, што резултирало со редукција како на бројот на самите парадигми така и на бројот на членовите на тие парадигми. Почетната, сè уште општословенска реорганизација се вршела на морфолошко ниво и значела средување според класи темелени врз граматичката категорија 'род', но подоцна темпото и мотивацијата на преобразбите се разликуваше од еден до друг дијалектен дијасистем.

На југоисточен Балкан посебна улога одиграле (1) влијанието на грчкиот и латинскиот (сп. Илиевски 1970) и (2) прозодиските состојби. Сепак, за општиот правец на еволуцијата одлучувале пред сè условите на јазичната комуникација во мултилингвалната Балкан-

ска средина. Во тие специфични услови, во кои соговорниците често не го владееле добро јазикот на оној другиот експлицитно доаѓала до израз природната хиерархија на семантичките компоненти на пренесуваната порака. На врвот на таа хиерархија се наоѓала потребата успешно да се идентификуваат настаните за кои станува збор како и протагонистите на тие настани. Со други зборови: токму јазичните сигнали кои ја овозможувале таа идентификација, т.е. прагматичките сигнали на референција, требало да бидат посебно транспарентни, предвидливи, лесни за аудитивна (и/или – во пишуваниот текст – визуелна) перцепција. Кон истакнувањето на тие сигнали водела јазичната еволуција која довела до формирање на балканскиот јазичен сојуз, на таа општа потреба ѝ подлегнале и големите класични јазици.

За идентификација односно спецификација на настаните одговара аспектано-модално-темпоралниот систем и неговите експоненти – со таа проблематика овде не се занимаваме. За идентификација и/или спецификација/индивидуализација на протагонистите на настаните, пред сè: луѓето-протагонисти на настаните, одговараат сигналите кои се кријат во категориите познати како 'падеж', 'дијатеза', 'определеност'. Сето тоа се семантички категории чии јадра се граматикализирани, т.е. имаат регуларни и предвидливи показатели, и не случајно падежот сум го ставила на врвот на таа хиерархија. Примарни носители на падежните односи се именските синтагми, а именските синтагми во јазичниот текст примарно ги претставуваат протагонистите на настаните за кои станува збор. Се надоврзувам тука на денес широко прифатената семантичко-синтаксичка теорија според која конститутивното јадро на исказот претставува предикат, во нашите јазици вообличен во лична глаголска форма, додека аргументите на тој предикат се оформуваат примарно како именски синтагми.

Колку што ни е познато, прасловенскиот акцент бил подвижен и морфолошки мотивиран. На голем дел од словенската територија, меѓу другото и на Балканот, тој рано пројави тенденција кон повлекување према почетокот на збороформите со што финалните слогови биле изговарани послабо, понекогаш и се губеле. Меѓутоа, како што знаеме, токму тие финални слогови биле носители на категоријалната информација, меѓу другото, на информацијата за типот на падежен однос. Во таа ситуација, како поддршка на постпозитивните почнале да се појавуваат препозитивните категоријални показатели – во номиналниот систем најчесто во вид на предлози, во вербалниот – во вид на партикули. Од горе претставените причини – мултилингвалност на средината, постојан контакт меѓу повеќе јазични

кодови – во балканските словенски јазици тој процес се развивал побрзо отколку на останатата словенска територија. Другиот фактор кој ако не го помагал директно, тогаш барем не го спречувал спомнатиот процес, беше отсуството на стандардната норма со нејзината основна стабилизирачка улога.

Со текот на времето тежиштето на информацијата се преместувало врз препозитивниот маркер, со што постпозитивните маркери губеле од значење, станувале ирелевантни. Како што знаеме, локативниот падежен однос, или поточно: локативните, спацијални односи многу рано низ целата словенска територија задолжително биле сигнализирани со предлози; исто и инструменталниот однос, т.е. релацијата на т.н. придружен фактор, на дел од територијата, пред сè долж словенско-несловенските граници, денеска задолжително е сигнализирани со стариот предлог **sъ*. Сличен развој може да се забележи и кај другите, несловенски индоевропски јазици.

Меѓу повеќето познати теории на падежот единствената која се темели врз семантичка интерпретација на одделните падежни односи е локалистичката теорија. Јас лично сум уверена дека треба предност да ѝ се даде на антропоцентричката теорија, според која за хиерархијата и за дистрибуцијата на падежните односи во текстот во прв чекор одлучува референција на дотичните именски синтагми – имено тоа дали нивните референти се */+перс/* или */-перс/* (сп. Topolińska 1996 и др.). Не е овде место да ја развивам таа теорија, го правев тоа во низа текстови, овде само да спомнам дека по мое разбирање јадрото на системот на адвербални падежни односи го претставуваат (по тој редослед) два */+ перс/* падежи: номинатив и датив, и два */-перс/* падежи: акузатив и инструментал.

Од патиштата на „губењето на деклинацијата“, т.е. губењето на еден наследен модел на маркирањето на падежните односи, поинтересно ми се чини прашањето дали во тој процес се загуби информацијата што порано ја пренесувале „загубените“ падежни наставки. Одговорот на ова прашање е негативен. Треба само да утврдиме кои се новите носители на таа информација. Знаеме дека дативниот однос го сигнализира предлогот *на*, инструменталниот однос – предлогот *со*, акузативот „се чита“ од линеаризацијата на реченицата и од т.н. лексичкото значење на конститутивниот глагол, знаеме дека македонскиот јазик поседува и систем на разликување на двете основни парадигми на именските синтагми, соодветно */+деф/* и */-деф/* – имено синтагмите */+деф/* – покрај членот – во дативот и во акузативот ги сигнализираат т.н. заменски реплики... Во повеќе лингвистички трудови може да се најде констатацијата дека дативот побргу

го губи својот идентитет отколку другите падежи, па врз основа на тој факт во познатите теории на падежот дативот обично се вклучува меѓу падежите од помала информативна важност. А да не е положично да ја свртиме работата и да бараме одговор на прашањето зошто дативот прв бара поддршка од дополнителен маркер, во нашиот случај *на*?

Големата реорганизација на македонскиот граматички систем, „губењето на деклинацијата“, би можело да се опише како пренесување на показателите на падежните односи од морфолошко на синтаксичко ниво, од поstopозиција во препозиција, со цел тие показатели да станат поексплицитни, односно потранспарентни. Да додадам дека сите процеси кои довеле до таа реорганизација се карактеристични за еволуцијата на природниот јазик како таков. Мултилингвалната средина и нејзиниот продукт – меѓујазичната конвергенција само го убрзале темпото на зреење и на дејствување на тие процеси.

*

На крај би сакала да предложам една термилошка регулација сврзана со класификацијата на морфолошките падежни дистинкции, односно – во термилошката конвенција прифатена во овој текст – на морфолошките показатели на падежните односи во словенските балкански дијалекти. Се работи за регулација од голема важност за дијалектолошките описи, конкретно на пр. за интерпретација на соодветните конструкции на картите од *Ойшћословенскиот лингвистички атлас*.

На југоисток на словенскиот Балкан наоѓаме, општо земено, три типа системи:

– едноелементни, т.е. такви во коишто именките имаат само една морфолошка форма, континуант на стариот номинатив; таа – зависно од својата категоријална падежна функција – се појавува во придружба на предлози, на заменските клитики, и сл. Предлагам за таа форма да се служиме со определбата *casus generalis universalis (CGU)*;

– двоелементни, т.е. такви во кои наследената номинативна форма стои во опозиција со формата заедничка за сите т.н. зависни падежни односи, а која ја континуира формата на стариот акузатив. Предлагам за таа зависна форма да ја прифатиме определбата *casus generalis obliquus (CGO)*;

– најпосле, има и троелементни системи во кои покрај двете горе наведени се појавува и формата што го континуира стариот

дaтив или – поретко – стариот лoкaтив; тоa се нaјчесто дoстa лaбилни aрaнжмaни вo кoи функциите нa двeтe зaвисни фoрми се рaзликувaат oд гoвoр дo гoвoр, a пoнекoгaш и oд гoвoритeл дo гoвoритeл – ни oстaнувa вo oднoс нa нив дa се служимe сo дeтaлeн oпис нa рeгистрирaните сoстoјби; oпpeдeлбaтa *casus generalis* нeмa oвдe пpимeнa.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Aronson 2007 – Aronson H., *The Balkan Linguistic League, "Orientalism", and Linguistic Typology, The Kenneth E. Naylor Memorial Lecture Series, No 4*, Beech Stave Press, 2007.

Илиевски 1970 – Илиевски П. Хр., „Учеството на грчкиот и балкански латински во развојот на старословенската деκлинацијa“, зборник *Кирил Солунски*, кн. 2, Скопје 1970, 81–96, пpeиздaдeнo вo *Бaлкaнoлoшки лингвистички сѝудии*, изд. ИМЈ, Скопје, 1988, 99–113.

Topolińska 1996 – Topolińska Z., "Anthropocentric Language Theory as Organizing Principle of the Slavic Case System", BPTJ LII, 57–72.

Zuzana TOPOLINJSKA

SHALL WE REGRET THE LOSS OF THE DECLENSION?

(Summary)

The author argues that the declension, understood as an inflectional paradigm with postpositive morphemic case markers, represents only one of several known solutions for grammaticalization of the so-called category of case. The today Macedonian, and in broader sense: Balkan solution, transfers the formal case markers from the morphological to the morpho-syntactic level and in the course of this process no information is lost. Thus, the so-called "loss of the declension" is no loss at all from the point of view of the functioning of the language system.

Катица КУЛАВКОВА

ЕПСКОТО НАСИЛСТВО: ПОЕТИКА И ЕТИКА НА ОДМАЗДАТА ВО *ОДИСЕЈА* НА ХОМЕР

Пролог: интертекстуални реминисценции

Одисеја на Хомер бил, и сè уште е, инспиративна предлошка на бројни книжевни, уметнички и теориски практики. Во тек на двоиполмилениумскиот временски распон, некаде од Еврипид во старата хеленска драматургија (сатиричната драма *Киклој*), преку *Божесџивенајџа* комедија на Данте Алигиери (1265–1321), Фенелон (*Аванџуриџе на Телемах*, 1699), Мариво (*Илијада џравесџија* 1716), потем Џемс Џојс (*Улис*, 1929), Луј Арагон (*Аванџуриџе на Телемах*, 1922) и Франц Кафка (*Тиџинајџа на сирениџе*, 1917), па сè до Блаже Конески и Јован Котески во современата македонска поезија, еповите на Хомер, особено пеењата на *Одисеја*, се предмет на творечко вдахновение во книжевноста, театарот, филмот и сликарството. Присуството на Хомеровите епови во уметничката продукција од крајот на средниот век и почетокот на ренесансата, преку класицизмот до постмодернизмот, па и денес, во т.н. пост-историско време, сведочи за еден континуитет втемелен врз активното сеќавање (кај современите) на една древна епска и културна традиција.

Поради тоа, Софи Рабо дури смета дека не само историјата, туку и теоријата на интертекстуалноста би можела да се испише и само низ репликите на еповите на Хомер, толку тие се многубројни, разновидни и парадигматични (Sophie Rabau 2002, 99). Таа тоа го илустрира, со една еуфорична опција, според којашто Хомер ги пишува своите епови намерно, со цел истите да бидат извор на интертекстуални и интермедијални евокации, цитати, пастиши, колажи, монтажи, травести, бурлески, сатири, пародии, адаптации и ревизии...¹ Таа, впрочем, потсетува и на фактот дека самата

¹ Женет ги прави следните класификации на интертекстуалноста, кога се работи за релации на имитација, деривација и коприсуство на/меѓу хипертекстот и

Одисеја е мемориски и метафикциски склоп на уште подревни митски, легендарни, поетски и историски текстови. Овде ние ќе наведеме само една куса листа на митски матрици кои се актуализирани во *Одисеја/ѿѿа* (киклопи, нимфи, сирени, цинови, пагански божества): на пример, четирите нимфи на Калипсо, пред Телемах (како – впрочем – претходно и пред Одисеј), само за една вечер и во една сцена, ги опеваат битките на боговите против циновите, љубовта на Јупитер и Семелија, раѓањето на Бакхус, натпреварот на Атланта и Хипомена, Тројанската војна, битката на Кентаурите со Лапитите, симнувањето на Орфеј во Пеколот во потрага по Евридика, па дури и подвизите на самиот Улис/Одисеј. Впрочем, самата Калипсо е првиот внатрешен интертекстуален раскажувач и опејувач на јуначките битки и подвизи на Одисеј во тројанската војна, таа практикува еден вид хипертекстуална нарација и има свој специфичен пристап, затоа што собитијата со Одисеј ги митологизира, а некои и ги ревидира (Калипсо, на пр., раскажува дека Одисеј е мртов). Овој пример потсетува на еден важен факт – дека во античката епоха била вообичаена практиката на интертекстуално опевање на митските и епските јунаци и собитија, особено во епиката и во драматиката (старогрчката трагедија и комедија). Во тој контекст, во самиот текст на *Одисеја/ѿѿа* се впишани бројни метатекстуални и автореференцијални реминисценции (небаре се работи за некоја постмодернистичка фикција), па дури и самиот состав на овој епос може да се посматра како пастиш или како бриколаж на разнородни пеења наследени од колективната меморија и преработени во една индивидуализирана текстуална целина!

Ние немаме намера да ги сумираме сите реплики на Хомеровата *Одисеја*. На овој факт потсетуваме за да ги ставиме во еден поширок контекст нашите забелешки во врска со одмаздата како облик на насилство врамен, т.е. систематизиран во доминантните казнени закони и практики (традиции). Она што *Одисеја/ѿѿа* го опејува како уникатен чин на одмаздничко насилство, всушност е проекција на една општоприфатена и вообичаена практика во периодот по тројанската војна. Голем дел од книжевните и интерпретативните реплики на *Одисеја/ѿѿа* се однесуваат некритично кон стереотипите на јунаштвото, насилственоста и номадизмот врзани за Одисеј и Телемах, односно спрема стереотипот на верноста на Пенелопа. Но, има и други интертекстови и метатекстови кои се поставуваат критички и ја иницираат деконструкцијата на античките епски стереотипи.

Во овој оглед ние имаме намера критички да ги деконструираме поетичките и етичките аспекти на епскиот стереотип на јунаштвото, а имплицитно и на стереотипот на насилството. За таа цел, ќе го свртиме

хипотекстот: пастиш (лудистички пристап), charge – подбишега, карикатура (сатиричен пристап).

вниманието кон 22 *Песна* (или *Пеење*) од *Одисејата*, кој има наслов „Убивање на просителите“, Рапсодија Хи, од *Одисеја* на Хомер (во должина од 501 стих) и кој е парадигматичен за хронотопот на одмаздата, насилството и за ревизијата на славното епско јунаштво од тројански тип.² Нашата аналитичка интерпретација, имено, покажува дека во *Одисејата* се деканонизира постариот („тројански“) воинствен образец на епосот востановен во *Илијада*, и тоа преку ревизија на неколку епски доминанти – епското јунаштво, епскиот хронотоп, епската дистанца, нарација и реминисценција. *Одисеја* отстапува од епскиот образец на јунаштвото наследен *Илијада*.

Ревизија на епскиот канон

За да видиме што се ревидира во Одисејата, ќе потсетиме на некои својства на *ејскиот* *праобразец*:

- епскиот дискурс се востановува врз проекциите на колективното сеќавање кое пак никогаш не е сосема девствено и наивно, но не треба да се игнорира и да се потценува (и тоа е предмет на толкување);
- вкрстување на колективниот со индивидуалниот предмет на опевање во една хибридна, митско-историска топка;
- од една страна, епосот чува остатоци од митскиот начин на мислење, но од друга – вклучува нови епско-историски елементи на мислење, при што создава нов мистифициран раскажувачко-поетски облик на естетизирани историски наративи;
- епската дистанца подразбира временска, вредносна и јазична оддалеченост од предметот на опевање;
- семантичкиот и филозофскиот контекст се шири од етно-културниот кон универзалниот простор, а етичкиот комплекс се предимензионира како есхатолошки;
- се актуализираат примордијалните слики на доброто и злото (на пр., белиот и црниот бог се актуализираат во некој јунак и антијунак). Тоа се прави со помош на некои препознатливи историзирани проекции (на пр. некои реминисценции на полубожествата се артикулираат во епски херои со идентитет кој инклинира кон идентитетот на рапсодот и на епскиот аудиториум);
- се стереотипизира сликата на светот, небаре е некоја автономна целина која ја чува својата автономност при различните актуализации;
- се клишетираат техниките на епскиот текст и на неговата реторика (рамките на текстот, позицијата на имплицитниот епски раскажувач, повторувањата, епските епитети);

² Во македонското издание на сс. 321–331.

на колективната свест, на различните инструменти при диференцирањето на културните идентитети во општеството. Ревизијата на етичкиот кодекс е поттикната од трансформациите во владејачкиот религиски систем.³ Тој етички пресврт обично се поткрепува со соодветни промени во системот на поетичките конвенции: дестабилизација на епскиот амбиент со елементи на симболичен реализам, конфликт меѓу митското/епското и историското поимање на време-просторот... Ако гневот, лутината и јароста на херојот се сметаат за зародиш на епското мислење и пеење, може да се каже дека Одисеј/*Одисејајѝа* е парабола за епски модел на свет.⁴ Но, од друга страна, претставата за епскиот херој се поврзува со неговата виша обоготворена, сакрализирана благородност, пожртвуваност, хуманост и моралност, но ако е така, тогаш *Одисејајѝа* го покренува прашањето за атрибутите на јунаштвото, благородноста и моралноста. Имено, се поставува прашањето дали (типично) епскиот идеал на јунаштвото и на благородноста се во склад со собитијата, постапките и идеите на Одисеј (и на Телемах) опишани во *Одисејајѝа*?

Епската претстава за јунаштвото на Одисеј се поврзува, стереотипно, за авантурите на враќањето дома, поради, како што иронично вели Калипсо, „слепата страст повторно да ја види бедната татковина“ (Рабо 2002, 112). Иако е можеби цинично за еден епски јунак, сепак претставата за јунаштвото (херојството) во *Одисејајѝа* е споделена меѓу Одисеј и неговата жена Пенелопа. Така, треба да се признае дека *Одисејајѝа* на Хомер, всушност, има два носечки лика, едниот машки, другиот женски. Таквата структура на ликовите повлекува и соодветна структура на епот и на неговите содржински, па и стилски карактеристики. Тоа пак оди во прилог на нашата теза дека *Одисејајѝа* отстапува од некои претходни епски конвенции присутни во *Илијадајѝа*. Во *Одисејајѝа* епскиот интерес скршнува од образецот на воинствениот гнев и јунаштвото на бојното поле, во две други насоки: прво, спрема драматично-авантуристичките аспекти на (мапата на) патувањето/враќањето на јунакот дома (сфатени како две лица на еден ист топос познат под називот „одисеја“);⁵ и второ, спрема социјално-битовите аспекти на живеењето (етичкиот кодекс на

³ Без идејата за Бог и за бесмртноста не би имало морал – тоа е идеја на Иван Карамазов, врз којашто се темели светот на романот *Браќа Карамазови* на Ф. М. Достоевски (в. Ауербах, 530).

⁴ Ова потсетува на гневот на старозаветниот Бог ЈХВЕ (Јахве/Јехова), кој е извор на една библиска епопеја, трагизам, страв и на еден дискурс на моќта како архаична основа на секоја религија/конфесија.

⁵ Весна Томовска, во воведниот есеј кон македонскиот превод на *Одисејајѝа* на Хомер на М. Д. Петрушевски, вели дека централниот мотив на епосот *Одисеја* на Хомер е одисејата, сфатена како „настан кој обединува две активности, долго патување и враќање дома“ („Одисејата на Одисеј“, 2009, 12).

епохата, култот на домашното огниште, почитувањето на семејните вредности, одбраната на честа на семејството, прељубата, наследството, на традицијата). Тоа е во склад со соодветните промени кои се имаат случено во етичко-културниот систем во епохата по *Илијада*⁶, а кои се поврзани со понагласената богобојазливост, со стравот на народот од божиот гнев, со зазорот од клетвата, зазорот од вишата правда,⁶ со нагласената свест за моралните слабости и забрани, со потребата од умереност, разбраност и разумност во постапките, со згрозеноста од прекумерната одмаздољубивост, со свеста за двојниот морал, свеста за разликите меѓу природата на жената, како и со моралните ограничувања/забрани на колективот.

Тоа пародизирање на древното епско јунаштво засновано врз *виши* колективни морални начела (одбрана на татковината, на слободата, на семејната и колективната чест и благосостојба) започнува уште со самата приказна за враќањето на јунакот од Троја во Итака. Враќањето на Одисеј, имено, се претвора во летаргичен отпор кон финалниот дел на враќањето, па повеќе е опсесивен порив по бесконечноста на враќањето одошто по изгубениот дом. *Одисеја*⁷ е испишана како порив по авантуристички, пуστοловни доживувања, кои се компензација на домот. Со Одисеј владее, со години, поривот по заборав на врховниот мотив на враќањето. Тој едноставно како да заборува дека тргнал да се врати дома. Нему како да му е удобно во самото враќање, па гледа да потрае подолго. Така, би се рекло дека постои некој синхронизитет или смисловен дослух меѓу патешествијата на јунакот и пречките да се врати дома. Тие пречки на епски начин го одолжуваат враќањето, создаваат простор за оддалечување од главната цел на дејството, на јунакот и на враќањето. Имаме еден хибридизиран епски херој кој се враќа дома, ама така да се врати што е можно подоцна. Со таквата конструкција на прагмите во овој епос, јуначкиот епос е претворен во авантуристички роман во стихови во којшто има повремени интертекстуални траги од некогашните народни јуначки епови. Она кое во древните епски практики било проекција на врховната етичка и обоготворена вредност на јунаштво, во *Одисеја* е детронизирано, сеедно што во епосот е направен обид да се поткрепи со каноните на почетниот образец. Она кое некогаш било култно, хиперболизирано, мистифицирано и митизирано епско јунаштво, преобразено е во нешто кое е пореалистично, а сепак сè уште не е ослободено од фантастичноста на епските хиперболи и параболи. Фантастичните сегменти се задржани, но веќе вршат поинаква функција, повеќе авантуристичко-семејна, одошто епско-херојска.

Во својата актуализација во текстот на *Одисеја*⁸, епскиот образец започнува да се деконвенционализира и да се дезавтоматизира.

⁶ Милош Н. Ѓуриќ укажува на фактот дека во *Одисеја* се употребува зборот богобојазлив во неколку наврати (Пеење шесто 121, Осмо 576, Деветто 176 и Тринаесетто 202), предговор кон *Одисеја*, Матица Српска 1977, 21.

Поетички гледано, нешто битно се случува во *Одисеја*, нешто кое ги ревидира наследените конвенции и создава простор за нови перцепции на големиот епски топос, и во просторна, и во временска, и во содржинска смисла (приказната, семантичките поенти, погледот на свет). *Одисеја* е пример за транзиција на класичниот антички епос во еден вид иницијален образец на авантуристички наратив во стихови кој сè уште не е сосем ослободен од традиционалните епски елементи, но веќе ги навестува новите наративни елементи. Во тој премин од еден во друг жанровски и стилски образец се случува дискретен наплив на еден – да го наречеме – антички реализам, сè уште неосвестен, плашлив, ама со очигледна волја да се артикулира и да заземе свое легитимно место во постоечката традиција. Во тоа надоаѓање на спомените на историската и човечка стварност, наспроти идеализираните и херметични слики на далечното херојско минато, се појавуваат сеќавања кои го дестабилизираат идеалот на епскиот јунак, а со него и култот на примитивното јуначко човештво.

Ако суб-жанровските и стилските конвенции се конституираат во корелација со владејачката поетика и политика на колективното и индивидуалното сеќавање, тогаш навистина е оправдано да се постави прашањето – од каде толку живописна меморија на одмаздничкото насилство на Одисеј и како е возможно, нешто кое е несомнено насилнички акт, да се восприема некритички – и во самиот епос и во рецепцијата на епосот – како признак на херојско честољубие и на култна етичка вредност? Приказната за настанокот на овој оглед започнува со забележувањето на некои внатрешни толкувања или екфрастични сцени, кои ја појаснуваат позицијата на Одисеј, наспроти бројните мистификации и заблуди кои ја следат рецепцијата и интерпретацијата на *Одисеја/ија* и кои ги занемаруваат овие *иманентни (х)ерминии* во самиот еп. Тука мислам на сигналите што ни ги дава епосот и неговиот автор за (бегло навестената, но очигледна) самосвеста на Одисеј за етичката некоректност на неговото одмаздничко дело. Прекумерната компензација на *загубената чест* ја губи целисходноста и добива карактеристики на задумен, па и апсурден чин. Прекумерноста на насилственото дејствување на Одисеј не може да се оправда со конвенциите на епската реторичка и поетичка мегаломанија. Одисеј, имено, веднаш по завршувањето на одмаздата врз просители заповеда да не остане никаква трага која ќе сведочи за насилството во домот на Одисеј, потем кога завршува и со одмаздата врз слугинките наредува не само да се отстранат сите физички траги и сведоштва, туку и никој да не смее да зборува за овој чин, како да не се случил. Тој, исто така, не дозволува ни Пенелопа да се разбуди од „длабокиот сон“ во којшто таа е падната за целото време додека трае одмаздничката катарза. Пенелопа ја преспива

драмата на суровата стварност, не е сведетел, па нема причина, во иднина, да се сеќава на она кое би можело да ја одврати од Одисеј. За неа Одисеј и понатаму ќе биде јунакот од Троја и благородникот од Итака.

Претставена е глетка во којашто Одисеј како да е вцашен од сопствените злодела! Дури и фактот дека тој одбива да се задлабочи со мислата над тој насилнички чин оди во прилог на тезата дека тој сака да ја потисне, што е можно побрзо, веднаш, длабоко во својата потсвест информацијата за прекумерното одмаздничко злодело, пред таа да се осмисли во збор, во приказна. Тишината или отсуството на приказна за злосторството тука се изедначува, епски, со отсуство на злосторството (не постои она кое не е прераскажано на другите)! Лукавиот Одисеј прави сè за да ги избрише сведоштвата, за да го осуети сеќавањето и сè она кое би следело со истото. Дури потоа, тој допушта да му пристапат преостанатите верни слугинки „како ништо да не се случило“, исполнети со нестварна идолопоклонишка восхит во нивните очи додека го гледаат својот господар. Дали можеби во нивниот поглед од сета восхит пред легендарниот јунак останал единствено стравот, оној страв на смрт кој се врежува во погледот и во душата, ако веќе не е врежан во приказната?

Авантуризмот на Одисеј е антички тип на номадски хронотоп на Балканот, комбиниран со неговиот природен контрапункт – домот, семејството. Споредено со *Илијада*, *Одисеја* веќе покажува поголем интерес за стварноста сега-и-тука, колку тој интерес и да е комбиниран со митски и многубошки мотиви. *Одисеја* конституира еден нов тип на легенда која не е типично епска, туку веќе содржи некои елементи на реалистичност. Впрочем, за реалистичноста на *Одисејата* веќе зборува Ерих Ауербах во својот есеј „Лузната на Одисеј“ (1968). Токму таа реалистична оптика ги овозможува елементите на тивка, дискретна профанизација на амбиентот во којшто се одвиваат епските собитија, како и елементи на пародизација и демитизација на наследениот епски јунак (Одисеј). Тоа повлекува серија нови моменти на опишување и приказ: бродскиот хронотоп, хронотопот на островот, хронотопот на авантурата – враќањето дома, оддалечувањето од херојскиот воен хронотоп и од херојскиот етички кодекс. Во *Одисеја* е создадена драмска тензија меѓу топосот на бродот/номадот и топосот на домот/жената. Овој вториов топос на жената-која-чека се претвора во сижеен возвратен одговор на квази-јуначкиот топос (номадскиот), при што се создава еден проективен, *биџов* *психички* и *морален* *номадизам*. Самото враќање (*подвижен* *психолов*) е аналогон на чекањето (*статичен* *психолов*). И кај едниот и кај другиот лик имаме надеж на враќање и страв од враќањето, желба за слобода, но и страв од слободата и нејзините пос-

ледици.⁷ Одисеј и Пенелопа се нетрадиционален антагонистички пар на епски јунаци, а тоа значи дека веќе и самиот поим епско јунаштво се онеобичнува и се рedefинира.

Од *Одисеја* па натаму, епиката мора да смета на семејниот кодекс, а не само на кодексот на воената и воинствената етика. Оваа конфликтна тензија меѓу јуначкото и битовото (семејно) јунаштво функционира како тензија на релација свесно-потсвесно. Се блокира протокот и трансценденцијата меѓу свеста и поривите, па се создава посебна форма на потисната свест, на свест чувана во сенката на неосвестените, неискражаните, неизразените, прикриваните, игнорираните и строго контролираните содржини на единката и на колективитетите (семејство, социјални групации, родови заедници, етнос, демос). Премногу долго потиснуваните пориви, на крај, без исклучок, се излеваат стихијно, насилно, катастрофално. Тоа излевање е облик на емотивна, сензитивна и психичка катарза која се насочува кон внатре или кон надвор, спрема субјектот или спрема другиот. Катарсата се интернализира и доведува до внатрешни изливи на психата (патолошки состојби, разорена психа) или се екстернализира и доведува, во епилогот, до конфликти и насилни дејствија од најразличен вид. Таквото прочистување на субјектот од потиснатото, кое е содржината на потсвесното, би можеле да го наречеме *негатаивна катарза*. Таквата разврска на митхосот во епосот не останува без последици врз стереотипот на славното епско херојство, па последователно ни врз самиот епски канон.

Топосот на насилството меѓу архетипот и епската актуализација

Се чини дека книжевната критика и историја во минатото биле рамнодушни спрема оние елементи кои ја деградираат општоприфатената слика на славното епско херојство, иако судејќи според многубројните интертекстуални реминисценции на *Одисеја/ѿѿа*, не е изграден идолатриски однос кон неславните одмазднички дела на Одисеј.⁸ Долго време се смета дека Одисеј/Уликс единствен може да се спореди со Севс, затоа што „претставува урамнотежено херојство“, хармонија на војничка доблест и на мудрост“ (Курциус 1956, 283). Но, современата книжевна и академска

⁷ Одисеј е толку долго отсутен, што на крај, како што вели и самиот, во свеста/секавањето на најблиските се претвора во (обично) ИМЕ, дека од човек, од маж, од живо присутно човечко суштество во ИМЕ, во *ѿприсуѿна оѿѿсуѿносѿѿ*.

⁸ Ќе потсетиме, сепак, на Данте Алигиери, кој во *Божесѿивената ѿме-дија*, го сместува Одисеј мошне ниско во Пеколот (трпи тешка казна), поради неговите лукавства и лаги (фалсификаторите и лажливците вршат поголем престап дури и од убијците поради тоа што му се спротивставуваат на космичкото начело, па затоа и треба да бидат потешко казнети!).

критика веќе почнува да ја деконструира шокантната визија на епскиот хероизам на Одисеј во *Одисеја/иџа*. Веќе имаме некои референтни текстови кои укажуваат на диспропорцијата меѓу стереотипот на јунаштвото и насилничките постапки на епските јунаци. Како илустрација, ќе го наведам овде примерот со Елизабет Драм (2004), која го обработува проблемот на амбигвитетот на насилството во *Одисеја/иџа* на Хомер и ја дијагностицира прекумерноста (немотивираноста) на одмаздничкото насилство на Одисеј и Телемах. Во нејзиното предавање одржано на Рид Колеџот, на 25 август 2004 година, таа се задржува на 22 Пеење на *Одисеја/иџа* (XII, 478–501). Според Е. Драм, делот на одмаздата врз просителите е мотивиран и оправдан, но оној дел во којшто Телемах ги казнува неверните прислужнички на Пенелопа нема морално покрите, немотивиран текстурално и ги надминува рамките на заповедта на Одисеј (таа вината ја префрла врз Телемах), па може и треба да се смета за нерационален атавистички и насилнички чин. „Не сите инстанции на насилство се еднакви“, вели Е. Драм (2004), по повод разграничувањето на едното од другото одмаздничко насилство, а со тоа и на херојството на Одисеј од она на Телемах. Ако двигателот на одмаздата е честољубието и казнувањето на сите оние кои ја погазиле честа на Домот на Одисеј, тогаш би требало „текстуално“, епски, да биде мотивирана подеднакво и едната, и другата фаза на насилството (спрема просителите и спрема прислужничките). Тогаш зошто овој обид да се оправда насилството врз просителите и да се сочува недопрен стереотипот на херојството на Одисеј? Нашето толкување на 22 Пеење е порадикално и нема намера да ја префрли вината на Одисеј врз Телемах. Одисеј ја издава наредбата и Телемах ја извршува слепо, и толку ревносно што остава впечаток дека сосема се вживува во злосторството што го прави. Но, редно е да се потсетиме на некои фрагменти од ова пеење.

Епскиот дискурс ја покажува одмаздата на јунакот како реплика на неговата честољубивост, со што се затвора етичкиот комплекс на злоделата сторени во име на честољубието (честољубието се сугерира како морално покрите за одмаздничките постапки и кога тие надминуваат секоја можна мера). Мошне е симптоматичен и фактот што во херменевтиката на Хомеровиот авантуристички и семеен епос се потценува суровоста на одмаздата на Одисеј спрема сите актери во играта на заведувањето (вклучително и играта на Пенелопа) – Антиној, Амфином, Агелај, Амфимедонт, Евримах, Ефријад, Ефрином, Елат, Демоптолем, Лиокрит, Писандар, Полиб и др. Како да се толкува поколот над просителите и слугинките што го прави Одисеј, на денот на Аполон, под изговор на освета/одмазда, порамнување на сметките и правда? Итриот Одисеј ја започнува осветата токму со итрина, од заседа, откако најпрвин ќе се преправи во туѓинец и ќе создаде илузија дека е еден меѓу другите просители, така

што ќе ги изненади со наглиот пресврт-нападот во текот на гозбата, кога просителите се оставени без штит и без копје.

Нестереотипната претстава за Одисеј го покажува одмаздољубието на лукавиот, гневниот и немилосрдниот Одисеј и не се исцрпува само со индициите што ги наоѓаме во 22 *Пеење*.⁹ Имено, воинствениот јуначки хронотоп кој е доминантен во *Илијада/иѿа*, во *Одисеја/иѿа* е поместен од центарот кон маргините на епосот. Поради тоа, митхосот се врзува за деградацијата на поимот јунаштво преку востановување на некои супститути на стереотипот на славното епско јунаштво. Во *Одисеја/иѿа* е видлив зазорот пред јунаштвото кое е на залез. Прекумерната *задумна одмазда* на Одисеј и Телемах е парадоксална проекција на една неславна постапка на славниот епски херој. Од тие причини, *Одисеја/иѿа* (во споредба со *Илијада*) може да се толкува како ревалоризација на епскиот кодекс на јунаштвото и, аналогно со тоа, како ревизија на владејачките канони на епската книжевност.

22 *Песна* „Убивање на просителите“, *Райсодија Хи*, од *Одисеја/иѿа* на Хомер е *хроноиѿой на освейѿаиѿа*, обележан од насилството, прекиот суд, гневот и злото, губењето на разумот. Убиството го прави епскиот јунак, легендарниот Одисеј, неговиот син Телемах и нивната мала верна придружба од еден свињар и еден говедар. Овде дури и не се работи за херојска одмазда на честа на јунакот и на неговото семејство, туку за osveta која ги надминува границите на хеленскиот, епскиот и митскиот морал, и ги доведува во прашање категориите честа и честољубие. Епското опевање на насилството во *Одисеја* на Хомер сведочи за едно специфично епско секавање и за еден епски код на етички норми, кој е навидум сосема изолиран во просторот и времето, навидум е залутан во човечката цивилизација и туѓ на човечките идеали, ама всушност е проекција на една цивилизациска константа. Разликата е само во тоа што низ историјата се менуваат јавните интерпретации на насилството, самото насилство како феномен е постојан и има антрополошки или трансисториски карактер. Во *Одисеја*, одмаздата не е обичен придвижувач на нарацијата, туку има и друга цел, да упати на фактот дека во овој еп се прекодира претходниот епски образец на славно јунаштво.

Строгите морални норми за херојство, за честољубие, за храброст и за бестрашност, служат често како изговор за тешки злосторства и насилства, за нехумани дела, за безумни дела. Моралните (општествени и верски) закони ги поттикнуваат злосторничките дела, ги прикажуваат/ги толкуваат и ги оправдуваат како судбински неизбежни и, така, им даваат

⁹ Меѓу другото, симболиката на самото име на Одисеј претставува имплицитна актуализација на *археѿиѿойѿи на серѿѿ човек, на луѿѿко* (ранлива, прекумерна, неконтролирана суета) и се впишува во заплетот на епот.

некаква (квази) смисла на злосторствата. Такво е грозоморното насилство, таков е ритуалниот чин на одмаздата, таков е поколот што го врши Одисеј, во придружба на син му Телемах, Евмеј и Филетиј. Одисеј и неговата верна придружба ги убиваат десетиците просители и слугинки на неговиот имот, под претекст на праведна одмазда и заслужена казна. Ова „естетизирано“ насилство, опеано во XXII-то Пеење на *Одисејајџа*, е најавено уште во првото пеење, смислено од мудрата зеленоока Атина, претскажано од Тиресиј, а изведено од Одисеј и од неговата малобројна придружба. Тоа насилство можеби и се објаснува од перспектива на епско-легендарниот поглед на свет, од аспект на специфичното епско сеќавање, на мистификаторската симболичка меморија и на колективната амнезија на злоделата врз коишто се засновани повеќето славни херојства, но не може да се оправда од цивилизациско-хуманистичка гледна точка.¹⁰

Многукратните убиства извршени брутално за само еден ден, под изговор на праведна и честољубива одмазда врз дрските просители и нелојалните слуги, попримаат размери на садизам (кога, на пр., Одисеј им наредува на Евмеј и Филетиј да го мачат Мелантеј *душоболно* цела ноќ, сè додека не умре /171–204/,¹¹ или кога Телемах заповеда, а и самиот ја извршува таа заповед, да се мачат неверните и раскалашните слугинки на смрт, 22 *Пеење*, 463–473), па не можат да се оправдаат напросто со волјата на боговите и потребата да се воведо одново изгубениот ред во домот (Елизабет Драм, 2004).¹² Факт е дека Одисеј на едно зло одговара со друго,

¹⁰ Од позиција на неверникот, злосторството е неизбежно, па дури има и смисла. Злосторствата направени во име на правдата, моралот и честољубието се закана за хуманоста, произлегуваат од темните води на несвесното, на поривите и насилственоста на човекот и на човечката заедница.

¹¹ Се работи за шестата сцена и стиховите 173–178:

„Вистина, јас и Телемах мој, просителине горди
ќе ги задушине в куќи, иако напаѓаат мошне.
Вие, пак, носе и раце од горе свртете му нему,
внатре фрлете го в клед, та стиснете ја вратата назад;
него во фортома, пак, исплетена врзувајќи,
таму на вишниот столб извлечете го, в гредите горе,
долго да остане жив и да бољки тој претешки трпи.“

¹² Одисеј ги поштедува од смртната казна само пејачот Фемиј и гласникот Медон, што исто така има одредена симптоматична семантика по однос на толкувачката традиција врзана за *Одисеја* на Хомер (како покритие за оваа милост/-прошка, поетот и гласникот се повикани да ги опејат собитијата со поколот на просителите и на слугите во домот на Одисеј како славно и праведно дело. Одисеј со овие зборови му се обраќа на Медон (372–374):

пожестоко, и дека во *Одисеја/ија* се опева обредната одмазда, ритуализацијата на злото, небаре злото е природно, а одмаздничкото насилство оправдано и прашање на морална доблест. Епосот сведочи и за улогата на Атина, која преобразувајќи со од една во друга фигура (облик, лик), го бодри Одисеј да го заврши до крај, без двоумење и со најголема можна жестокост, делото на одмаздата. Таа е епски конвенционализиран претставник на моралниот и на казнениот закон, па го става насилството во рамки на логична, каузална и праведна постапка. Всушност божицата Атина е параболa на државниот закон или ред кој ги регулира санкциите на насилството и покажува дека насилството е константа на човечката цивилизација, толку многу закониците се фокусирани врз насилството во најразлични облици. Или, како што вели В. Софски, во својот есеј за насилството (1998) „Насилството е постојано примордијално. Законот не е ништо друго освен систематизација на насилството“ (цит. кај Елен Фрапа, 33). За многу цивилизации, не само за античката, разноразните варијации на вендетата немаат алтернатива во светот на прошката и разумниот дијалог. Логосот не секогаш е примарно цивилизациско начело затоа што често отстапува пред начелото на крвта. Во очите на Одисеј, како и во очите на божицата Атина, *зло е нелојалноста на ѝрислужнициите, раскалашноста на ѝпросиите, нейочииувањето на Пенелоја (обесчестувањето на неговата сојузга), ојседнувањето на неговииот дом, ѝрејудицирањето на неговата смрт... На ѝтаквојто зло ѝтој возвраќа со ѝрека смртна казна и мачење на смрт*. Неговите раце се облеани во крвта со којашто тој сака да ја задоволи својата суета, да ја намали тензијата на своето несвесно и да го возобнови редот на Итака, во неговата Кука. Тоа повторно воспоставување на 'Ред и закон' во семејството и во кралството се исчитува како Добро и потсетува дека многу морални вредности се релативизираат кога ќе се најдат надвор од нивниот систем, односно дека се идентификуваат во корелација со нивните опозити, во даден социјален и културен контекст.

Тука се отвора прашањето на предимензионираноста на одмаздничкото насилство, на казната, на возвратните мерки. Неспорно е дека виолентниот и брутален одговор на Одисеј е прекумерен. Воопшто, идентитетот на Одисеј е неразвоен од претставата за *ѝрекумерноста* – прекумерно долго отсуство од дома без да се објави, прекумерно долго во скутот на Калипсо, прекумерен гнев, прекумерна носталгија, прекумерна бруталност, прекумерна вештина, прекумерна одмазда. Токму таа прекумерност и го преобразува Одисеј од обичен благородник и воин во необичен

Не бој се ти, зашто овој те спасил и откинал веќе,
за да во умот си разбереш ти и на друг да му кажеш,
како од лошото, мошне е поарно доброто дело.“

епски херој со, можеби, *ипародирани мийски својсџва*. Токму таа *йреку-мерносџ* и ја структурира *Одисејатџа* како епос кој ги надминува границите на епското и завлегува во трагичкиот простор на вишите начела, на светите жртвувања и саможртвувања, на задумниот хероизам, простор кој го прави преминот од сликовното кон поимното доживување на светот (кога и самиот поим етос од индиција на „нарав или куд“, се преобразува во ознака на карактер со морални својства/етхос, за што зборува Олга Фрајденберг).

Се работи, имено, за убиство на коешто му претходи чин на измачување. Самиот Одисеј тоа го нарекува „вадење на душите“. Пред да се убијат прислужничките на Пенелопа, Одисеј наредува тие да бидат мачени сè додека не им излезе душата. Токму ваквата одмазда преку мачење или класична тортура, го фрла епскиот чин на гневно одмаздување во сенка. Токму налудничавиот порив да се измачуваат слугинките чијашто вина веќе сама по себе е доведена во прашање, кои се најлесен плен за одмазда и за манипулација, кои се тукуречи недостоен соперник на херојскиот лик од Тројанската војна, на Одисеј, некако ни по ранг ни по дела не се доживуваат како уверлив предизвик за распаметеното мачење и крвавото убиство. Тие, згора на сè, се голораки, ненаоружани суштества, кои немаат ни оружје, ни сила, ни ранг, ниту пак шанса за амнестија преку исповед и изложување на својата приказна, која останува засекогаш да биде неизречена, нема, непозната (само ја претпоставуваме, стереотипно, нивната деградирачка приказна, но не ѝ даваме гласност). Тука, имено, се поставува прашањето за нивната злоупотреба, па дури и за опцијата дека тие се жртви на односите меѓу господарите на дворот на Одисеј, а пошироко и во/на Итака. Тортурата над робинките, при отсуство на било какво сожадување над немоќните робинки кои, впрочем, секогаш можат да бидат лесен плен на злоупотреби од секаков вид, ја делегитимира епската храброст и на Одисеј и на Телемах.

Ќе наведеме неколку примери на амбивалентното, антихеројско однесување на епските ликови од *Одисејатџа*. Одисеј им заповеда на своите придружници да ги доведат дванаесетте неверни слугинки кои воде леубов со просителите, да им наредат да ги изнесат надвор труповите на убиените просители, потем да ги изведат на сила надвор, па да ги исчистат крвавите маси и подови, па да ја средат сосем целата кука, потем да ги истераат на место од кајшто „не можат нигде да бегат“ –

помеѓу кубето баш и оградата цврста од дворот,
и да г'истепате сите, со мечови долги и остри,
души д'извадите ним, да забораваат на Афродита,
под просителите што се милувале, скришум лежејќи.

Телемах одбива да им пресуди „чесна смрт“ на робинките, туку одбира, по своја волја, да ги мачи дури и повеќе одошто се очекува од него. Тој ги врзува со јаже

„... за столбот од кубето големо; опколувајќи
г’истегнал горе, ни една да не допре земја со носе

(тука следи епска компарација)

... Околу сите / вратови имало јамки, за најмачно тие да умрат;“

На Мелантеј, когошто го влечеле низ тремот и дворот:

„му г’отрежале носот и ушите с’немила бронза,
та му г’откорнале срамот и жив го дале на пците,
по раце него и носе, со срдито срце го биле...“

Дури тогаш тие го завршуваат „делото“ на прекумерната одмазда. Тоа е одмазда во којашто има вишок чудовишност, што генерира тортура над другиот лишена од прагматични импликации а преполна со уживање во мачењето како такво. Во неа гледаме свест за етичка и емотивна радикализација на тортурата, вклучително и за професионален перфекционализам, поврзана со тенденцијата да биде „совршено“ изведена за да биде достојна за уживање. Во тој миг на уживање во совршената тортура човекот се преобразува во свер (монструм), јунакот во антијунак. Човечката цивилизација е, од самите почетоци до денес, обележана од присуството и упадите на злото и насилството кое не доаѓа од страна, туку кое доаѓа од самиот човек, кое му е нему својствено и кое се манифестира толку пожестокко колку што е поголема потребата да се компензираат некои други аспекти на егзистенцијата, колку повеќе се потиснувани и одлагани поривите на страв, завист, незадоволство, несреќа, пониженост, колку повеќе се минимизира онеправданоста, колку повеќе расне фрустрираноста поради стратегиите на омаловажување, конвертирање и негирање на идентитетот (или прикривање), колку повеќе се карневализира историската вистина, колку повеќе расне колективната и индивидуалната анксиозност и чувството на немоќ, на ништожност, на апсурдност (при што сè станува можно и допуштено, сè се релативизира до безумие).

Вишокот насилство во 22-то пеење од *Одисеја* на Хомер е пролог во една нехеројска историја на човештвото, која не заслужува да биде епски воспевана, иако вреди да се прераскаже, за човештвото да се соочи со својата кривка човечност, со својата Сенка на сверството (Лукавиот!), со својот архетип на анти-човек и на Не-Човек. Тој топос на нејунаштво и нечовечност се јавува како последица на отсуството на виша хумани-

зирана и цивилизирана свест дека е неопходно да се трансцендираат атавистичките пориви на геноцидната одмазда (за) да се сотре егзистенцијата на *друѓиоџи* (не само противникот, туку – радикално – и на потенцијалниот противник, и секој оној кој не ја покажал очекуваната доза на лојалност). Тука, во тој топос на деформирано јунаштво или квази јунаштво, се чини дека епскиот пејач прави една дистанца од епскиот прототип на славниот јунак кој се бори и гине за вишите колективни цели на својот народ и на својата заедница, значи за доброто на другите. Епскиот пејач како да сакал свесно да ја развие сликата на одмаздата до крајни непојмливи граници, за да може да каже, меѓу редови, дека поимањето на епско-митското херојство е доведено во прашање токму врз примерот со Одисеј. Сјајот на херојството потемнува пред сликите на распаметениот јунак опседнат со поривот да се одмазди по секоја цена и не бирајќи средства (всушност, бирајќи го садистичкиот облик на одмаздничко казнување). *22-ио Пеене* е горчлива, саркастична пародија на стереотипот на античкото хеленско јунаштво кое се претвора во несвесно предадена приказна за Лукавиот!

Епилог:

22-то пеене на *Одисеја/џа* денес, повеќе од било кога до сега, го поставува прашањето на апсолутната морална оправданост и на целисходноста на одмаздата, во контекст на практиките и политиките на амнестијата (прошката) на злосторниците и на злосторот. Прво, се поставува прашањето за идентификацијата на злосторот и на злосторниците, потем прашањето дали мора *нежно* на злото да се одговори со зло, како да се одмери големината на злото за да може да се одмери големината на одмаздата, како може да се најде некоја разумна мера меѓу прошката и казната? Дали навистина казната врши функција на регулатор за да се избегне на подолг рок одредено насилство? Дали отсуството на казна (амнестијата без јавно признавање на вината за направеното насилство) всушност е само увод во ескалацијата на истото насилство (кога ќе се види лесен плен, напаѓачот не се воздржува, напротив, го презира пленот и поради тој презир дека жртвата и не заслужува да постои, со леснотија ја елиминира од сцената на историската стварност)!

РЕФЕРЕНЦИ

Auerbah, Erih. 1968. "Odisejev ožiljak". *Mimezis. Prikazivanje stvarnosti u zapadnoj književnosti*. Beograd: Nolit, 7–29.

Curtius, Ernst Robert. 1956. *La Littérature européenne et le Moyen-âge Latin*, I & II. Paris: Presses Universitaires de Paris. (Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter 1948).

- Crignon, Claire, ed. 2000. *Le mal*. Paris: Flammarion.
- Drumm, Elizabeth. 2004. "Ambiguity and Violence in the *Odysse*" (Предавање на Reed College, August 25, 2004).
- Derrida, Jacques. 1980. *La Carte postale – de Socrate à Freud et au-delà*, Paris: Flammarion.
- Frappat, Hélène, ed. 2000. *La violence*. Paris: Flammarion.
- Fénelon. 1698 [1699]. *Les Aventures de Télémaque*, Paris: Flammarion, цит. преку Софи Рабо.
- Frejdenberg, Olga Mihajlovna. 1987. *Mit i antička književnost*. Beograd: Prosveta.
- Хомер. *Одисеја*. 2009. Превод на Михаил Д. Петрушевски. Скопје: Магор.
- Jung, Karl Gustav. 1978. Transcendentna funkcija, *Dinamika nesvesnog*, tom. br. 1. Beograd: Matica Srpska.
- Lotman, Jurij Mihajlovič. *Odisejevo putovanje u «Božanstvenoj komediji»*, Odjek (!).
- Marivaux. 1772. *Iliade travestie* [1716] & *Telemaque travesti* [1736]. Paris: Gallimard, цит. преку Софи Рабо.
- Rabau, Sophie, ed. 2002. *L'Intertextualité*. Paris: Flammarion.
- Рабо, Софи. 2006. *Дијалоџ на интерпретацији*, прир. од Жан Бесиер, Филип Дарос и Катица Кулавакова. Скопје: Ѓурџа.
- Sofsky, Wolfgang. 1998. *Traité de la violence*. Paris: Gallimard. [Wolfgang Sofsky, *Traktat über die Gewalt*, Frankfurt am Main, S. Fischer, 1996]
- Sofsky, Wolfgang. *L'ère de l'épouvante. Folie meurtrière, terreur, guerre*, Paris, Gallimard, 2002. [Wolfgang Sofsky, *Zeiten des Schreckens. Amok, Terror, Krieg*, Frankfurt am Main, S. Fischer, 2002]
- Svensen, Laš Fr. H. 2006. *Filozofija zla*. Beograd: GeoPoetika.
- Taufer Veno. 1990. *Odisej in sin ali Svet in dom*. Ljubljana: Slovenska knjiga.

Katica KULAVKOVA**EPIC VIOLENCE:
POETICS AND ETHICS OF VENGEANCE IN HOMER'S ODYSSEY**

(Summary)

In this paper we intend to deconstruct critically the poetic and ethical aspects of the epic stereotype of bravery, and implicitly the stereotype of violence. For that purpose we shall focus on the Book XXII in *Odyssey* entitled 'The Killing of Suitors', (about 501 lines) which is paradigmatic for the chronotope of vengeance and violence, and for the revision of the glorious epic bravery of Trojan type.¹³ Namely, through revision of several epic dominants – epic bravery, epic chronotope, epic distance and narration, and epic anamnesis (recollecting as an autonomous function, but also as a rejoinder to oblivion) – our analytic interpretation reveals that the older (Trojan) military model of epos, established in *Iliad*, was de-canonized in *Odyssey*. The interpretative concern of this essay is focused on the ethical dimension of violence and its performances in the context of the poetics of ancient epos.

Key words: epic conventions, bravery, violence, stereotypes, revision, *Odyssey*, Homer, ethics, poetics

¹³ In the Macedonian edition, pp. 321–331.

Зденка РИБАРОВА

БЕЛЕШКИ ЗА ЛЕКСИКАТА НА ПСАЛТИРНИТЕ СТИХОВИ ВО ГРИГОРОВИЧЕВИОТ ПАРИМЕЈНИК*

Григоровичевиот паримејник од преломот на XII и XIII век претставува најстар зачуван текст на овој литургиски прирачник чија основна содржина се старозаветни читања односно паримии. Паримиите се одделени со прокимени одн. стихови црпени од псалтирот. Покрај тоа, пред читањата обично доаѓа и воведен тропар и по потреба се вклучени и укажувања од типиконот. Прокимените како и тропарите имаат функција на воведни текстови кои ја навестуваат содржината на читањето што претстои, односно содржината на празникот.

При оваа прилика предмет на нашиот интерес претставуваат псалтирните стихови содржани во Григоровичевиот паримејник, секако во контекстот на општиот карактер на неговата лексика.

Досегашни проучувања на лексиката на паримиите на Григоровичевиот паримејник утврдуваат релативно добра зачуваност на архаичната основа на великоморавскиот паримеен превод (Русек 1980; Рибарова 1997, 2005; Блахова 1999, 2003). Архаичната предлошка на Григ својата предисторија ја поврзува со глаголските традиции на писменоста во рамките на Охридската школа со која е поврзана стара ревизија на текстот. За лексичката норма на Григоровичевиот паримејник е карактеристично дека има релативно високиот степен на стабилност, подновувањата не се внесуваат доследно туку се ограничени на одделни библиски места. Може да се открие и специјална мотивираност за употреба на одделни синоними со што јасно се потврдува отсутност на контактот на предлошката на Григ со текстовите во кои до посилен израз доаѓаат поновите Преславски лексички норми (Рибарова 2005: 68–73).

* Статијата е напишана во рамките на грантот на ГА АН ЧР, бр. IAA900920901.

Истражувањето на лексиката и на синтаксата на паримејниот превод си поставува и прашање на соодносот со кирилометодиевскиот превод на други библиски книги: псалтирот, евангелието и апостолот. Истакнувајќи ги допирните точки на паримејниот превод особено со апостолот, Е. Блахова смета дека паримејникот, апостолот и псалтирот од аспектот на преведувачката техника претставуваат една покомпактна група спротивставена на евангелието (Блахова 2003: 33).

Што се однесува до соодносот на паримејникот и псалтирот, на допирни точки во подборот на лексиката обрнува внимание уште Киас (1971). Со неговите заклучоци во основа се согласува Блахова, иако напоменува дека некои совпаѓања се само случајни, а кај други термини познати од псалтирот во паримејникот постојат варијанти (Блахова 2003: 32).

Имајќи ги предвид овие согледувања, пристапуваме кон разгледување на лексиката на псалтирните стихови во Григоровичевиот паримејник (ГригПс) во оној опсег колку што тоа го дозволува ограниченоста на материјалот. Претстава за застапените псалтирни стихови во Григ дава нивен преглед во едицијата (Рибарова – Хауптова 1998: 426–427).

Лексичкиот состав на псалтирните стихови во Григоровичевиот паримејник го сочинуваат 491 заглавен збор од кои 68 не се застапени во паримејните.

Приближно половина од овие зборови преведуваат грчки лексеми кои со оглед на содржината и различната жанровска припадност на текстовите, не се присутни во паримејните. Меѓу нив спаѓаат, на пример:

ἀκονᾶν поострити 74v19.75r18/**Ps139:4**

ἀλαλαγμός възкликновение 47v20/**Ps88:16**

ἀλαλάζειν възкликнати 13r18/**Ps46:2**, 80r10/**Ps65:2**, 51r1/**Ps97:4**, 51v13/**Ps99:1**

βαθύνειν *οуглѣбити 48v30/**Ps91:6**

δολοῦν възлѣстити 28v8/**Ps35:3**

ἐκταράσσειν възмѣтити 47r15/**Ps87:17**

ἐξερεύγεσθαι отзригнати 10v26.32r12/**Ps44:2**

ἐπίτριψις строуга 4v8/**Ps92:3**

ἱματισμός матиџма 78r9/**Ps21:19**

καταφυγή *прибѣжище 47v22/**Ps89:1**

κλίνειν приклонити 43v21/**Ps77:1**

κόρη зѣница 19v30/**Ps16:8**

μεγαλοπρέπεια вельлѣпота 16v22/**Ps8:2**

μετανεστεύεσθαι прѣвнати 17v20/**Ps10:1**

πραΰτης *кротость 71r2/**Ps131:1**

συνετίζειν вѣразоумити 19r25/**Ps15:7**

φοβερисμός οὔστρασην 47r14/**Ps87:17**

φρυάσσειν шатати са 14v20.76v6/**Ps2:1**

Не се работи за ретки лексеми, тие се добро потврдени во старите псалтири, а во некои случаи и од други споменици, на пр. во рамките на РЦЈМ особено во химнографските текстови, што е сосема очекувано.

Вториот дел од лексемите што се употребуваат само во псалтирните стихови претставуваат специфични преводни еквиваленти карактеристични за псалтирот, додека во паримејните читања тие се преведуваат на друг начин. На пример:

ἀρπάζειν похитити 16r29/**Ps7:3** – вѣсхитати Is10:2

ἀσθενεῖν изнемоши 24v18/**Ps25:1** – немошьновати Is28:20, ослаблѣти Is7:4

γνόφος мракъ 50r29/**Ps96:2** – облакъ 6r16.85v5/Ex14:20 Is60:2

ἐκχεῖν исоуижити 77v10/**Ps34:3** – вѣзлиати So3:8, излиати JI3:1 JI3:2

εὐπρέπεια красота 24v16/**Ps25:8** – лѣпота Pr31:26

εὐχὴ обѣтъ 60v23/**Ps115:5** – молитва Gn31:13 Pr15:8.29 Jon1:16

θλίψις *сѣтъжание 29r31/**Ps38:4** – печаль Pr1:27 Jon2:3 Is8:22 Is63:9, скръзь Is10:3

μάταιος погѣтошьнъ 37v2/**Ps59:13** – соѣтънъ Pr12:11 Pr21:6 Pr31:30 Jon2:9 So3:13 Is2:20 IP1:18, соѣи Jr2:5, εἰς μάταιον *вѣзоумиѣ Is49:4

μηρός бедра 11r3/**Ps44:4** – стегно Gn49:10 Gn50:23 Dn2:32

μύρον миро 71r8/**Ps132:2** – кризма Is25:6

οἰκτίζειν миловати 58r23/**Ps111:5** – оущѣдрити Ex33:19, щѣдровати Pr13:9, щѣдрѣствовати Pr21:26, щадѣти Pr12:10

σκηνῶμα *вѣселѣние 24v17/**Ps25:8**, жилище 19r23/**Ps14:1** – село Gn9:27, *станъ Jos3:14

Секако, примерите се однесуваат само на стиховите застапени во Григ, така што најчесто не претставуваат единствени потврди во рамките

на псалтирот, иако во одделни случаи се работи за превод навистина типичен само за псалтирот, на пр. обѣтъ за εὐχή (сп. СЈС II: 503).

Разлики меѓу паримиите и псалтирните стихови се јавуваат и во дистрибуција на некои познати зборообразувачки варијанти. Особено доследна е дистрибуцијата на варијантите велии – великѡ, ѹловѣѹъ – ѹловѣѹъскѡ. Додека во паримиите се познати и двете варијанти велии (31) – великѡ (22), ѹловѣѹъ (11) ѹловѣѹъскѡ (21), во псалтирните стихови од една страна се употребува само архаичното велии (8), а од друга страна само ѹловѣѹъскѡ (3) кое обично се смета за поново. Старите псалтири Син Пог Бон употребуваат велии и великѡ, Син и Бон ѹловѣѹъ и ѹловѣѹъскѡ, но Пог само ѹловѣѹъ.

Споредба со најстариот Синајски псалтир (Син) вградена во едицијата на Григоровичевиот паримејник документира голем степен совпаѓање што упатува на архаични состојби. Сепак, споредбата открива и присутност на подновени варијанти кои често се среќаваат и во архаичната група псалтири од XIII век. Со таа цел, покрај Синајскиот псалтир, во споредбата го вклучуваме најстариот рус. псалтир Синајско-Бичковскиот (Син-Бич) од XI век како и мак.-цсл. псалтири од архаичната група Погодинов (Пог), Болонски (Бон), Радомиров (Рдм) и Дечански (Дчн).

Ќе дадеме преглед на овие варијанти ограничувајќи се на лексичките и зборообразувачките.

БЕЗАКОНИЕ ἀνομία 76r8/**Ps58:3** GrigPs Sin-Byč Pog Bon Rdm Dčn, 26v29.94v2/**Ps31:1** GrigPs Sin-Byč Bon Rdm Dčn – **БЕЗАКОНЕНЬЕ** Sin (31:1 58:3), **БЕЗАКОНЕНИЕ** Pog (31:1)

БЛАГОСЛОВЕНИЕ εὐλογία 14v22/**Ps3:9** GrigPs Pog Bon – **БЛАГОСЛОВЕШТ-ВЕНИЕ** Sin

БЛАГОСЛОВЕНЪ εὐλογημένος 58v34/**Ps112:2** 59v13/**Ps113:23**, εὐλογητός 41r15/**Ps71:18** Sin-Byč Pog Bon Rdm Dčn – **БЛАГОСЛОВЕСТЬВЪНЪ** Sin (112:2), **БЛАГОСЛОВЕСТВЕНЪ** Sin (71:18 113:23)

БЛАГОСЛОВИТИ εὐλογεῖν 38r29/**Ps65:8** 52v31/**Ps102:1** 68v25/**Ps127:5** 71v20/**Ps133:1** 71v19/**Ps133:3** Sin-Byč Pog Bon Rdm Dčn, 27v23/**Ps33:2** Sin-Byč Pog Rdm Dčn, 53v22/**Ps103:1** 69v16/**Ps128:8** Sin-Byč Bon Rdm Dčn, 72r21/**Ps134:20** Pog Bon Rdm Dčn, 19r25/**Ps15:7** Pog Bon Dčn, 58r24/**Ps111:2** Bon Rdm Dčn – **БЛАГОСЛОВЕСИТИ** Sin (65:8 102:1 103:1), Pog (103:1), **БЛАГОСЛОВЕСТВИТИ** Sin (111:2 127:5 128:8 133:1.3), Pog (111:2 128:8 134:20), **БЛАГОСЛОВЕСТИТИ** Sin (15:7 33:2), Bon (33:2)

- ΒΟΙΑΖΝΗ** φόβος 57v13/**Ps110:10** GrigPs – **CTPAХЗ** Sin Pog Bon Rdm
- ΒΕΣΕΛΗΤΗ** **CA** εὐφραίνεσθαι 50r28/**Ps96:1** GrigPs Pog Bon Dčn – **ВЗЗΒΕΣΕΛΗΤΗ** **CA** Sin Sin-Byč Rdm
- ΒΖΖΒ΄ΣΤΗΤΗ** ἀναγγέλλειν 31v6/**Ps43:2** GrigPs Sin-Byč Pog Bon Rdm Dčn – **ΠΟΚΉΔ΄ΤΗ** Sin
- ΒΖΖΓΛΑΓΟΛΑΤΗ** λαλεῖν 46v9/**Ps86:3** GrigPs Rdm Dčn – **ΓΛΑΓΟΛΑΤΗ** Sin Sin-Byč Pog Bon
- ΒΖΝΟΥΨΗΤΗ** ἐνωτίζεσθαι 29r31/**Ps38:13** 33v28/**Ps48:2** 35r29/**Ps54:2** Sin-Byč Pog Bon Rdm Dčn, 15v15/**Ps5:2** Pog Bon – **ΒΖΟΥΨΗΤΗ** Sin
- ΒΖСКЛИКНОВЕННЕ** ἀλαλαγμός 47v20/**Ps88:16** GrigPs Sin-Byč Rdm Dčn – **КЛИКНОВЕННЕ** Sin Pog Bon
- ΒΖСКРЗБ΄ΤΗ** θλίβεσθαι 62r8/**Ps119:1** GrigPs Sin-Byč Bon Rdm Dčn – **СКРЗБ΄ΤΗ** Sin Pog
- ΒΨ΄ΕΚΨ** πᾶς 62r30/**Ps120:7** GrigPs Sin-Byč Rdm – **ΒΨ΄** Sin Pog Bon Dčn
- ΕΓΔΑ** ἐν τῷ + inf 14v26/**Ps4:4** GrigPs Pog Bon – **ΒΖΝΕΓΔΑ** Sin
- ΖΑΣΤΉΠΉΝΙΚΨ** ὑπερασπιστής 20v10/**Ps17:3** GrigPs – **ΖΑΨИΤΉΝΙΚΨ** Sin Pog Bon Dčn
- ΖΑΥΑΛΟ** ἀρχή 57v13/**Ps110:10** GrigPs Bon Rdm – **ΠΑΥΑΛΟ** Pog Dčn – **ΠΟΚΟΝΉ** Sin
- ΜΑΤΗΖΜΑ** ἱματισμός 78r9/**Ps21:19** GrigPs Sin-Byč Pog, **ΜΑΤΗΖΜΨ** Bon – **ΡΙΖΑ** Sin
- ΜΗΡΟ** μύρον 71r8/**Ps132:2** GrigPs Sin-Byč Rdm – **ΧΗΖΜΑ** Sin Pog Bon Dčn
- ΟΒ΄ΨΑΤΗ** **CA** εὐχεσθαι 5v11.74v15/**Ps75:12** GrigPs Pog Bon – **ΠΟΜΟΛΗΤΗ** **CA** 42v20/**Ps75:12** GrigPs Sin Sin-Byč Rdm Dčn
- ΠΟΥΣΤΟΨΗΝΨ** μάταιος 37v2/**Ps59:13** GrigPs – **СОУЕΤΉНΨ** Sin Sin-Byč Bon Dčn, **СОУИ** Pog
- ΨΑΚΟ** ὄν τρόπον 30v7/**Ps41:2** GrigPs Dčn, **ΨΑΚΟΉ** Sin-Byč Pog Bon – **ИМΉЖЕ** **ΟΒΡΑΖΟΜΉ** Sin Rdm

Од прегледот јасно се гледа дека псалтирните стихови во Григ не ги содржат специфичните варијанти карактеристични за Синајскиот псал-

тир. Овие варијанти не се застапени во псалтирите од архаичната група со делумен исклучок на Погодиновиот псалтир. Тоа се пред сè зборообразувачките варијанти беззаконѣе, беззаконѣние (во ГригПс само беззаконѣе), благословештвѣние (само благословѣние), благословѣствѣнъ / благословѣствѣнъ (само благословѣнъ), благословѣсити, благословѣствѣити, благословѣстити (само благословѣити), възюшити (само възюшити). – Од лексичките варијанти ни ГригПс ни споредуваните псалтири не употребуваат рѣснота, въ рѣснотѣ вообичаено во Син, туку само истина, въ истинѣ. Лексемата рѣснота и нејзините изведенки рѣснотѣвъ, рѣснотѣвънъ обично се сметаат за моравизам (Јагиќ 1913: 352–353, Љвов 1966: 135–137). Тие во македонските цсл. текстови се среќаваат ретко. Во картотеката на РЦЈМ се застапени само во Карпинското евангелие и Слѣпченскиот апостол како и во Дп3:28 во Орбелскиот триод.

За ГригПс натаму е карактеристична употребата на грцизми на местата каде што Син има преведен збор. Тоа се матизма $\mu\alpha\tau\iota\sigma\mu\acute{o}\varsigma$ и миро $\mu\acute{\upsilon}\rho\omicron\nu$. Дека се работи за стари грцизми рано воведени во псалтирниот текст покажува совпаѓањето со Синајско-Бичковскиот псалтир во двата случаја. Континуитет на нивната употреба потврдуваат помлади мак.-цсл. псалтири.

Од наведените лексичко-текстолошки варијанти ќе обрнеме внимание на обѣшати сѧ – помолити сѧ $\epsilon\upsilon\chi\epsilon\sigma\theta\alpha\iota$ во стихот Ps75:12. Овој стих во текстот се наоѓа три пати при што два пати е употребена подновената варијанта обѣшати сѧ (5v11.74v15), а еднаш старата помолити сѧ (42v20). Се работи за стари варијанти, добро познати во псалтирите од архаичната група (Карачорова 1989: 182). Разликите потврдуваат дека прокимените немаат како извор еден конкретен псалтирен текст, туку само документираат познавање на неговата ревидирана верзија.

Ќе напоменеме дека во текстот на Григоровичевиот паримејник има и други случаи на повеќекратна употреба на истиот псалтирен стих (Рибарова – Хауптова 1998: 426–427). Меѓутоа, нивната споредба покажува дека меѓу нив не постојат суштински разлики, така што погоре цитираната варијабилност претставува единствен случај.

Како што може да се види од прегледот на варијантите мнозинството од нив има паралели во некој од псалтирите вклучени во споредбата. Само во три случаја регистриравме индивидуални варијанти специфични само за ГригПс. Тоа се: **бѡмѧзнь** φόβος 57v13/**Ps110:10** наспроти **страхъ** Sin Pog Bon Rdm Dĉn, **застѧпникъ** ὑπερασπιστής 20v10/**Ps17:3**

наспроти **зашитъникъ** Sin Pog Bon Dĉn и **поустошьнъ** μάταιος 37v2/**Ps59:13** наспроти **соуѣтънъ** Sin Sin-Byĉ Bon Rdm Dĉn, соуи Pog.

Првите две варијанти се познати пошироко во разни видови текст. Лексемите **воѡзнь** и **страхъ** претставуваат вообичаени еквиваленти на φόβος и добро се потврдени во псалтирите како и во паримииите. — Лексемата **застѣпникъ** на сите други места претставува превод на ἀντιλήπτωρ (30v6/**Ps41:10**, 37r31/**Ps58:18** 54v3/**trop**), додека **υπερασπιστής** во Григ редовно се преведува со **заштителъ**. Така е во псалтирните стихови (10v20.25r16.87v24/**Ps26:1**, 26v26/**Ps30:3**) во согласност со Син и доследно во паримииите. Варијантата **зашитъникъ** ја познаваат тропарите. Меѓутоа, во материјалната база на РЦЈМ дистрибуцијата не е толку строго разграничена, **застѣпникъ** како еквивалент на **υπερασπιστής** го познава на пр. триодот.

Навистина специфична е последната варијанта: **поустошьнъ**. Во потврдените псалтирни стихови нема друга прилика за превод на μάταιος, меѓутоа во псалтирот идентична синтагма се чита уште во Ps107:13 (соуѣтъно **сѡпласење** Sin, соуѣ **сѡпласениѣ** Pog Bon). Карачорова (1989: 130–245) не одбележува присутност на оваа варијанта во анализираните псалтири. Во паримииите μάταιος редовно се преведува со **соуѣтънъ**, соуи, μάταιον **взсоуѣ** Grig Lobk, со исклучок на подновеното ***безоумиѣмъ** εις μάταιον Is49:4 Grig (**взсоуѣ** Lobk). Единствено во parOrb е потврдена именката **поустошь** во адвербијализираниот состав **вз поустоши** μάταιον Is1:13 (**взсоуѣ** Grig Lobk). Во рамките на материјалот за РЦЈМ придавката **поустошьнъ** е застапена само во Les 190r20, 309r3. Од друга страна, **поустошь**, **поустошьнъ** со истото значење добро е документирано во Супрасалскиот кодекс (CJS III: 511), целокупниот материјал го цитира СтбР II: 535–536. Именката **поустошь** и изведенките ги бележи Микл: 755 од разни видови текст, богата документираност во староруските текстови ја потврдува Срез II: 1730–1731 како и CPJ 21:57. Со оглед на потврденоста можеме да заклучиме дека најверојатно се работи за стар преславизам.

Како што спомнавме погоре, варијантите забележани во ГригПс најчесто имаат паралели во архаичната група псалтири, одразувајќи стари ревизии на псалтирниот текст добро застапени во Синајско-Бичковскиот псалтир од XI век и кои преминуваат и во псалтирите од XIII век. На тоа упатуваат пред сѐ добро застапените совпаѓања со Синајско-Бичковскиот псалтир кој очигледно претставувал мошне распространет тип текст на богослужбен псалтир со ревизии на стариот псалтирен превод. Овие реви-

зии во литературата се лоцираат во Преслав од каде овој тип преминува во Русија и се проширува низ целиот Балкан (Лант 1976: 262, Карачорова 1989: 184). Сепак, во ГригПс подобро се застапени совпаѓањата со македонските псалтири што спаѓаат во истата група.

Во нашата споредба го вклучивме и Дечанскиот псалтир од крајот на XIII – поч. на XIV век, препишан од архаична охридска предлошка (Рибарова 2005: 144, Митревски 2000: 70) кој не е опфатен со истражувањето на Карачорова. Во рамките на тука приведените варијанти Дечанскиот псалтир искажува највисок процент на совпаѓање со ГригПс. Веднаш по него следи Радомировиот псалтир и дури потоа Болоњскиот. Најмалку совпаѓања има со Погодиновиот псалтир кој претставува особен тип текст што не се вклучува во групата претставена со Синајско-Бичковскиот псалтир (Карачорова 1989:202).

Одделни тука цитирани варијанти присутни во ГригПс се среќаваат и во други псалтири од архаичната група како што произлегува од истражувањето на Карачорова (1989) која ги наведува на пр. варијантите *взскликновение* Ps88:16 (с. 187), *взскрзѣти* Ps119:1 (с. 206), *миро* Ps132:2 (с. 188), *обѣщати* с. Ps75:12 (с. 182), *ѡко* Ps41:2 (с. 208).

Можеме да заклучиме дека во псалтирните стихови застапени во Григоровичевиот паримејник се присутни варијанти карактеристични за старата ревизија на псалтирниот текст извршена во XI век и одразена во Синајско-Бичковскиот псалтир. Покрај тоа, во ГригПс добро се застапени совпаѓањата со македонските псалтири што спаѓаат во истата група. Од индивидуалните варијанти на ГригПс највпечатлив пример претставува употребата на преславизмот *поустошѣнъ* за грч. *μᾶταιος*.

ЛИТЕРАТУРА

Altbauer – Lunt 1978: Altbauer M. – Lunt H., *An Early Slavonic Psalter from Rus.* Cambridge Massachusetts, 1978 (**Син-Бич/Sin-Byč**).

Блахова 1999: Bláhová E., *Lexikální specifika staroslověnského parimejniku.* Slavia, 68, 1999, 235–249.

Блахова 2003: Bláhová E., *Shody jazyka staroslověnského parimejniku s ostatními staroslověnskými biblickými texty (lexikon a syntax).* In: Česká slavistika 2003. České přednášky pro XII. mezinárodní kongres slavistů, Ljubljana 15. – 21. 8. 2003, Academia Praha, 2003, 27–35.

Дујчев 1968: Дујчев И., *Болонски псалтир, български книжовен паметник от XIII век.* София, 1968 (**Воп/Бон**).

Јагиќ 1907: Jagić V., *Psalterium Bononiense*. Vindobonae – Berolini – Petropoli, 1907 (Воп/Бон, Рог/Пог).

Јагиќ 1913: Jagić V., *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen Sprache*. Berlin, 1913.

Карачорова 1989: Карачорова И., *Към въпроса за Кирило-Методиевия старобългарски превод на Псалтира*. Кирило-Методиевски студии 6, София, 1989, 130–245.

Киас 1971: Kyas V., *Problém původního textu staroslověnského parimejniku*. Palaeoslovenica, Praha, 1971, 81–94.

Лант 1976: Lunt H., *The Vyčkov psalter*. Slovo 25–26, 1976, 255–261.

Љвов 1966: Львов А. С., *Очерки по лексике памятников старославянской письменности*. Москва, 1966.

Макаријоска 1997: Макаријоска Л., *Радомиров ѱсалѿир*. Стари текстови V, ИМЈ Скопје, 1997 (Rdm/Рдм).

Мареш со кол. 1997: *Psalterii Sinaitici pars nova (monasterii s. Catharinae codex slav. 2/N)*. Ad editionem praeparaverunt P. Fetková, Z. Hauptová, V. Konzal, L. Pacnerová, J. Švábová, sub redactione F. V. Mareš, Wien, Verlag der ÖAV, 1997 (SinN/СинН).

Митревски 2000: Митревски Љ., *Дечански ѱсалѿир*. Македонски средновековни ракописи V, ИСК Прилеп, 2000 (Dčn/Дчн).

Рибарова 1997: Рибарова З., *Јазичниѿе слоеви во Гриѿоровичевиѿи ѱаримејник*. In: XII меѓународен славистички конгрес во Краков. Прилози МАНУ, XXII, 1–2, Скопје, 1997, 133–142.

Рибарова 2005: Рибарова З., *Кирилотеодиевскиѿи ѱаримејник во македонската ракописна ѿрадиѿија*, 57–73; *Дечанскиѿи ѱсалѿир во сѿоредба со Болоњскиѿи*, 135–144. In: *Јазикот на македонските црковнословенски текстови*. МАНУ, Скопје, 2005.

Рибарова – Хауптова 1998: Рибарова З. – Хауптова З., *Гриѿоровичев ѱаримејник I. Тексѿи со криѿички аѿараѿи*. МАНУ Скопје, 1998 (Григ/Grig).

Русек 1980: Русек Ј., *Старозаветните части в триода и значението им за реконструкѿијата на прѿвоначалниѿа превод на паримејника*. ГСУ 74 (3), 1980, 37–41.

Северјанов 1922, 1954: Северьянов С., *Синайская псалтырь, глаголический памятник XI века*. Петроград 1922; Graz 1954² (Sin/Син).

Микл: Miklosich F., *Lexicon palaeoslovenico-graeco-latinum*. Vindobonae 1862–1865, reprint 1963.

СЈС: *Slovník jazyka staroslověnského I–IV* (red. Kurz J., Hauptová Z.). Academia Praha, 1966–1997.

Срез: Срезневский И. И., *Материалы для словаря древнерусского языка I–III*. Санктпетербург, 1893–1903.

СРЈ: *Словарь русского языка XI–XVII вв. 1–28. А – Сулебный* (ред. Бархударов С. Г., Крысько В. Б.). РАН. Институт русского языка, Москва, 1975–2008 →.

СТБР: *Старобългарски речник*. Том I. а–н; Том II. о–ѹ (Гл. ред. Иванова-Мирчева Д.). София, 1999, 2009.

РЦЈМ: *Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција*. I том. Вовед. а – бѣдѣши (ред. Рибарова З.), ИМЈ Скопје, 2006; II том. Св. 8–10, Скопје 2008 →.

Zdenka RIBAROVA

NOTES ON THE PSALTER VERSES FROM THE GRIGOROVICH PAROIMARION

(Summary)

The psalter verses included in the Grigorovich Paroimaron reflect an old variation of lexis as a result of the revisions made in the 11th century and met in the archaic group of psalters which is substantiated by comparison with the oldest Russian psalter *Sinai-Bichkovski* from the 11th century, as well as with the Macedonian psalters – Pogodin's, Bologna's, Radomir's and Dechani's. Within the analyzed variants herein the Dechani's Psalter exhibits the highest percentage of correspondence with the Grigorovich Paroimaron. The Radomir's Psalter follows immediately afterwards, and only then is the Bologna's Psalter. The slightest correspondence is denoted with the Pogodin's Psalter which belongs to a specific type of text that is not included in the group represented by Sinai-Bichkovski Psalter. In addition, there are several individual variants from which the presence of the lexeme *поустошьнъ* on the place of *соуѣтънъ* in the compared psalters is the most remarkable one.

Ilija ČAŠULE
(Macquarie University)

**THE INDO-EUROPEAN ETYMOLOGY OF BURUSHASKI *SA* ‘SUN’,
SAN ‘SHINING; LIGHT’, *SÁNKUŠ* ‘SUNLIGHT’**

Abstract: The Burushaski words *sa* ‘sun’, *sani* ‘shining; light’, *sáñkuš* ‘sunlight’ and *-sal-* ‘to look at, watch’ are analysed etymologically and correlated with Indo-European **seh_au-*, **s(u)uēn-* (variant zero-grade of **seh_auel-*) ‘sun’+ *-ko* as well as with Indo-European **suel-* ‘to shine, burn’.

Key words: Burushaski, Indo-European, words for ‘sun’, etymology

The Burushaski language, still considered to be an isolate, is spoken by about 90,000 people (Berger 1990: 567) in the Karakoram area in North-West Pakistan. There are three very closely related dialects: Hunza and Nager with minimal differences, and the Yasin dialect, which has differential traits, but is mutually intelligible with the former two. For a brief profile of Burushaski, see Čašule (2004b: 21–24) or Berger (1990). For an overview of Burushaski linguistic sources and studies see Čašule (2010: 1–4).

The etymological analysis in this article follows the work of Čašule (1998, 2003a, 2003b, 2004, 2009a, 2009b, 2010), who has correlated Burushaski with Indo-European, outside of Indic and Iranian and has uncovered consistent and systematic lexical, phonological and most importantly, extensive and fundamental grammatical correspondences (the latter are outlined in Čašule (2003b: 69–79). On the basis of the analysis of over 550 etymologies and the highly significant correspondences in the grammatical and derivational system (nominal case endings, nominal plural endings, the verbal system and prefixes, suffixes and endings, the complete non-finite verbal system, all of the adjectival

suffixes, the entire system of demonstratives, personal pronouns, postpositions, adverbs, etc.), Čašule concludes that Burushaski displays characteristics of a language which could have had an early relationship or contact in its history with the Northern/Western IE group. The correspondences (~80 of them) in the core vocabulary of anatomical parts can be found in Čašule (2003a) and (2009b).

The Burushaski numeral system is compared with Indo-European in Čašule (2009b). The entire system of Burushaski personal and demonstrative pronouns and adverbs is analysed and correlated closely with Indo-European in Čašule (2011).

In an extensive analysis and comparison of the Burushaski shepherd vocabulary with Indo-European, Čašule (2009a) identifies some 30 pastoral terms that are of Indo-European (non-Indo-Iranian) origin in Burushaski, one third of which show direct and specific correspondences with the ancient Balkan substratal layer of shepherd terms in Albanian, Romanian and Aromanian.

Čašule (2010) focuses specifically on the original Burushaski Indo-European vocabulary that contains the reflexes of the Indo-European gutturals. It provides a full etymological analysis of some 150 autochthonous Burushaski stems (with many derivatives) and establishes correlations with various Indo-European branches. Čašule (2003b) provides an in-depth analysis of the Burushaski laryngeals and their consistent and direct correspondence with the Indo-European laryngeals.

The extensive and full correspondence of the Burushaski kinship terms (32 terms) with Indo-European is analysed in Čašule (2011b).

The correlations between Burushaski and substratal and archaic Modern Macedonian and Balkan Slavic vocabulary are discussed in Čašule (2012). The most significant support for Čašule's hypothesis on the Indo-European origin of Burushaski has come from Eric P. Hamp (2012 [2010]), who in the review of this article, based on the full body of evidence, and in support of Čašule's work, states: "Burushaski is *at bottom* Indo-European [italics EH] – more correctly in relation to IE or IH, maybe (needs more proof) IB[uru]" and further conjectures: "I have wondered if Burushaski is a creolized derivative; now I ask (Čašule 2009a) is it a shepherd creole ? (as in ancient Britain)". This statement goes hand in hand with the tentative conclusion that Burushaski might be "a language that has been transformed typologically at some stage of its development through language contact." (Čašule 2010: 70). The Burushaski phonological system, internal variation and phonological correspondences with IE are outlined and systematised in Čašule (2003b: 24–42) (2004: 55–67) (2010: 11–12) or (2009a: 150–152).

In this article we discuss the etymology of Burushaski¹ *sa* x², pl. *sámuc* ‘sun; day; daylight’ (L 305) (B 368), in Wil 101: ‘the sun; sunshine; a great light; a day; daytime’, and with lengthening of the stem vowel: *sááce* ‘in or under the sun, during the daytime’ (-*će* ‘at’, case ending [B I: 4.15]), *sáácumo* ‘during the day’, (-*ćum*, Ng -*ćumo* abl. postp. ‘from’ [B 70]), *sáa-yaári* ‘the first rays of light on the mountains before the actual appearance of the sun’ (Wil 101) (*yaári* ‘first light of morning’ [L 375]). Note also the length in the Ys example given by Berger: *han sāne* ‘one day’ (BYs 173).

Berger derives from *sa* Bur *sani* y (also in Sh), pl. *sanišo* (x-form), *sankuyani*, *sanićani* (y-forms) (not registered so far in Ys) Hz Ng ‘1. adj. ‘light, bright; shining; 2. noun y ‘light; brightness; a specific light’, *sam-sáni* ‘completely bright’, *sií-saáni* ‘early morning’ (Wil 102), *sani man-* ‘to shine, glitter, (in the morning) become bright’, *sīni*, *sīi-sāāni* ‘a bit bright’ and with the nominal suffix -*kuš* (B I: 19.3) : *sánikuš* ‘light, brightness, sunlight, sunshine’, *sa sánikuš* ‘sunlight, daylight’ (L 309) (B 374).

In Burushaski *sa* there may have been a retention and subsequent assimilation of the singular ending/suffix -*ni* in the plural : **sani-muc*³ > **sam-muc* >

¹ We reproduce Berger’s table (B I: 13) of the phonological system of Hz Ng Burushaski, which is also valid for the Yasin dialect (it does not have **çh** – for Ys see also T-P (1989: 7–9):

a						ş	ś	s		
e	o	qh	kh	th	th	çh	čh	čh	ph	
i	u	q	k	ṭ	t	ç	ć	ć	p	
		ḡ	g	ḍ	d	j	j	z	b	
			ñ		n				m	

y h l r

Notes: 1. All 5 vowels can be phonetically long, but for phonological and prosodical reasons Berger marks them as two component vowels, in order to mark the position of the stress. 2. Retroflex consonants are marked with an underdot. 3. **w** and **y** are allophones of **u** and **i**. 4. **č** = **ts** in L and **c** in T-P (1989). 5. **ḡ** is a voiced fricative velar /ɣ/. 6. **ñ** = [ŋ] or [ng] [nk]. 7. **y** is a retroflex. 8. A hyphen before a word indicates that it is used only with the pronominal prefixes.

For the internal variation and alternations in Burushaski, see Čašule (2010: 5–11).

² Burushaski nouns are grouped in four classes: *h*-class ‘human beings’, subdivided in *m* (masc.) and *f* (fem.); *x*-class ‘non-human animate beings and individually conceived objects’; *y*-class ‘amorphous substances and abstract ideas’; the *z*-form is used for counting (B I: 33–39).

³ For the alternation and change *ni* > *m* see Berger (2008: 4.4) and Čašule (2003b: 28).

samuć leaving the apocopated singular form as *sa*. Berger (I: 3.44) derives historically the x,h pl. suffix *-muć* from **-minić*. He provides examples of this assimilation of the *-ni* or *-n* of the sg. auslaut with the plural ending: e.g., *-qhá-śini* sg. 'backside, bottom', pl. *-qháśi-muć* or *phárcin* 'cap', pl. *phárci-muć*, also *-lćin* 'eye', pl. *-lću-muć* (Ng. *-lći-muć*) (B I: 3.57).

In a preliminary analysis of the numerous Burushaski plural endings we have found other cases where a morpheme or phoneme from the singular form has been retained in the plural, but lost in the singular. For example, consider Bur *ha* 'house' (< **hak* by Berger (2008: 25) (pl. *hakićan*) (B 184) (also of indigenous Indo-European origin⁴); or the Nager pl. of *joť* 'small, young man' is *joťarko*, which can be analysed as *joť-ar-ko* 'he (they) who is (are) young' – compare derivationally with Latin **new-er-ko* > *noverca* 'stepmother' ('she who is new') (Wat 58); or in Bur *-i-*, sg. 'daughter', pl. Hz Ng *-yúguśanć*, Ys pl. *-yúguśiña* 'daughters', also 'brother's daughters' (B 210) (L 12, 386), which consists of *-yu-* and *gus* 'woman' + pl. suffix (the full stem is kept only in the plural form); or Bur *ge*, L also *gye* and Cunn *gye* 'snow', Ys *ge*, *gye* (B 151), which derives from IE **g̑hyem-* 'winter, snow', where these forms could go back to forms with *-m*, as the Ng pl. ending here is *-mini*, i.e. the plural form is *g(y)émini* < a sg. **gyem* (Čašule 2010a: ex. [125]). See also the discussion of the IE kinship suffix *-ter-*, retained in the plural forms in Burushaski kinship terms, but lost in the singular (Čašule 2011).

This (unproductive) suffix *-(a)ni* can also be seen in Bur *kuráni* 'a defense line (only in old war songs)' (B 247) which we derive from IE **koro-* 'war' (Čašule 2010) or *khákhani -mán-* 'to stagger, to have an accident' which alternates with *khákhaj -mán-* both derivable from the abstract meaning ('bad, evil', as in Phrg and Gk) of IE **kaka-* 'to defecate' (Čašule 2010: 26), or Bur *gunóni* 'newly obtained land in which only grass will be sown', pl. *gunónićini* derived by Čašule and Berger from Bur *gunó*, Ys *gonó* 'seed (not of cereals), sperm, semen' (B 180) which in turn we compare with Gk *gónos* 'sperm, semen' and this from IE **gēnh₁-* 'beget, bear, be born' (Čašule 2010: 52) or Bur *čhaṅgu* 'steep and narrow descent' derived by Berger (B 97) from the verb *du-čhán-* 'become narrow', which suggests a nominal suffix *-ko* or *-go*. Other examples: *kuróni* 'bone', pl. *kuróniśo* (B 248), possibly from *kúro* 'hard, tough,

⁴We derive it from Bur *hákin-* 'learn', 'to teach' (B 186), both from IE **h₂euκ-* 'become accustomed' (in Bur *eu* > *a*, see Čašule 2011a): OChSl *učiti* 'teach, learn', Arm *usanim* 'learn, be used to', OInd *úcyati* 'is accustomed', *ókas-* 'abode, home, dwelling', Lith *jùnkstu* 'become accustomed', *úkis* 'farm', OIr *do-ucci* 'understands', Goth *bi-úhts* 'used to', TochA *okñas* 'learn, teach' (M-A 4).

persevering' (Ibid); Ys *-ketarani* y 'armpit', pl. *-ketaranićini* [LYs 9, who derives it from *-kat* + *yaäre* + *-(a)ni*]; Ys *bađani* .-wál- 'fall, fall over, faint' (BYs 131) < IE **ped-*, **pod-* 'to fall, to stumble' (Wat 62).

This *-(a)ni* suffix could be a composite suffix *-n-k(o/a)*. Perhaps one of the plural forms of *sani*: *sankuyani* (L 309) reveals this and points to an older singular form **saniko-yo*⁵ + plural ending *-ani*.

There are examples of an old, no longer productive Bur nominal suffix *-k(a)* [if not a form of the Burushaski suffix *-ko*, *-kus* and *-kuš*, which Čašule (2010: 19–20) derives from the IE secondary suffix **-ko-(s)* (Fortson 121) as e.g. Bur *datú* 'autumn', *datúko* adj. 'autumn-', *datúkus* 'autumn season (B I: 207)] which may be the second component of the composite suffix. A further confirmation of this may be the fact that *sani* is both an adjective and a noun.

Consider also the Burushaski adjectival forms with and without a final *-o*: Bur *-šk*, NH Bur *-sko*, Ys *-is* 'young (of animals), young one; also jokingly for children', which has the force of a diminutive and can be correlated directly with IE **-i-sk* 'formant of adjectives and noun diminutives' (Illič-Svityč 1976 I: 204, who indicates that the *-i-* is probably from the *i*-stems, a continuant from many old root stems), in Wat (36), IE **-isko*, compound adj. suffix, forming relative adjectives, denoting origin in Slavic, found also in Germanic and Thracian.⁶

Consider the following set of examples that give support to the segmentation and reconstruction of this suffix. For example, note Ys (DC) *bešké*, also *bišké*, Hz Ng *bišké* 'hair (of animals), fur' and the first component in *bišképalkiš* 'wool-carrying, wool-giving animal' (B 56). The forms ending in *-e* would point to a genitive form from **bes-ka* or **bis-ka* (*-e* is the Burushaski genitive and ergative ending). The forms with *-s-* are certainly older, i.e. *sk* > *šk*. This is an important direct correspondence with Alb *bashkë* 'sheep's wool', Rum *bască* 'same', considered of substratal Paleobalkan origin by Brâncuș (1983: 40–1), who analyses *-kë* as a suffix. Several etymologies have been put forward for the Albanian and Romanian words, e.g. 1. From a Thrac **baska*,

⁵ Burushaski continues the IE relational suffix *-yo* as in *huyóo* 'wool-bearing animal, sheep' (B 209) (the latter < **huyyoo* with a suffix *-yo-* from *huyés* (sg and pl) 'small cattle (i.e. sheep and goats)' (B 209), in Ys also: *huís* (T-P 140). We derive Bur *huyés*, *huís* from IE **h₂óuis* (gen. **h₂óuios*) 'sheep' (M-A 510). For the full etymological analysis, see Čašule (2009a: 154–155).

⁶ Refer to the discussion of the Bur adj. suffix *-ki*, *-ski* (e.g. *Burúšaski* < *Burúšin* (B 491) and the related *-ko-*, *-kus*, *-kuš* with identical functions in Čašule 2003b: 71–2, also Bur *-um* adj. and participial suffix < IE *-enko*, *-ŋko-* (composite suffix with *-ko* as the second component).

**vaska* ‘wool’, derived with the suffix *-ka* < IE **wes-* ‘to clothe’.⁷ 2. Russu (apud Brâncuș (1983: 41) (less likely) < IE **bhasko-* ‘band, bundle’ (e.g. AncMcd *báskioi*, Lat *fascis* ‘bundle’).

We should note examples with the same derivational structure, like Hz Ng *bisqá* ‘saliva’: Ys *mesqé*, *musqé* ‘same’ (B 56), with the *b:m* alternation, most likely from the zero-grade of IE **meus-*, **meug-* ‘damp; slimy, slippery, with derivatives referring to various wet or slimy substances’ (Wat 55) (IEW 744–5) + the suffix *-ka*.

For this *-k(a)* suffix, perhaps most relevant to the analysis here (with an unreduced suffix *-ka* ?) is Bur *ther*, Ng *therk* ‘dirty, soiled’ (L 351) (B 439) and Bur *tharká* and *thará* (< *ther*) ‘strip of dirt on the face’ (B 438) (see also Berger 2008: 124). Berger points also to Bur *gašk* ‘thick rope for tying loads, for swings’ (B 149) (L 163): < *gašóo* ‘rope’ (B 149) < Ys *gas* ‘yarn for spinning’ < Bur *gišá* ‘to weave’ (all grouped together in Berger 2008: 140); also Bur *humák* ‘quiver (of arrow)’ < *hunc* ‘arrow’ (B 205), etc. Further examples we have identified are: *tark*⁸ also *šisk* ‘lead’ (according to Berger with “unclear *-k-*”; Ys

⁷ Correlatable to IE **wes-* ‘to clothe’ (Wat 101), Bur also has the verb *-wási-* ‘put s-thing in or on’, (for *y*-sg objects *bišá-*) ‘put on; wear; don (clothing); fix, attach; fit; throw; suspend, hang (etc.)’ (Will 121), which can be linked with the first of the proposed Paleobalkanistic etymologies.

⁸ We have compared Bur *tark* ‘byre, hut for animals’, *tarkáni* ‘stable’ (B 422) with a Balkano-Carpathian word believed to originate from one of the ancient Balkan languages (Thracian?): Alb *thark*, *cark* ‘byre for animals’, Rom *țarc*, Arom *țarku* ‘winter byre for sheep; fence around stack’ (Neroznak 1978: 207). It is also found in Pl Slk Ukr Hung Mold (Bernštejn 1988: 139), borrowed into Gk as *tsárkos*. Rasmussen (1999: 648–9) correlates the Alb word internally with Alb *thur* ‘embrace; fence in’ and further with Lith *tvarkà* ‘Haltung, Fassung, Ordnung’, *tvorà* ‘fence, hedge, borderwall’ < Lith *tvėrti* ‘embrace, enclose, fence in’, ultimately < IE **tyer-*², **tur-*, **tyerā-* ‘grab, enclose’ (IEW 1101). In Alb **ty-* > *th-* [θ], the intermediate stage, according to Rasmussen (649) being [ts] (“with which one may compare the development of **ty* > *s(s)* in Gk”), and that “the details and the antiquity of the Alb word are proved by its appearance as a loanword in Rom (...) and MGk (...).”

There are numerous examples of a *t : th* alternation in Bur and in light of this, Bur *tháark* (Sh *thráako*) ‘walled enclosure (constructed around a shrine or a grave)’ (L 337) (B 435) may belong here, esp. as Lorimer gives it as *thārk* in the dictionary entry, but as *tārk* in the example. We have already noted (Čašule 2004: 84) the possibility that the Phrg word *terkos* ‘burial plot’ from the inscriptions (Orel 1997: 461, without etymology) could be correlated with the Bur words.

In Burushaski we would have *tark* < **tyar-k(a)* < **tyer-k(a)* and *tháark* < **tyerh₂-ka* (with lengthening caused by the lost laryngeal) (for a full analysis, see Čašule (2009a: 176–177).

hesk : Hz Ng *hisk* 'comb' [< IE **kes-* , e.g. Hitt *kiske/a* 'comb' (IEW 585–586), or Ys *héstik* 'innermost part of the house, lying outside the portion enclosed by the four main roofposts' (LYs 140) (BYs 151), corresponding directly with IE **h₂ues-ti-s* 'abode' (IEW 1170) from IE **h₂ues-* 'dwell, pass the night, stay' (M-A 171) with the semantics of 'hearth', in Bur < **h₂ues-ti-k(a)*. From the same IE stem Bur has the underlying verb *d'-was-* etc. 'remain, remain over, live on, stay behind' (B 462) (in L 140, also *d-uesas*)' (analysed in Čašule 2003b: ex. [16]).

For the IE suffix *-n* forming nouns and adjectives, which may be the first component in our reconstruction of a composite suffix in the Burushaski words, note e.g. Bur *meén* 'old' (B 285) < IE **meh₁(i)-* 'grow', Bur *gĕn* 'thief' < Ys *gĕ-* 'to steal' (B 175).

Finally, we should note that there is a remote possibility to interpret *sani* as a plural form of *sa*, as one of the y-pl. suffixes is *-ani* (B I: 3.68) (however, neither Berger nor Lorimer give such an indication). This is semantically and grammatically difficult (but not impossible), as *sani* has three plural forms *sanišo* (x-form), *sankuyani*, *sanićani* (y-forms) and as far as we can ascertain, the singular form is never used in a plural context. Moreover, if *sani* = *sa* + *-ani*, we would have expected a basic lengthened form **saani* or even **sāani*.

The Burushaski developments can be correlated with IE **seh_aul-*, gen. **sh_au-én-s* 'sun' (M-A 556) (Wat 72: "**seh₂wel-* > **sah₂wel-* contracted to **sāwel-*, zero-grade **s(u)wel-*. The element **-el-* was originally suffixal, and alternated with *-en-*, yielding the variant zero-grades **s(u)wen-* and [reduced] **sun-*. E.g. Lat *sōl* 'sun', OEng *sunne* 'sun', Lith *saulė* 'sun', OChSl *slŭnice* 'sun' (derived by Matasović [2009: 122], from **sh₂ul-n-iko*), Gk *hēlios* 'sun', Av *hvar* 'sun', Skt *svàr* ~ *sūr(y)a* 'sun', Alb *diell* (< **su₂el-*) and further Toch *swāñco* 'light beam, sunlight' ("which shows the stem *-n-* from the PIE heterocliton" (Matasović Ibid). Especially interesting is OIr *sūil* (< **sūli*) 'eye' which has been explained from the mythological context "in which the sun is viewed as "the eye of the sky" (Matasović 123, who puts forward a new proposition, namely that there were two PIE forms: "the common gender (presumably masculine) **seh₂wōl* and the neuter noun which is best reconstructed as **sh₂or*"). For a variety of views on the reconstruction of the Indo-European word for 'sun', see further Beekes (1984), Wachter (1997) and Gerasimov (2005).

After our extensive discussion above, we propose that the basic Burushaski form could have been *sani* derived from **san-(n)-ko* which can be derived from an Indo-European **su_{en}-*⁹ + the suffix(es) *-(n)-ko*, derivationally similar,

⁹ IE **su₂-* > Bur *s-* : IE **su₂ékuros* 'father-in-law' (M-A2 215) > Bur *- skir*, pl. *- skindaro*, Ng pl. *- skirišo* 'father-in-law, wife's father or wife's father's brother or husband's father' (B 381). The Ng x pl. *- skirišo* and the x pl. ending *-išo* in general can

if not identical to the cited Slavic (**sh₂ul-n-iko*) and possibly also to the Tocharian forms (*swāñco*) above. The form *sa* would thus be an apocopated form, whereby the suffix was retained in the plural form.

Of course, we cannot reject entirely the possibility that *sa* may preserve a hypothetical bare root of the Indo-European word for 'sun', similar e.g. to some of the analyses of Welsh *huan* 'sun' < IE **sh₂u-h₃ono-* (see Gerasimov 2005, q. in Matasović 123, and the discussion therein). If we reiterate and look carefully at the Indo-European reconstruction in M-A (556): "The original neuter *l/n*-stem can be reconstructed as pterodynamic **seh_au-l*, with the genitive **sh_au-én-s*", then Bur *sa* could be derived from the bare stem **seu-* < **seh_au-*.

The forms *sáače*, *sáacumo*, *sáa-yaári*, *sī-sāān* may point to older forms where there could have been a compensatory lengthening after the loss of the laryngeal or the nasal. In Burushaski, unstressed IE *e* > *a* (Čašule 2010: 11) which is also a synchronic rule (Berger I: 2.15). The loss of final *-o* can be explained by analogy with the adjectival and plural suffixes ending in *-ni* and because of its plural value (*-o* is a x pl. ending B I: 3.48–3.59), as well as the need to be differentiated from the adjectival and nominal x plural ending *-ko* (B I: 3.52).

We should also highlight here Bur *-sal-* *-j-* 'to look at, watch' (L 22) (B 372) (Wil 50 also 'to stare at, to ogle') and *-sal-* 'to show' (B 372). We would like to suggest in this case a semantic development from 'shine; bright' > 'to watch, look', which is common in Indo-European languages, e.g. the Proto Slavic verb **ględĭjō* 'I look, view' derives from the IE stem **ghlend(h)-* 'shine, look', ultimately from IE **ghel-* 'to shine, glean' (IEW 429–434). Consider also the correlation between OEng *scēawian* 'to look at' and *scēne* 'bright, sheen' (IEW 587).

be re-analysed as **-is-yo*, with *-is-* being the Indo-European animate nom. pl. ending *-es* i.e. Bur **- skiris+yo* < **skires+yo* with **-yo* correlatable with the Indo-European relational adjectival suffix *-yo-* 'of, or belonging to' (Wat 103). The pl. *- skindaro* < **skir-tar-o* by dissimilation, and by analogy to other nouns denoting relations with the suffix *-taro*. Both Lorimer and Berger suggest a derivation from ? + *hir* 'man' (in L 203, also *hīr*) – note the alternation *u* : *i* common in front of *r, l* (Berger 2008: 2.10): Ys pl. *hurí* and *hurikia*, Hz Ng *hiriski* : Ys *huriski* 'pertaining to men, man's' (B 200). There would have been an apocope of the first element, after the shift of the accent onto the pronominal possessive prefixes. Compare with Bur *dénkus* < **dēnekus* or *daltáško* < **daltásiko* (Berger 2008: 11.12). For a different etymological explanation, see Tikkanen (2001).

Also: IE **suerh₂K-* 'watch over, be concerned about' (M-A 636) > Bur *sarké* 'visible, place from which one can watch' (B 376), IE **suel-*, **sul-* 'to wet, moisten, flow; liquid, fluid, moisture, sap' (IEW 912–913) > Bur *chil* 'water' (B 77), *d-* *-sil-* 'make wet, water intensively' (B 384).

This last Burushaski verb, with a semantic development 'shine' > 'to look at', can be correlated with (NW) IE **suel-* 'to shine, burn', e.g. OInd *svà-rati* 'shines', OEng *swelan* 'burn', Lith *svilti* 'scorch, burn', Gk *hélā* 'heat of the sun' (M-A2 124) (IEW 1045). Pokorny (IEW 881) refers further this form ["probably identical"] to the IE word for 'sun': **sāwel* (Also Toch A *slam*, Toch B *slime* 'flame' (Adams 724).

Furthermore, it may well be that the Old Irish *sūil* (< **sūli*) 'eye' retains the old meaning of 'to see' preserved in the Burushaski verbal forms (in addition to the possible mythological considerations). The reference to the Sun in Homer where it is called a "spy" (also in the Rig-Veda) or "overlooker" (Matasović 2009: 123) might also correlate with an old stem meaning 'to see' < 'to shine, burn', lost in Indo-European but retained in Burushaski.¹⁰

We can conclude that Burushaski *sa* 'sun'¹¹, *sani* 'shining; light', *sanikus* 'sunlight' can be derived from Indo-European **suen-* 'sun' and the derivatives **suen-ko-*, **suen-ko-s*, i.e. they belong to the original, inherited Indo-European lexicon. It is highly probable that the Indo-European stem **suel-* 'shine, burn' (possibly related to the IE stem for 'sun'), is preserved with an (archaic?) semantic change to 'look at' in the Burushaski verbal forms *-sal-* *-j-* 'to look at, watch; stare' and *-sal-* 'to show'.

Abbreviations of languages and dialects

Alb – Albanian, **AncMcd** – Ancient Macedonian, **Arm** – Armenian, **Arom** – Aromanian, **Av** – Avestan, **Balt** – Baltic, **Blg** – Bulgarian, **Bret** – Breton, **Bur** – Burushaski, **Celt** – Celtic, **Corn** – Cornish, **Croat** – Croatian, **Cymr** – Cymric, **Cz** – Czech, **Eng** – English, **Gk** – Greek, **Goth** – Gothic, **Grm** – German, **Grmc** – Germanic, **H** – Hindi, **Hitt** – Hittite, **Hung** – Hungarian, **Hz** – Hunza dialect of Burushaski, **IA** – Indo-Aryan, **IE** – Indo-European, **Ind** – Indian, **Ir** – Irish, **Irn** – Iranian, **Itl** – Italic, **Khv** – Khovar, **Lat** – Latin, **Lett** – Lettish, **Lith** – Lithuanian, **MGk** – Modern Greek, **MHG** – Middle High German, **MIA** – Middle Indo-Aryan, **MIr** – Middle Irish, **Mold** – Moldavian, **Ng** – Nager dialect of Burushaski, **OChSl** – Old Church Slavonic, **OEng** – Old English,

¹⁰ Consider in this respect the archaic situation, whereby Burushaski does not have a kinship term corresponding with the more widely attested Indo-European stem for 'son', i.e. **suh₂nus-* and **suh₂yús*, yet there is a possibility that it may actually have the underlying verb **seuh₂-* 'bear, beget' in Bur *súas*, *súyas*, *dusúas*, *dusúyas* vt. 'to bring; to take, fetch; to procure; to buy', also *d'--ć-*, Ng abs. *d'--ću-* 'bring; to carry a load' (B 383).

¹¹ We discuss the Burushaski term for 'moon' in Čašule (2003b: 53–54), where we derive Bur *halánc* 'moon', together with *halč* 'torchwood' (B 187) from IE **h₂el-* 'to burn'.

OHG – Old High German, **OInd** – Old Indian, **ON** – Old Norse, **OSI** – Old Slavic, **PAlb** – Proto-Albanian, **Pers** – Persian, **PGrmc** – Proto-Germanic, **Phrg** – Phrygian, **PIE** – Proto-Indo-European, **Pl** – Polish, **PSI** – Proto-Slavic, **Rom** – Romanian, **Russ** – Russian, **RV** – Ṛgveda, **Sh** – Shina, **Skt** – Sanskrit, **Sl** – Slavic, **Slk** – Slovak, **SSI** – South Slavic, **Thrac** – Thracian, **Tib** – Tibetan, **Toch A**, **Toch B** – Tocharian A, Tocharian B, **U** – Urdu, **Ukr** – Ukrainian, **Wels** – Welsh, **Ys** – Yasin dialect of Burushaski

B = Berger, Hermann. 1998.

BYS = Berger, Hermann. 1974.

Cunn = Cunningham, A. 1854.

DC = Tiffou, E., Morin, Y.C. 1989.

G = Gluhak, Alemko. 1993.

G-I = Gamkrelidze, T.V. and Ivanov, V.V. 1984.

Hay = Hayward, G. W. 1871.

IEW = Pokorny, Julius. 1959.

L = Lorimer, David L.R. 1938.

L I = Lorimer, David L.R. 1935.

Leit = Leitner, G.W. 1889.

LYs = Lorimer, David L.R. 1962.

M-A = Mallory, J.P. and Adams, D.Q. (eds.). 1997.

M-A2 = Mallory, J.P. and Adams, D.Q. 2006.

T = Turner, Ralph L. 1966.

T-M = Tiffou, Etienne and Morin, Yves Charles. 1989.

T-P = Tiffou, Etienne and Pesot, Jurgen. 1989.

Wat = Watkins, Calvert. 2000.

Wil = Willson, Stephen R. 1999.

REFERENCES

Adams, Douglas, Q. 1999. *A Dictionary of Tocharian B. (Leiden Studies in Indo-European 10)*. Amsterdam: Rodopi.

Beekes, Robert. 1984. PIE "sun". *Münchener Studien zur Sprachwissenschaft*. 43: 5–8.

Berger, Hermann. 1974. *Das Yasin Burushaski (Werchikwar)*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.

Berger, Hermann. 1990. Burushaski. In *Encyclopaedia Iranica*. Ehsan Yarshater ed. London and New York: Routledge and Kegan Paul. Vol IV: 567–568.

Berger, Hermann. 1998. *Die Burushaski-Sprache von Hunza und Nager*. Teil I. *Grammatik*. Teil II. *Texte*. Teil III. *Wörterbuch*. Burushaski-Deutsch; Deutsch-Burushaski. Neuindische Studien 13. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Berger, Hermann. 2008. *Beiträge zur historischen Laut- und Formenlehre des Burushaski*. Neuindische Studien 15. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Bernštejn, S. B., 1988. Obščekarpatskij dialektologičeskij atlas. *Prilozi na Oddelenieto za lingvistička i literaturna nauka*, MANU. 133–141.

Biddulph, J. 1880/1986. *Tribes of the Hindoo Koosh*. Calcutta: Government Printing Office. (Reprinted 1986: Lahore: Ali Kamran Publishers.)

Brâncuș, Gr. 1983. *Vocabularul autohton al limbii Române*. Bucharest: Editura Științifică și Enciclopedică.

Buck, C. D. 1949. *A Dictionary of Selected Synonyms in the Principal Indo-European Languages*. Chicago-London: University of Chicago Press.

Čašule, Ilija. 1998. *Basic Burushaski Etymologies*. (The Indo-European and Paleobalkan Affinities of Burushaski). Munich-Newcastle: Lincom Europa.

Čašule, Ilija. 2003a. Burushaski Names of Body Parts of Indo-European Origin. *Central Asiatic Journal*. 47/1: 15–74.

Čašule, Ilija. 2003b. Evidence for the Indo-European Laryngeals in Burushaski and Its Genetic Affiliation with Indo-European. *The Journal of Indo-European Studies*. 31/1–2: 21–86.

Čašule, Ilija. 2004. Burushaski-Phrygian Lexical Correspondences in Ritual, Myth, Burial and Onomastics. *Central Asiatic Journal*. 48/1: 50–104.

Čašule, Ilija. 2009a. Burushaski Shepherd Vocabulary of Indo-European Origin. *Acta Orientalia*. Vol. 70: 147–195.

Čašule, Ilija. 2009b. Burushaski Numerals of Indo-European Origin. *Central Asiatic Journal*. Vol. 53/2. 163–183.

Čašule, Ilija. 2010. *Burushaski as an Indo-European "Kentum" Language*. (Reflexes of the Indo-European Gutturals in Burushaski). Munich: Lincom.

Čašule, Ilija. 2011. The Indo-European Origin of the Burushaski Personal and Demonstrative Pronouns. (in process) (55 pp).

Čašule, Ilija. 2012. Macedonian and South Slavic Correspondences with Burushaski. *Balkanistica*. Vol. 25: 75–110. [in print]

Cunningham, A. 1854. *Ladak, Physical, Statistical and Historical: With Notes on the Surrounding Country*. London. [pp 398–418 a short word list].

Edel'man, D.I. 1997. Burušaski jazyk. In: Volodin, A.P. et al. *Paleoaziatskie jazyki*. Series *Jazyki mira* : 204–220. Rosijskaja akademija nauk. Moscow: Indrik.

Edel'man, D.I., Klimov, G.A. 1970. *Jazyk burušaski*. Moscow: Nauka.

Fortson IV, Benjamin W. 2004. *Indo-European Language and Culture*. Oxford: Blackwell Publishing.

Gerasimov, I.A. 2005. K voprosu o refleksah i.-e. "solnca". In Kazanskij, N. N. (ed.) *Hṛdā mānasā (Sbornik statěj k 70-letiju so dnja roždenija prof. L. G. Herzenberga)*. St Petersburg: Nauka. 176–184.

- Gluhak, Alemko. 1993. *Hrvatski etimološki rječnik*. Zagreb: A. Cesarec.
- Hamp, Eric. 2012 (2010). In (review of) Čašule 2012.
- Hayward, G.W. 1871. Hunza and Nager, and Yassin. Vocabularies. *Journal of the Royal Asiatic Society*. Vol. XLI. p.18ff.
- Leitner, G.W. 1889. *The Hunza and Nagyr Handbook*. Pt. 1. Calcutta. (Grammar and dictionary of the Nagar dialect).
- Lorimer. D.L.R. 1935. *The Burushaski Language*. Vol. 1. *Introduction and Grammar with a preface by G. Morgenstierne*. Oslo: Institutet for Sammenlignende Kulturforskning, H. Aschehoug&Co.
- Lorimer. D.L.R. 1938. *The Burushaski Language*. Vol. 3. *Vocabularies and Index*. Oslo: Institutet for Sammenlignende Kulturforskning, H. Aschehoug&Co.
- Lorimer. D.L.R. 1962. *Werchikwar-English Vocabulary*. Oslo: Norwegian Universities Press.
- Mallory, J.P., Adams, D.Q. (eds.) 1997. *Encyclopedia of Indo-European Culture*. London - Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Mallory, J.P., Adams, D.Q. 2006. *The Oxford Introduction to Proto-Indo-European and the Proto-Indo-European World*. Oxford: University Press.
- Matasović, Ranko. 2009 [2006], "Sun" and "Moon" in Celtic and Indo-European. *Proceedings of the Second International Colloquium of Societas Celto Slavica* Moscow (14–17 September 2006). Moscow: Philosophical Faculty of Moscow State University: 121–128.
- Morgenstierne, Georg. 1935. *Preface* to Lorimer (1935 I:vii-xxx).
- Morgenstierne, Georg. 1945. Notes on Burushaski Phonology. *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap*. 13: 61–95.
- Orel, Vladimir. 1997. *The Language of Phrygians*. New York: Caravan Books, Delmar.
- Pokorny, Julius. 1959. *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. Bern-München.
- Rasmussen, J.E. 1999. *Selected Papers on Indo-European Linguistics*. [Miscellaneous problems in Indo-European languages VII], Copenhagen: Museum Tusculanum Press (esp. 644–656).
- Tiffou, É. 2000. Current Research in Burushaski: A Survey. *History of Language* [Special issue on Burushaski]. Vol. 6, No. 1: 15–20.
- Tiffou, É., Morin, Y.C. 1989. *Dictionnaire complémentaire du Bourouchaski du Yasin*. AMI 17. SELAF 304. Paris: Peeters/Selaf.
- Tiffou, É, Pesot, J. 1989. *Contes du Yasin*. (Introduction au bourouchaski du Yasin avec grammaire et dictionnaire analytique). Paris: PEETERS/SELAFF.
- Tikkanen, Bertil. 2001. Burushaski --skir 'father-in-law' and --skus 'mother-in-law'. *Studia Orientalia*. Vol. 94: 479–482.

Turner, Ralph L. 1966. *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*. London: Oxford University Press.

Varma, S. 1941. Studies in Burushaski Dialectology. *Journal of the Royal Asiatic Society of Bengal*. (Letters) 7: 133–73.

Wachter, R. 1997. Das indogermanische Wort für "Sonne" und die angebliche Gruppe der *l/n* Heteroklitika. *Historische Sprachforschung*. Vol. 110: 4–10.

Watkins, Calvert. 2000. *The American Heritage Dictionary of Indo-European Roots*. (2nd edition). Boston: Houghton Mifflin.

Willson, Stephen, R. 1999. *Basic Burushaski Vocabulary*. Studies in Languages of Northern Pakistan, Vol. 6. Islamabad: National Institute of Pakistan Studies.

Zarubin, I. 1927. Veršikskoe narečie kandžutskogo jazyka. *Kollegija vostokovedov. Zapiski* 2: 275–364.

Илија ЧАШУЛЕ
(Универзитет Меквори)

ИНДОЕВРОПСКАТА ЕТИМОЛОГИЈА НА БУРУШАСКИТЕ ЗБОРОВИ *sa* ‘СОНЦЕ’, *san* ‘БЛЕСКАВ; СВЕТЛИНА’, *sáŋkuṣ* ‘СОНЧЕВА СВЕТЛИНА’ И *-sal- -j-* ‘ГЛЕДА’

(Резиме)

Етимолошката анализа на бурушаските зборови *sa* ‘сонце’, *san* ‘блескав; светлина’ и *sáŋkuṣ* ‘сончева светлина’ предложена во овој труд се надоврзува на повеќегодишната работа на авторот врз докажувањето на индоевропското потекло на јазикот-изолат бурушаски. Тие се изведуваат од индоевропскиот корен **seh_{au}-*, **s(u)uēn-* (варијантен нулти-степен од **seh_{au}uēl-*) ‘сонце’ + *-ko* како и од индоевропскиот **sue_l-* ‘блеска, гори’, кој во бурушаскиот глагол *-sal- -j-* ‘гледа, набљудува, зјапа’ *-sal-* ‘покажува’ или развила ново или зачувал архаично значење.

Внимание привлекува и деривациската сличност на бурушаските зборови *san* и *sáŋkuṣ* со прасловенското **sh₂ul-n-iko* ‘сонце’.

Клучни зборови: бурушаски, индоевропски, етимологија на зборови за „сонце“.

Миодраг М. ТОДОРОВИЌ

ИНДО-ЕВРОПСКИ ХИДРОНИМСКИ ОСНОВИ ВО МИКЕНСКИОТ ГРЧКИ

Придонес на академик проф. д-р Петар Хр. Илиевски
во расветлувањето на хидронимските лексеми **ab-* ‘вода, ток’,
**ap-* ‘вода, ток’, **ak^w-* ‘вода’

Академик проф. д-р Петар Хр. Илиевски, повеќе пати и во повеќе наврати пишува за одделни хидронимски основи распространети во индо-европскиот јазичен ареал. Особено се запира на хидронимските лексеми **ab-* ‘вода, ток’, **ap-* ‘вода, ток’, **ak^w-* ‘вода’ и го истражува нивниот историски развиток запазен од најстарите писмени сведоштва па сè до денес.

Констатира дека по однос на овие индо-европски хидронимски основи станува збор за два различита корена **apa-* ‘вода, река’ и **ak^wa-* ‘вода’ додека за **ab-* ‘вода, ток’, смета дека е една подваријанта искажана преку опозиција по звучносѝ : безвучносѝ т.е. **ab-* : **ap-*.

Изведува заклучок дека и.-е. **ap-* ‘вода, река’ е карактеристичен за повеќето јазици од сатемската и центумската јазична заедница, зашто сведочат вокалските алтернации *ap-*: *op-*: *up-* (cf., стинд. *āra*, авест. *afs*, хет. *„ap(a)*, лув. *„arinni*, гр. *Ἀπί-δων*, *Ἀπί-δανος* односно, *Ἰπί-δανος*, литв. *upe* во *Nar-upė*, латв. *upe* во *Kak-upis*, герм. *Uppia*, *Kak-ύπαρις* во Сицилија и *Ὑπία*, *Ὑπιος* во Тракија, тох. *ār* и др).

Истиот овој и.-е. лексем **apa-* ‘вода, река’ со вокалските алтернации *a*: *o*: *u* е запазен во словенските јазици од Балканскиот Полуостров. Посебен придонес во таа смисла, претставуваат неговите етимолшки истражувања посветени на македонските хидроними *Оџаја*, *Оџае*, *Оџеница*, *Оџила* и *Уџија*.

Забележува, дека некои хидронимски форми од овој и.-е. лексем **ara-* 'вода, река' во словенската јазична средина проникнале од јазиците кои се зборувале на Балканскиот Полуостров, пред нивното доселување, (cf. лат. *Colapis*, *Calapius*, новиот назив *Culpa* од кого е денес срп-хрв. *Kuĭa* 'Крива Река', ст. македонски хидроним *Apilas*, но и 'Aḡi- oλa 'Црна Река').

За лексемот **ak^w-* 'вода', констатира, дека е карактеристичен за говорите од северо-западната и југо-источната јазична средина, (cf. гот. *aha*, герм. *Ache*, англ. *īg* во *Island*, стнорв. *á*, лат. *aqua*, хет. *akwanzi*, лув. *ahw* и др.). А по однос на потеклото, познати се повеќе различни научни хипотези и теории.

Според едни, станува збор за келтско-германско потекло и влијание, според други, за илирски супстрат или пак за преземена форма од оско-умбрискиот дијалект. Меѓутоа, и.-е. лексемот **ak^wa* 'вода', кој е документиран во хетитскиот и лувијскиот јазик упатува на заклучок дека таму немаме ниту келтско, ниту пак некое друго влијание од наведените јазици.

Етимолошкото решение по однос на и.-е. лексемите **ak^w-* 'вода' и **ar-* 'вода, река', академик П. Хр. Илиевски го бара во нивната опозиција, за која претполага дека потекнува од најмладата фаза на индо-европскиот јазик, а за која се врзува ономатопејата многу блиска до детскиот јазик. Затоа, претполага дека во и.-е. јазик морало да има и еден хидронимски лексем со долг вокал **ō*, т.е. покрај **ar-* 'вода' > гр. oλa треба да има и еден и.-е. лексем **ōk^wa* 'вода' > гр. oπός, а како доказ за тоа тој го посочува примерот од санскр. *ārah* 'води' (nom. pl) наспроти *aras* (асс. со краток вокал *a*).

Во прирачници на грчкиот јазик, пред дешифрирањето на микенското линеарно Бе писмо, се сметаше дека се застапени само хидронимските лексеми, и.-е. **H₂eb-* : **H₂ep-*, додека и.-е. **H₂ek^w-* 'вода', како таков отсуствува или во крајна мера се врзува за и.-е. **H₂ep-*, (cf. 'Αμνός од и.-е. **ab-ni-syo-*, Μέσσ- oλa < и.-е. **mess-H₂epa*, 'Απί-δων, 'Απί-δωνος односно, 'Ηπί-δωνος, од и.-е. **H₂epi-* и 'Ασ- oπός, 'Ιν- oπός од и.-е. **H₂ep-* како втор составен елемент и др.)

По однос на застапеноста хидронимските основи и.-е. **H₂eb-*, и.-е. **H₂ep-* и и.-е. **H₂ek^w-*, микенските сведоштва покажуваат одделни совпаѓања но и отстапувања во однос на класично грчкиот јазик.

Совпаѓањата се состојат во тоа што овие хидронимски лексеми се документираны во микенскиот грчки.

и.-е. **H₂eb-* 'вода, река', се среќава на плочките од Кносос (KN), (cf., *a-mi-ni-so/Amnisos*/: 'Αμνός < **H₂eb-n-is-yo-*, потоа во *a-mi-ni-so-de*

/Amnison-de/: гр. Ἀμνίσον δε (асс. direc), *a-mi-ni-si-jo/Amnisoi/*: гр. Ἀμνίσοι (етникон adj. nom. pl. m.), *a-mi-ni-si-ja/Amnisai/*: гр. Ἀμνίσαι (етникон adj. nom. pl. f.), Пилос (PY) *a-mi-ni-so/Amnisos/*: Ἀμνισός. Зачудува фактот што и.-е. корен **H₂eb-ni-syo-* се јавува и на Пелопонез, наспроти уверувањата дека тој е карактеристичен само за островот Крит. Микенските примери упатуваат на заклучок дека овој хидронимски лексем бил распространет во микенската епоха.

и.-е. **H₂ep-* 'вода, река'. На натписите од Пилос (PY) овој лексем **H₂ep-* 'вода, река' е запазен како втора составна компонента во топонимите: *me-ta-pa/Met-apa/*: гр. Μέτ-απα; *me-ta-pa-de/Met-apan de/*: гр. Μέτ-απαν δε (асс. direc); *me-ta-pi-jo/Met-apioi/*: гр. Μέτ-απιοι (етникон nom. pl. m); *me-sa-po/Mess-apos/*: гр. Μέσσ-απος ~ Μεσσαπέαι.

Освен тоа, на натписите од Пилос се јавува и формата *e-wi-ri-po/Ewripas/*: гр. Εὐρίπος, односно нејзиниот етникон (nom. pl. f) *e-wi-ri-pi-ja/Ewripiiai/*: гр. Εὐριπιαί. Долгиот вокал -î- во εὐρίπος се смета дека потекнува од аблаутната степен на вокалот [ā] од и.-е. лексем **āp-*. Во Кносос (KN), Микена (MY) и Теба (TH) овој и.-е. лексем **āp-* не се јавува ниту самостојно, ниту како втора составна компонента.

и.-е. **H₂ek^w-* 'вода', е документиран како на натписите од Кносос (KN) така и на натписите од Пилос (PY), со лабиовеларниот призвук **ak^w-* (cf., *a-so-qi-jo/Asōq^uios/*: гр. Ἀσώπιος (m. лично име nom. sg) како изведенка од Ἀσώπός. А во Пилос *a-so-qi[]/Asōq^ui[as]/*: гр. Ἀσώπιας (етникон nom. sg. f.) изведенка од Ἀσώπός.

Разликиите или отстапувањата помеѓу и.-е. **H₂ep-* 'вода, река' и и.-е. **H₂ek^w-* 'вода' се од една страна, во должината на вокалите [ā и ō] во Ἀπί-δων, Ἀπί-δανος и Ἠπί-δανος, а од друга, во лабиовеларниот рефлекс [-*k^w-] во Ἀσώπός.

J. Pokorny, *IEW*, стр. 51, смета дека и.-е. лексем **ak^wa* 'вода', не ја исклучува можноста дека вокалот [a] може да потекнува од ларингалот [H], т. е. **ak^wa < *Hk^wa* 'вода'. Во тој случај ларингалот [H] како таков може да е носител на вокалската обоеност **H > a* или **H > o*. Оттаму, ако се следи тезата на академик П. Хр. Илиевски, по однос на должината на вокалите [ā и ō] во грчките хидроними Ἀπί-δων, Ἀπί-δανος и Ἀσώπός, во нивната почетна и средишна позиција, може да се смета дека е добиена како рефлекс на ларингалите [**H₂ > a*, **H₃ > o*] кога тие ќе се најдат во одредени позиции.

Имено, ларингалите [**H₂* и **H₃*] во грчкиот јазик, кога ќе се најдат во позиција зад полувокалите [**i/*j* и **u/*w*], во средишна позиција, [**iH₂-*, **iH₃-*, **u/wH₂-*, **u/wH₃-*] полувокалите [**i/*j* и **u/*w*],

се однесуваат како прави слоготворни сонанти. Тие во контакт со ларингалите [$*yH_2$, $*yH_3$, $*wH_2$, $*wH_3$] стануваат неслоготворни гласови, а ларингалите се вокализираат и преминуваат во долги вокали [$\bar{a}$ и $\bar{o}$], т. е. [$*y\bar{a}$, $*y\bar{o}$, и $*w\bar{a}$, $*w\bar{o}$].

Ваквата појава се нарекува прекршување на ларингалите (laryngeal breaking). На тоа упатуваат примерите од грчкиот јазик: и.-е. $*proti-H_3k^w o-$ > $*proty\bar{o}k^w o-$ > гр. πρόσωπον ‘лице’, стинд. *prātīka* ‘лице’, тох. В *pratsāko* ‘гради’; и.-е. $*(s)liH_3-to-$ ‘син’ : гр. λωτός, мак. *слива*; срп-хрв. *šljiva*; и.-е. $*g^w iH_3-wo-$ ‘живот’ > $*g^w y\bar{o}-wo-$ гр. ζω(φ)ός, стинд. *jīvās*. Појави на прекршување на ларингалите, се запазени и кај еден ист и.-е. лексем, (cf., $*g^h eluH_3 neH_2$ ‘желка’ > гр. χελύνη, мак. *желка*, срп-хрв. *želva* (желка), наспроти, $*g^h eluH_3 neH_2$ > $*g^h el\bar{o} neH_2$ > гр. χελώνη ‘желка’ или $*HyuH_3 smeH_2$ > гр. ζύμη ‘квасец’ стинд. *yus*, лат. *ius* ‘квасец’, наспроти, $*Hy\bar{o}smos$ > гр. ζωμός ‘јувка, супа’ и др.)

Оттука хидронимите Ἀσ-ωπός, Ἴν-ωпός и Αἰσ-ωпός не ја исклучуваат можноста истите да се објаснат преку тезата за прекршување на ларингалите. Имено, овие хидроними се двосложни, изведени од грчките форми: ἄσις ‘тиња од морето, кал’ од и.-е. $*nsi-$, εὐρύς ‘широк’ од и.-е. $*H_1wru-$, ἱν- ‘студен, зима’ од и.-е. $*eini-/oini-$ и αἰσις ‘брз, силен, избувлив’ од и.-е. $*oysi-$ и лексомот $*H_3k^w o-$ ‘вода’.

Со други зборови, по пат на прекршување на ларингалите, може да се допушти дека се изведени хидронимите:

$*asi-H_3k^w o-$ > $*asy\bar{o}k^w o-$ > гр. Ἀσωпός ‘Црна Река’.

$*eini-H_3k^w o-$ > $*ini-H_3k^w o-$ > $*iny\bar{o}k^w o-$ > гр. Ἴν-ωпός ‘Студена Вода ~ Студенчица’, сп. македонски топоним ‘Студена Бара’, но и англ. *Colebrook* ‘Студен поток’ од *cool* ‘студен’ и *brook* ‘поток’.

$*oysi-H_3k^w o-$ > $*ays\bar{o}k^w o-$ > гр. Αἰσ-ωпός ‘Брза Река, Бистрица’.

Овде треба да се одбележи дека хидронимот Αἰσ-ωпός ‘Брза Река, Бистрица’ имаат своја паралела во образувањата со и.-е. лексем $*H_2ep-$ ‘вода, река’ како втора составна компонента. Имено, во грчкиот јазик се јавуваат нивните дублети Αἰσ-ηпός од $*ays-\bar{a}po-$ < $*aisi-H_2epo-$.

Оттаму должината на вокалот [$\bar{a}$] во почетна позиција во Ἀπί-δων, Ἀπί-δωνος и Ἠπί-δωνος, не ја исклучува можноста дека е добиен од спомнатото прекршување на ларингалите, тогаш кога исчезнала првата компонента од сложениот хидроним.

Во топонимијата, под терминот *Linguaglossa* компонентите кои учествуваат во формирањето на хидронимот, првата или втората, најчесто го објаснуваат значењето што едната од нив го има во дру-

гиот јазик, (cf. Ἀπίδων и Ἠπί-δανος (на Пелопонес) се сметаат дека потекнуваат од и.-е. *H₂ep- ‘вода, река’ и *danu- ‘река’, сп. авест. *dānu* ‘река’, осет. *dōn* ‘река’, стинд. *danu-* ‘капка, роса’, ром. *Dunare* од дак. **danu-wari*; *Ruizvorъ* (во Скопско) добиено од *ru* од романската форма *riu* од постарата лат. *rivus*; и.-е. *H₂ep- ‘вода, река’: македонски хидроним *Ојеница* со појаснување *Ојеничка Река* или *Рекичка Река*, Ὑδάσπης за ст.инд. *aśvaratha* и др.).

Кон образувањата од типот на *Linguaglossa* ние во овој труд го поместуваме микенското машко лично име од Кносос (KN Vc 215) *a-ne-u-da*. Во првиот дел *a-ne-*, сметаме дека станува збор за предгрчката супстратна основа ἄρνος/ἄρνη ‘извор, кладенец’, (cf., Ἄρνη) за која востановивме дека е запазена во микенскиот грчки. Во вториот дел *-u-da* од *a-nē-u-da* на мислење сме дека се крие хидронимската основа *ṽdaς, (cf., Ὑδης). Всушност, *a-ne-u-da/Arnē^hudās*: *Ἄρνη-ṽdaς за свој пандан го има подоцнежното грчко име Ὑδ-αρνης ‘воден извор, кладенец’ од помикенскиот период.

Микенските индоевропјани, личното име *a-ne-u-da/Arnē^hudās*: *Ἄρνη-ṽdaς ~ Ὑδ-αρνης преку втората составна компонента *ṽdaς го превеле значењето што првиот елемент *a-ne-/arnē-*: ἄρνη ‘извор, кладенец’, го имал во предгрчкиот јазичен супстрат пред тие да се доселат на грчката почва.

Други хидронимски лексеми во микенскиот.

И.-е. хидронимски лексем **wedu-* ‘влажно место, вода’ кој се јавува со аблаутната степен *^h*ud-n/r-*. Овој лексем **wedu-* > **widu-*, во микенскиот грчки се личните имиња: *wi-du-ro/Widuros*: Ἰδυρός и *wi-du-ru-ta/Widrutās*: Ἰδυρίτας (со дисимилација на вокалите [-u-u- во -u-i-] во помикенскиот период на грчкиот јазик).

Од и.-е. *^h*ud-n/r-*, во микенскиот се следниве форми: *u-do* /^h*udōr*: ὕδωρ (nom. sg), *a-ku-di-ri-jo/Agk^hudrios*: *Ἀγχύδριος, *u-do-ro* /^h*udroi*: ὕδροι, *u-do-no-o-i* /^h*udo-no^hoi^his* или *h^hudor-no^hoi^his*: *ṽdo-vo^hoi^his или *ṽdor-vo^hoi^his, односно во *a₂-ro* [] *u-do-pi* /^h*alos^hudo(t)phi* или *h^halos^hudorphi*: *ἄλοσ-υδο(τ)φι или *ἄλοσ-^hυδωρφι (instr. pl), cf., Ἀλοσ-ὕδνη.

Значаен придонес дава академик Петар Хр. Илиевски, во расветлувањето на микенската форма од Кносос (KN B 988) *ka-ra-na-ko/kranark^hos*: *κραναρχος ‘надзорник на кладенците’, за која претполага дека е една титула изведена од κράνη ~ κρίνη ‘извор, кладенец’ и ἄρχος. ~ (cf. κραναρχία (Hes). Спореди уште *ka-ra-na-ta/Kranātās*: *Κρανατάς, *ka-ra-ni-jo/Kranios*: Κράνιος, но и како втора составна компонента κράνη ~ κρίνη се јавува во топонимот *ke/ze-i-ja-ka-ra-na/ ke/ze-i-ja-kra-na*: *ke/ze-i-ja κράνα.

Φρέαρ 'извор, кладенец' во микенскиот се јавува во формата *pe-re-wo-te/Phrēwotē*: Φρηφοτη 'Извор, Кладенец' (име на место во inst. abl.).

ЛИТЕРАТУРА

A. Valde-J. Pokorny, *Verg. W. d. idger. S.*, = A. Valde-J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch des indogermanischen Sprachen*, I–III, Berlin, 1927–1932.

J. Pokorny, *IEW* = J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern, 1949–1959.

J. B. Hofman, *Et. W. dGr.*, J. B. Hofman, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen*, München, 1966.

H. Frisk, *GEW* = H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* I–III, Heidelberg, 1973–1991.

P. Chantraine, *DELG* = P. Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque. Histoire des mots* I–IV. Paris, 1968–1980.

Brugmann K., *Griechische Grammatik*, München 1913.

Ernout A. – Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire de la mots*, Paris, 1967.

Georgiev, *Lexique* = V. Georgiev, *Lexique des inscriptions creto-myceniennes*, Sofia, 1955.

Georgiev, *Suppl. I* = V. Georgiev, *Supplement au Lexique des inscriptions creto-myceniennes*, Sofia, 1955/56.

Georgiev, *Introduction* = V. Georgiev, *Introduction to the History of the Indo-European Languages*, Sofia, 1981.

Ilievski, P. Hr., "A Note on the Suffix –s/s/os in the liner B Textes", *Actes 2e International Colloquium on Aegean Prehistory*, 1972, 99–103.

Илиевски П. Хр., *Балканолошки лингвистички студии*, Скопје 1988.

Ilievski, P. Hr., "Some observation on the Mycenaean personal names of Greek origin", *Actes IIe Congrès International des études du Sud-est Europeenes*, 1978, 9–23.

Илиевски П. Хр., *Животој на Микенциите во нивниите писмени сведоштва*, МАНУ, Скопје, 2000.

Landau, *MGPn* = O. Landau, *Mykenisch-griechische Personennamen*, Göteborg, 1958.

Lejeune M., *Phonétique historique du mycénien et du grec ancien*, Paris, 1972.

Meier-Brügger M., *Gr. Sprachwissenschaft* = Michael Meier-Brügger, *Griechische Sprachwissenschaft*, I–II, 1992.

Michael Meier-Brügger, *Indogermanische Sprachwissenschaft*, Berlin, Walter de Gruyter, 2000.

MGV I = J. Chadwick-L. Baumbach, "The Mycenaean Greek Vocabulary", *Glotta* 41 (1963).

MGV II = L. Baumbach, "The Mycenaean Greek Vocabulary", *Glotta* 49 (1971).

Palmer, *Interpretation* = L. R. Palmer, *The Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963.

Petruševski M. D., "L'alternance vocalique u: e du dialecte mycénien de Pylos", *ŽA* 15 (1965), 148.

Rix H., *Hist. Grammatik dGr.* = H. Rix, *Historische Grammatik des Griechischen, Laut und Formenlehre*, Darmstadt, 1976.

Ruijgh C. J., *Études* = C. J. Ruijgh, *Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*, Amsterdam, 1971.

SMEA = *Studi Micenei ed Ego Anatolici*, Roma.

Ventris M.- J. Chadwick, *Documents in Mycenaean Greek*, Cambridge 1956, 2nd editin by J. Chadwick, 1973.

Miodrag M. TODOROVIĆ

THE I-E HYDRONYMIC LEXEMES IN MYCENAEAN GREEK

The contribution of Academician Petar Hr. Ilievski
to the analysis and interpretation of the hydronyms i.-e. lexemes
**H₂eb-*, **H₂epa-*, **H₂ek^wa*: **H₃ek^wa* 'water' in Mycenaean Greek

(Summary)

The papers is dedicated to Academician Petar Hr. Ilievski, who has made a significant contribution to the study of hydronyms i.-e. lexemes **H₂eb-*, **H₂epa-*, **H₂ek^wa* : **H₃ek^wa* 'water', on the Balkan Peninsula and in Macedonia (cf. *Opaja*, *Opae*, *Openica*, *Opila* et *Upija*).

His conclusion is that these hydronymic lexemes, occurred as a result of the opposition (**H₂eb-* < **H₂epa-*: **H₂ek^wa*) produced by onomatopoeia characteristic for the youngest stage development i.-e. language, which is tied for children's speech.

All three i.-e. lexemes are documented in Mycenaean Greek (cf. i.-e. **H₂eb-n-is-yo-* > *a-mi-ni-so/Amnisos*: Ἀμνισός, *a-mi-ni-so-de/Amnison-de*: Ἀμνισον δε (acc. direc), *a-mi-ni-si-jo/Amnisoi*: Ἀμνίσοι (adj. nom. pl. m.), *a-mi-ni-si-ja/Amnisai*:

᾿Αμνίσσαι (adj. nom. pl f.), **H₂epa* > *me-ta-pa/Met-apa/*: Μέτ-απα; *me-ta-pa-de/Met-apan de/*: Μέτ-απαν δε (acc. dir); *me-ta-pi-jo/Met-apioi/*: Μέτ-απιοι (nom.pl.m); *me-sa-po/Mess-apos/*: Μέσς-απος~Μεσσαπέαι; *e-wi-ri-po/Ewripos/*: Εὐρίπος, *e-wi-ri-pi-ja/Ewripiai/*: Εὐριπαι; **H₂ek^wa* > *a-so-qi-jo/Asōq^wios/*: ᾿Ασώπιος (m. nom. sg), PY *a-so-qi[]/Asōq^wi[as]/*: ᾿Ασωπίας (nom. sg. f.).

The long vocals [ā, ī, ō] in ᾿Ασώπιος, ᾿Ιν-ωπός и Αἰς-ωπός are considered by the author of these lines to have been caused by *laryngeal breaking* (cf. **asi-H₃k^wo-* > **asyōk^wo-* > ᾿Ασωπός ‘Bleck River’, **eini-H₃k^wo-* > **ini-H₃k^wo-* > **inyōk^wo-* > ᾿Ιν-ωπός ‘Cold water ~ Сѣуденѣица’, cf. Macedonian toponym ‘Сѣудена Бара’ – angl. *Colebrook* of *cool* et *brook*; **oysi-H₃k^wo-* > **aysōk^wo-* > Αἰς-ωπός ‘Quick River’).

The author of this article associates Mycenaean personal name of Knossos (KN Vc 215) *a-ne-u-da* with ᾿Αρνη^hυδας, which has its counterpart in ᾿Υδ-αρνης as the formation of *Linguaglossa*, (cf. Praegraca *a-ne-/arnē-/*: ᾿αρνη ‘source water’ and -^h*u-da* i.-e. *᾿υδας, (cf., ᾿Υδης) ‘water’, (cf. myk. KN As 1516 *a-ra-na-ro/Arnaros/*: *᾿Αρναρος ~ ᾿Αρνάριον ‘source’) and -^h*u-da* i.-e. *᾿υδας, (cf. ᾿Υδης) ‘water’, (cf. myc. *u-do/*^h*udōr/*: ᾿υδωρ (nom. sg), *u-do-ro/*^h*udroi/*: ᾿υδροι (nom. pl)).

Весна ТОМОВСКА

ПЛАТОНОВАТА ПОЕТИКА НА ИМИЊАТА

Има интелектуални појави кои раздвижуваат богата традиција на свои потомци и пред самите да бидат исцрпени како причина за истражување и толкување. Таква една појава е Платоновият дијалог *Крайтил*, а неговото бројно потомство, составено не само од текстови кои директно реферираат на неговите содржини, туку уште позначајно, од такви кои го продолжуваат започнатиот дијалог, кои внесуваат нови теми и отвораат други проблеми, има обележја на корпус со доволно изразена автономност за да го добие називот *крайтилизам*¹. Овој Дијалог мотивира научен интерес и во други, навидум поодалечени области од местото каде што е ситуирана основната тема за која се расправа – имињата. Всушност, имињата сфатени како своевидна метафора за јазикот се основна тема, имплицитно или експлицитно, речиси на секој научен дискурс, особено откако расправата за односот помеѓу зборовите и стварите (*verba et res*) Витгенштајн со своите екстравагантни упади во традиционалното прифаќање на „значењата“ ја промовираше како задолжителна задача на секој вид интелектуална активност². Обврската да се зборува за имињата (*verba*) пред да се

¹ На традицијата на *Крайтил* Жерар Женет ѝ го посветува своето дело *Мимологији* со поетичен поднаслов *Пајл во Крайтилија* (*Mimologiques/Voyage en Cratylie*, 1979) во кое се обидува да направи критички приказ на текстовите „од различни периоди во кои го препознава гласот, или одекот“ на текстот на Платоновият дијалог, при што изборот е „типолошки, а не историски“ (Gerard Genette, *Mimologije/Put u Kratiliju*. Prijevod N. Vajs. Zagreb, 1985. str. 10).

² Оваа потреба произлегува од констатацијата на Витгенштајн дека „сета философија е критика на јазикот“ [4.003] бидејќи „повеќето прашања на философијата почиваат на тоа што ние не ја разбираме логиката на јазикот“ [4.0031] Освен тоа, потребата да се преиспитува јазикот е засилена до степен на неопходност поради освестената идентификација на јазикот со светот и неговото детерминирачко влијание врз неговите можности, зашто „границите на мојот јазик значат

расправа за предметот (res) има своја радикализација во пренасочувањето на философските прашања во философијата и нивно сведување на прашања за јазикот³. Оттаму, просторот на директно или посредувано влијание на Платоновитеот *Кратил* тешко може да се совлада со евидентно мерливи вредности. Тоа, пак, не значи дека и оној внатрешен простор на Дијалогот е докрај совладан.

1.

Кратил е дијалог составен more geometrico. Содржината е поставена во триаголник ограден со тројцата учесници во расправата: Сократ, Хермоген и Кратил. Сократ е ситуиран во основата, во средиштето на дискусијата и ја насочува најнапред кон едниот соговорник, Хермоген [383a–427e], а потоа кон другиот, Кратил [428a–440e], постојано настојувајќи во својата улога на арбитер докрај да ги исполни страните и да го состави започнатиот тетраедар. Зададената тема на расправата формулирана во експликативниот поднаслов на Дијалогот како расправа за *тточността на имињата*, во рамките на текстот дијахроно е распределена помеѓу Хермоген и Кратил и нивните различни позиции во однос на поставеното прашање. Одговорите на едниот, односно на другиот се појдовните тези чија убедливост Сократ настојува да ја преиспита поставувајќи ги во спротивставена релација. Ваквата поставеност трајно ќе ги омеѓи двете концепции за потеклото на имињата, денес препознатливи во теоријата како конвенционалистичка и натуралистичка. Имено, според првата концепција која во Дијалогот ја промовира Хермоген, точноста на имињата се темели на договор и на согласност (συνθήκη καὶ ὁμολογία) помеѓу луѓето, тие настапуваат според некаква законитост (νόμος) и според навика (ἔθει), а не според природата (φύσει) [384d1–8]. Според другата, пак, концепција која во Дијалогот ја застапува Кратил, името е она што според природата (φύσει) го носи секое нешто, а не она како што некои се договориле (συνθέμενοι) да го кажуваат [383a5–6].

Задачата на Сократ во овој дијалог по многу нешта е нетипична за улогите што вообичаено тој ги има во Платоновите расправи. Тука Сократ

граници на мојот свет“ [5.6]. Видете Л. Витгенштајн, *Лоџичко-филозофски истражувања*. Превод Б. Саркањац. Скопје, 2002.

³ Во настојувањето да го „раствори“ субјектот и да го игнорира времето како активен чинител на епистеме М. Фуко ја развива својата археологија на хуманистичките науки врз основа на еден дехуманизиран (парадоксално во однос на предметот што го разгледува, но доследно на методот кој го следи) и атемпорален, универзален однос помеѓу зборовите и стварите. Видете М. Фуко, *Reči i stvar/Arheologija humanističkih nauka*. (Les Mots et les Choses/ Une archeologie des sciences humaines, 1966.) Prevod N. Kovač. Beograd, 1971.

има двајца соговорници со кои води две дебати на две спротивно поставени тези кои однапред, во самата формулација покажуваат стабилност која најавува дека нивното побивање нема да биде едноставна задача. И покрај евидентната дијалогска форма на овој текст, неизменичното присуство на едниот (Хермоген), па на другиот (Кратил) соговорник до таа мера е формално, или декоративно што се сведува на огледало во кое аргументите на Сократ едноставно се самопотврдуваат. Имено, тој расправа со непродуктивни противници кои се тука во улога на персонификации на сопствените тези и со задача да ја одржуваат привидната динамика на дијалогот со ритмично повторување на афирмативни искази од типот: „Се разбира“, „Токму така“, „Така велам“, „Така мислам“, „Така е“, „Се согласувам“, „Секако“.⁴ Оттаму впечатокот на Ж. Женет дека во основа *Крайтил* е „всушност двоен монолог на Сократ“⁵.

Тоа значи дека Сократ е ставен во позиција да дебатира самиот со себе, да симулира став спротивен на сопствениот и себеси да се побива. Во првиот дел од Дијалогот, или во првиот „монолог“, Сократ ја побива конвенционалистичката теза на Хермоген со аргументативна постапка која ја потврдува натуралистичката теза на Кратил. Во вториот монолог постапува сосем спротивно и во обратна насока. Оваа недоследност, противречност и двозначност на рамниште на целината на дијалогот ја отежнува неговата рецепција и го заматува очекуваниот еднозначен и логично изведен одговор на поставеното прашање за точноста на имињата. Збунувачката присутност на симултаната двозначност и автоиронија во аргументацијата на Сократ некои толкувачи ја прифаќаат како провокација за откопување на слоевите на текстот со надеж дека ќе ја најдат сокриената порака.⁶ Други, пак, ја игнорираат ваквата задача и си дозволуваат сосем сериозно да го разберат предупредувањето на Сократ дека на задачата ќе ѝ пристапи како на игра (*παίδικῶς*) [406c1].⁷ Оваа лежерна позиција што си ја допушта Сократ во однос на истражувањето ќе му дозволи дијалогот да го остави отворен и да не прифати, ниту да наметне заклучок, зашто со сигурност знае дека „можеби ова е вака, а можеби и не е“, а завршната препорака е дека „треба да се разгледа смело и добро, и да не се прифаќа со леснотија што и да е“ [440d2–5].

Без оглед на одбраната позиционираност кон Дијалогот тој недвосмислено содржи материја која очекува и заслужува истражувачка љу-

⁴ Е. г. само изразот *Ναί*. (= да, навистина, секако, се разбира) во дијалогот *Крайтил* како реплика на Хермоген, односно на Кратил се сретнува вкупно 40 пати.

⁵ Genette, *op. cit.*, str. 11.

⁶ David Sedley, *Plato's Cratylus*. Cambridge University Press, 2003.

⁷ Genette, *op. cit.*, str. 11.

бопитност. Без оглед на впечатокот дека оваа материја е спонтано распоредена во паралелни, двозначни, парадоксални и недовршени структури, сепак тој претставува една целина во која јасно се препознаваат елементите на реторскиот дискурс. И како што тоа го бара реторската вештина од беседникот, Платон најголемо внимание и најголем простор му посветува на најважниот дел од беседата, на докажувањето (*argumentatio*, *πίστις*). За својата аргументација, за постапката на симултано докажување при што со побивањето на едната теза едновременно се потврдува другата, Платон, односно во Дијалогот ликот Сократ, како средство на убедување ја одбира парадигмата, а за извор на наведените примери одбира една област прилично ризична според својот аргументативен потенцијал. Имено, тој ги одбира етимологиите сметајќи најверојатно на нивната очигледна убедливост во расправата за точноста на имињата. Но, рецепцијата, а на неколку места [421d, 425b-c, 425d-426a] и самиот Сократ во Дијалогот, ја согледува проблематичноста на нивната аргументативна функција⁸ што резултира со богата традиција на метатекстови посветени токму на Платоновите/ Сократови етимологии во *Крайтил*.⁹

2.

Етимолошката аргументација која го преплавува просторот на Дијалогот омеѓена е со две поетики на имињата. Едната [387c-390e], во

⁸ „Сократовата етимолошка авантура“, како што ја нарекува Ана Димишковска Трајаноска (*За точноста на имињата: натурализмот и конвенционализмот во Платоновите Крайтил I-II*. Systasis 10-11, 12. 2007-8), не треба да биде сфатена како некакво бесцелно талкање. Таа има своја дефинирана аргументативна задача преку двојната и двонасочна употреба на етимолошките аргументи „од една страна да служат како патоказ или поткрепа за умерената, посредничка позиција помеѓу конвенционализмот и натурализмот, а од друга страна, на пародичен начин да се покаже неиздржаноста на екстремите на овие две тези и на гледиштето за нивната заемна исклучивост“. Но освен оваа работна функција во Дијалогот етимолошката аргументација би можела во својата консеквентност да соопшти, како што предлага А. Димишковска и една порака што ги надминува границите на *Крайтил* и воедно ја обезбедува неговата затворена и завршена форма, „дека вистинскиот предмет на философското истражување се самите нешта, а не нивните имиња и дека ... вистинските објекти на познанието не можат да се најдат во несигурниот свет на гласовите, пишаните знаци и нивната игра низ времето.“

⁹ Споредете G. Genette, *Eponimija imena*. In Genette, *op. cit.*, str. 11-35. J.L. Ackrill, *Language and reality in Plato's Cratylus*. In: A. Alberti (ed.), *Realtà e ragione*. Florence, 1994, 9-28. R. Barney, *Socrates Agonistes: the case of the Cratylus etymologies*. In: *OSAPh* 16 (1998), 63-98. Thomas A. Blackson, *Plato and the sense of words*. In: *JHPH* 29 (1991), 169-82. W. Stefanski, *On the names of the letters used in Plato's Cratylus*. In: *Eos* 80 (1992), 53-60.

воведниот дел на дијалогот, во првиот „монолог“ на Сократ со афирмативна поддршка на Хермоген, ја подготвува и ја мотивира долгата низа на етимологии кои имаат функција на примери во аргументативната постапка. Другата поетика [423b–425b, 430b–433d], ситуирана во завршниот дел од расправата кога Сократ е веќе во придружба на Кратил, ја затвора и на извесен начин ја сумира презентираната содржина на етимолошките докази за точноста на имињата. Позицијата што овие две поетики ја имаат во Дијалогот и нивната релација со етимолошката низа, едната како вовед, а другата како нејзин заклучок, нужно ја одредуваат нивната дискретно назначена аргументативна улога и влијание. Имено, првата поетика треба да го преиспита тврдењето на Хермоген дека имињата се некакви договори помеѓу луѓето, дека настануваат случајно и по навика и да ги најави примерите кои ќе докажат дека помеѓу имињата и предметите има посуштествена поврзаност одошто изборот на случајноста. Втората, пак, поетика треба да ја релативизира убеденоста на Кратил дека имињата имаат своја, природна точност и дека се соодветни со она што го именуваат и врз основа на веќе разгледаните примери да укаже на проблематичноста на тврдењето дека преку едноставното и навидум природно равенство помеѓу името и предметот засновано на лингвистички аналогии може да се осознае суштината на именуваното.

Откако на самиот почеток е објавена темата на расправата со формулацијата ὀρθότης τῶν ὀνομάτων (точноста на имињата) [383a4, 7] и откако се соопштени содржините на двете тези [383a4–b1; 384c9–d7] натаму се дефинира основниот поим – *имейџо* (ὄνομα). Името е „дел од вистинскиот говор (λόγος)“ [385. с. 10] и негов „најмал дел“ [385. с. 7]. Платоновият дијалог иако тематски удомен во философијата сè уште го нема сосем напуштено книжевниот дискурс. Неговите „драми“, не само поради формалната аналогичност со книжевниот облик, се ослободени од строга и прецизна научна точност и доследност. *Кратил* како да е извесно отстапување од ваквата традиција. Платон овде следи една строга методологија на теориска експликација која дури кај Аристотел ќе може да се препознае како стандард на научниот дискурс. Имено, откако го определи *имейџо* како дел од говорот, како педантен теоретичар тој сега има потреба да го дефинира самиот *говор*, па вели: „да се говори е еден вид дејствување (πράξις)“ [387b9]. Потоа преку *говорењето* тој во обработувањето на основниот проблем го воведува клучниот поим – *именувањето* и предлага дефиниција: „Именувањето е дел од говорењето (τοῦ λέγειν μέρους τὸ ὀνομάζειν)“ со образложение дека „оние што говорат, всушност кажуваат зборови (λέγουσι τοὺς λόγους)“. [387 с. 6–7]. Овој исказ заслужува внимание. Описот на *говорењето* како *чин на кажување зборови* со тоа што

дискретно ја игнорира синтаксата покажува дека намерата не е сеопфатна дефиниција на говорот (и јазикот), ниту негово редуцирање на вербална таксиномија, туку дека од методолошки причини *ῥωροοῖ* се сведува на *зборови* што се несомнено најважниот елемент на јазикот, особено за исполнување на неговата комуникациска функција. Во оваа смисла *зборови* се тука синоними за *имиња* кои ја нагласуваат семантичката содржина, што повторно е она од што во основа зависи јазичната комуникација, или нејзината точност. Со други зборови, Платон на овој начин не само што ја следи спонтаната линија на содржините во дијалогот и постепено ја воведува аргументацијата на расправата подготвувајќи ја потребната појмовна и термилошка апаратура, туку едновременно ја образложува оправданоста на својот избор да состави философски дијалог за *имиња* преиспитувајќи ја нивната способност преку *значењето* да остварат точна комуникација со предметите.

Пред да го започне испитувањето на *точността на имињата* на конкретни и поединечни примери, Платон составува своевидна *именика на името*. Штом *именувањето* (*τὸ ὀνομάζειν*) е дел од *говорењето* (*τὸ λέγειν*), а говорењето е некаков вид дејствување, јасно е дека „и именувањето е некакво дејствување (*πᾶσις*)“. [387c9] Праксис (*πᾶσις*) во основа означува *извршиелно дејство*, а тоа укажува на активност која се извршува, се спроведува со некакво средство. Говорот се извршува со зборови, а именувањето со имиња. Оттаму, именувањето е само вербално означување на предметите, тоа се служи со имињата како со алатки. Затоа е и можна оваа аналогија што ја прави Платон помеѓу именувањето и говорењето, бидејќи и едното и другото значи „практикување“ на говорот, односно на имињата како *pars pro toto* за јазикот. Насочен кон имињата и нивната суштина Платон не смета за потребно да се задржува на релацијата на *именувањето* и *говорењето* и да ја дефинира различноста, па останува само на констатацијата дека „дејствувањата имаат некоја своја природа“ [387d2]. Она што во *Крайот* е препуштено на впечаток и толкување во дијалогот *Софист* е прецизно одредено. Кога во еден израз со имињата (*ὀνόματα*) ќе се поврзат и глаголи (*ῥήματα*) тогаш тоа се нарекува „говорење, а не само именување“ (*λέγειν τε αὐτὸν ἀλλ' οὐ μόνον ὀνομάζειν*) [262d5]. Платон во овој случај појаснува дека *именувањето* е давање на имиња, а *говорењето* вклучува синтакса, ставање на имињата во одреден систем на конструктивни релации.

Секоја праксис си има свое средство, своја алатка со која се остварува. Алатката со која работи, со која ја извршува својата дејност *именувањето* е самото *име*. Зашто, како што се забележува „она што треба да се именува, треба да се именува со нешто“ [387e4], а тоа значи со името

(ὄνομα) [388a8]. Од ова произлегува суштинското прашање: „што се прави со името како алатка во именувањето?“ [388b8]. Одговорот за видот на работата што ја обавува името како алатка го содржи описот на именувањето како дејност. „Со името се одделуваат нештата според нивната сопствена природа“ [388b10]. Именувањето значи давање на имиња на нештата, нивно маркирање, нивно разлачување за да може да се препознаат како различни. Оттука станува видлива улогата на именувањето во говорењето како нужна и неопходна етапа во неговата реализација а со ова станува појасна и аналогијата меѓу овие две практики на која настојува Платон во Дијалогот.

Штом името е дефинирано како алатка со која се именува, тогаш сосем природно се поставува прашањето за нејзиното изработување, кој ги прави имињата и од што. Пред да ја објасни постапката на изработката на името Платон дословно изработува едно име за да го означи со него оној кој ги изработува имињата. Го нарекува ὀνοματοῦρός [389a1], изработувач на имиња, по аналогија на δημιουργός (изработувач, ракотворец, производител, занаетчија, творец) и со тоа воедно ја дефинира и самата изработка на имињата како некаков занает. Условно кажано овој занает би можел да се нарече *ономатѝурѝија*. Но, Платон не изработува ново име за занаетот затоа што потребното значење може да го најде во името τὸ ὀνομάζειν (именување). Ова грчко име, односно глаголската форма (ὀνομάζειν) означува двојна активност: составување на име и негова употреба. На чинот на изработката на името како дел, или етапа во именувањето, Платон му посветува особено внимание, бидејќи самата изработка претставува воспоставување на вербализиран однос со предметот кој се именува, а тоа треба да покаже дали овој однос се воспоставува арбитарно, со договор и со согласување [384d1], или пак тој произлегува од суштината на предметот и е во согласност со природата [383a5–6]. Платон всушност треба да освести една активност во која и тој самиот учествува едновременно како нејзин субјект и како нејзин објект, како некој кој изработува и дава имиња и како некој што треба со тие и такви имиња да ја објасни законитоста на именувањето. Во моментот кога за изработувачот на името како алатка го составува зборот *ономатѝурѝос* тој едновременно ја објавува и својата теорија за изработката на имињата. Изработувањето на имињата „не е едноставна работа, ниту пак е задача за слаби и случајни луѓе“ [390d7–9]. Во согласност со Платоновата аристократска аспектираност ономатургот треба да има особени способности и врвна вештина. Ваков мајстор може да биде само оној „кој умее да го види името кое според природата му припаѓа на секој посебен предмет и оној кој е способен да го

постави неговиот облик и во букви и во слогови“ [390e2–4]¹⁰. За да ја опише изработката на името Платон употребува еден образец со кој ја објаснува процедурата според која се остварува секој занает. За да изработи име ономатургот треба да има способност да го види, односно да го препознае *имејто кое сјоред йприродаѿа му йрийага на секој йосебен йредмејѿ*, или со други зборови, неговото *йприроно име*, или во согласност со Платоновата метафизика, *идеалнојто име*, односно *идејаѿа на имејто*. Со идентичен образец Платон се служи и во *Полиѿеја* кога објаснува како занаетчијата ги изработува своите производи: „така што ја набљудува идејата (на одреден предмет)“ [596b6–7]¹¹. Идеалниот облик што го гледа мајсторот го поставува, го втиснува во соодветна материја. Оној што изработува имиња го втиснува идеалното, природно име, она што ја има суштината на предметот, во одредена јазична материја, или како што вели Платон, во букви и во слогови. Поетиката на името според Платон е, значи, една демиургија.

Овој поетолошки концепт, инаку својствен за Платоновите филозофски систем, на ова место во Дијалогот треба да исполни одредена аргументативна задача. Нагласениот елитизам на демиургијата, барањето на врвно мајсторство и ексклузивна способност за препознавање на идеалните облици директно ја побива изјавата на Хермоген втемелена на радикалниот релативизам на Протагора дека „она за коешто секој еден вели дека е името на нешто, тоа е името на секое нешто“ и дека „онолку имиња колку што некој вели дека секое нешто има, толку имиња тоа и ќе има во моментот кога оној тоа го вели“ [385d2–6].

3.

По дијалошката аргументација воведена со поетиката на демиургот расправата продолжува со испитувањето на точноста на основните и на изведените имиња. За да го направи подостапен предметот на разгледување Платон во Дијалогот сега вклучува уште една теориска експликација. Описот на невербалната комуникација во која со разни движења на телото може да се покаже значењето на нештата [422e2–423b3] спонтано доведува до заклучокот дека „Името е подражавање со глас на оној што подражава (μίμημα φωνῇ ἐκείνου ὃ μιμεῖται), а оној што подражава го именува она што го подражава (ὀνομάζει ὁ μιμούμενος τῇ φωνῇ ὃ ἂν μιμῆται)“ [423b9–11]. Со ваквата формулација се воведува еден значаен поим и тер-

¹⁰ Pl. *Cra.* 390e2–4: καὶ οὐ πάντα δημιουργὸν ὀνομάτων εἶναι, ἀλλὰ μόνον ἐκεῖνον τὸν ἀποβλέποντα εἰς τὸ τῇ φύσει ὄνομα ὃν ἐκάστω καὶ δυνάμενον αὐτοῦ τὸ εἶδος τιθέναι εἰς τε τὰ γράμματα καὶ τὰς συλλαβάς.

¹¹ Pl. *R.* 596b6–7: ὁ δημιουργὸς ἐκατέρου τοῦ σκεύους πρὸς τὴν ιδέαν βλέπων οὕτω ποιεῖ.

мин во поетиката на името – подражавање (μίμησις). Поради недоволноста на ваквата дефиниција на името и можноста заради општоста на *ἔλας* (φωνή) како средство на подражавање таа да се однесува и на облици од друга вештина, како што е музиката¹², се предлага корекција на описот на името со средства на подражавање кои недвосмислено ќе упатуваат на еден јазичен облик. Платон ги одбира истите оние средства со кои се служи и ономатургот во изработката на имињата – букви и слогови (γράμμασι τε καὶ συλλαβαῖς). Оттаму, името добива попрецизна дефиниција, тоа е она што се добива кога „некој ја подражава суштината на секое нешто со букви и со слогови“ [423e7–8].

Со *подражавањето* како основна постапка во чинот на *именување* Платон составува поинаква поетика на името од онаа веќе објавената на демиургот. Идејата за името не се втиснува во букви и слогови (онома-тургија), туку тие ја подражаваат суштината на она што се именува. Во тој случај *именувањето* подразбира не само (пре)познавање на суштината на предметот, туку и познавање на означувачките способности на јазикот за да може да се воспостави оваа врска помеѓу името и предметот како врска на пресликување, или поклопување. Оправданоста на вака објаснетата процедура на именувањето е поткрепена со примери за семантичката содржина на гласовите и нивната способност да составуваат имиња во кои ќе ја пренесат истата вредност [426c–427c].

Именувањето кое се темели на подражавање Платон го нарекува *вештината на именувањето* (ἡ τέχνη ἢ ὀνομαστική) [423d7–9] по аналогија на музичката вештина (ἡ μουσική) и сликарската (ἡ γραφική). Соодветно на вештината со која се занимава, оној што умее да дава имиња се нарекува *ὀνομαστικός* (именодавец) [424a6]. Слично постапува Платон и во дијалогот *Горџија* кога според називот на вештината во која е зналец Горија, според реториката (ῥητορική τέχνη), тој го нарекува ретор (ῥήτωρ) [449a]. Онамастиката, значи, како и реториката, музиката, сликарството е една вештина, една τέχνη. Ова име во античката (хеленска и римска) теорија означува повеќе области кои денес си имаат засебни означувачи. Со поимот τέχνη/ars се опфатени и занаетите (грнчарство, бродоградителство, готварство) и уметностите (музика, сликарство) и науките (реторика, граматика, дијалектика) затоа што сите овие се темелат на епистеме, на

¹² Името дефинирано како подражавање само со гласови се сведува на еден посебен вид име, на ономатопеја, на фонетски портрет на она што се подражава. Со тоа од категоријата на имињата се исклучуваат сите оние што се однесуваат на нешта чија суштина и природа не се податни за фонетско портретирање и, уште поважно, се запоставува означувачката, семантичка функција на името, а со тоа и неговата способност за комуникација.

знаење, на познавање на правила и процедури и на емпеирија, на опитност стекната со искуство. Оттаму, тие можат да извршуваат една важна општествена функција – да поучуваат. Ова го истакнува Платон и во врска со ономастиката. Констатацијата дека „имињата се кажуваат за да поучуваат“ [428e4], води до потврдата дека „тоа е вештина (τέχνη) која има сопствен тип мајстори (δημιουργοὺς)“ [428e6–7].

Платоновитот дијалог, како што веќе беше истакнато, сè уште ги има во значителна мера особеностите на еден книжевен дискурс. Неговата теорија и терминологија не е дефинирана и завршена, па според тоа и не може да се објави во „наративен“ облик, во затворен и строго консеквентен систем. Тој тоа, всушност и не го сака, зашто смета дека вистинската филозофска мисла не може да се скроти, таа е во постојано движење, истражување, талкање, привремено запирање. Во таа смисла дијалогот е најсоодветен облик во кој мислата „не се раскажува, туку се прикажува“, нејзиниот процес на настанување, на развивање, на побивање се објавува како драмско дејство. Динамичноста на мислата е придружена од нестабилна терминологија, што го усложнува обидот за херменевтичка обработка на текстот. Или, пак, текстот во одредени случаи треба да се сведе на термин, односно име и да се истражува неговата интертекстуална позиција не само во рамките на дијалогот, туку на рамниште на корпус.

Ако се прифати оваа препорака тогаш истражувањето на односот помеѓу ономастиката како вештина и ономатургијата како занает треба да продолжи надвор од рамките на дијалогот *Крайтил*, поточно во расправата *Полиџеја* каде што Платон ја структурира својата онтологија. Во обидот јасно да ги претстави различните видови стварност тој составува теорија за трите видови творештво кои ги поставува во хиерархија на субординирани односи според степенот на вистинитоста со кој се одликуваат нивните производи. Во оваа тријада на подредени творештва, творци и творби вклучени се: бог, некој занаетчија (во случајов – столар) и некој уметник (во случајов – сликар). Може да се забележи дека различните видови (степен) творештво, различно се именуваат. Творештвото на сите творци се опишува со форми од глаголите: ἐργάζομαι (работам, обработувам, творам, правам), ἀπεργάζομαι (изработувам, одработувам, довршувам), ποιέω (творам, создавам, правам, произведувам) единствено за творечката активност на бог дополнително се употребуваат и глаголите: φυτεύω (садам, засадувам, раѓам), φύω (раѓам, произведувам, носам, градам). Со ваквиот избор на имињата за означување на дејство Платон ја истакнува разликата помеѓу творењето на занаетчијата и сликарот, од една страна, и на бог, од друга страна. Само бог твори на начин како што твори природата, единствено тој го раѓа, го породува *нешийοιό онакво какво шйό е*, во неговата единствена и парадигматска состојба која не може да

се повторува [597, с. 4–5]. Соодветно на неговата активност тој е наречен *φουρργός* [597d5], дословно: оној кој сее, сади (според *φτεύω*), односно: оној кој раѓа, родител, причинител, зачетник. Освен со овој прецизен и ексклузивен назив бог се именува и со поопштото име *ποιητής* [597d2]: творец (според *ποιέω*). Занаетчијата и сликарот создаваат облици со оглед на она што го раѓа бог. Нивното творештво се темели на интервенција, тоа не произлегува од природата, па според тоа нивните творби се дистанцирани од природната состојба на нештата, а на тој начин и на понизок степен на вистинитост. Но и помеѓу овие видови творештво има градација. Занаетчијата се нарекува *δημιουργός* [597d9]: *изработувач* на обликот кој го добива нештото во сетилната стварност, а сликарот е дефиниран со името *μιμητής* [597e6]: *подражаваател* на облиците што ги создава демиургот. Демиургот (занаетчија) изработува „гледајќи во идејата“ [596b6–7], во она што го породил, што го изложил бог [597c4–5], а миметот (сликарот) твори, прави слика додека го подражава она што го составил демиургот [597e2] и со тоа неговото творештво е „на трето место“ [597e3–4], двојно оддалечено од природната состојба во која вистинитоста го има највисокиот степен.

Визуелната достапност на сликата како парадигма за миметички облик Платон ја ползува и во дијалогот *Крайтил* за да го прикаже односот помеѓу предметот и името. Името (*ὄνομα*), исто како и цртежот (*ζωγράφημα*), е некаков приказ (*μίμημα*) на предметот (*πράγμα*) [430a10–b4, 430e10–11]. Овие прикази го објавуваат односот што се воспоставува со предметот според блискост и сличност [430c12]. Дали приказот (*μίμημα*), било да е слика, или име, е точен (*ὀρθόν*) и вистинит (*ἀληθές*) зависи од степенот на блискост и сличност кој е постигнат со подражавањето како вид на творештво. Во *Полиитеја* одлучно се тврди дека „миметиката (подражавачкото) е далеку од вистината“ [598b6], па според тоа и она што е производ на вакво творештво не е вистинито. Во *Крайтил*, меѓутоа, се допушта релацијата помеѓу предметот и неговиот приказ што е последица на една миметичка интервенција, да се мери и да се вреднува со поинаков вид на *ιочности* (*ἄλλη ὀρθότης*) [432c7], која зависи од квалитетот (*τὸ ποίόν*) [432b1] на врската, а не од квантитетот, не од тоа во колкаво количество се поклопува, се пресликува приказот со предметот. Всушност, само во случај да се прифати каквоста на приказот како критериум може да се расправа за неговата точност во однос на предметот, бидејќи сликата, односно името е нешто друго и различно од предметот и има своја сопствена онтологија. Оттаму, врската помеѓу приказот (слика, име) и предметот се воспоставува преку селектирани елементи кои го одредуваат знакот (*τύπος*) [432e6] според кој може да се препознае содржината и суштината на она што се прикажува со сликата, односно со името. Вака

дефинираниот сооднос ја менува дефиницијата на името. Наместо вербална слика името е „пројава (δῆλωμα) од слогови и букви на предметот“ [433b3].

Во дијалогот *Кратил* творештвата на ономатургот, оној кој ги изработува имињата и на ономастичарот, оној кој ги дава имињата не се дефинирани во прецизна меѓусебна релација. Овие две поетики не се цел на расправата, тие имаат посредничка улога да го освестат процесот на именување како воспоставување на одредена релација помеѓу имињата и предметите. Поетиката на ономатургот го насочува вниманието кон парадигмата на идејата на името како носител на суштината на предметот според која се изработува името. Со тоа именувањето се одредува како постапка со поголема одговорност кон она што се именува. Поетиката на мимесата според која името е вербален приказ на предметот ја проблематизира можноста во името целосно да се преслика содржината на предметот и укажува на точност според пројава на одбрани елементи како носители на идентитетот на предметот. На тој начин именувањето се ослободува од обврската да ја пронајде природната врска помеѓу името и предметот како услов за точност.

РЕФЕРЕНТНА БИБЛИОГРАФИЈА

Ackrill, J.L., Language and reality in Plato's *Cratylus*. In: A. Alberti (ed.), *Realtà e ragione*. Florence, 1994. 9–28.

Barney, R., Socrates Agonistes: the case of the *Cratylus* etymologies. In: *OSAPh* 16 (1998), 63–98.

Blackson, Thomas A., Plato and the sense of words. In: *JHPH* 29 (1991), 169–82.

Димишковска Трајаноска, Ана, За точноста на имињата: натурализмот наспроти конвенционализмот во Платоновитот *Кратил* I–II. *Systasis* 10–12. 2007–8.

Fuko, M., *Reči i stvari/Arheologija humanističkih nauka*. Prevod N. Kovač. Beograd, 1971.

Genette, G., *Mimologije/ Put u Kratiliu*. Prijevod N. Vajs. Zagreb, 1985.

Платон, *Кратил*. Превод од старогрчки, коментар и белешки В. Томовска. Скопје, 2006.

Sedley, David. *Plato's Cratylus*. Cambridge University Press, 2003.

Stefanski, W., On the names of the letters used in Plato's *Kratylos*. In: *Eos* 80 (1992), 53–60.

Витгенштајн, Л., *Лоџичко-филозофски истражувања*. Превод Б. Саркањац. Скопје, 2002.

Vesna TOMOVSKA

PLATO'S POETICS OF THE NAMES

(Summary)

In the *Cratylus* dialogue the etymological argumentation relying on the obvious convincingness of the etymologies in the discussions on the correctness of names is bounded by two poetics of the names. The first one [387c–390e], in the introductory part of the dialogue, in the first Socrates' "monologue", with an affirmative support to Hermogenes, prepares and motivates the long line of etymologies that function as examples in the argumentative process. The second poetics [423b–425b, 430b–433d], positioned at the closure of the discussion, when Socrates addresses Cratylus, closes and, in a way, concludes the presented content of the etymological proofs on the accuracy of names. The position these two poetics assume in the Dialogue and their relation to the etymological line, one as the introduction and the other as the conclusion, necessarily define their discreetly implied argumentative role and influence. Namely, the first poetics is meant to re-examine Hermogenes' claim that names are conventions set by the people, that they occur accidentally and customarily, and to announce the examples that will prove that there is a more substantial connection between the names and the objects than the mere accidental choice. The second poetics, on the other hand, is meant to relativize Cratylus's conviction that names have their natural accuracy and that they correspond to what they denote and, based upon the already examined examples, to point to the questionable claim that the essence of the denoted can be comprehended through the simple and seemingly natural equation between the name and the object based upon linguistic analogies.

The poetics of the onomatologist, the one who devises names, and the poetics of the onomastician, the one who gives names, are not defined in a precise interrelation. These two poetics are not the point of the discussion; they have a mediative role to call forth the process of *naming* as an establishment of a certain relation between the names and the objects. The poetics of the onomatologist points the attention towards the paradigm of the idea of the name as the carrier of the object essence upon which the name is devised. Thus, naming is defined as a procedure with a bigger responsibility towards the one that is being named. The poetics of the mimesis, according to which the name is a verbal representation of the object, questions the possibility of completely reflecting in the name the content of the object and points to the correctness according to a manifestation of chosen elements as carriers of the object identity. Thus, naming is released of the duty to find a natural connection between the name and the object as a precondition to correctness.

Елени БУЖАРОВСКА, Лилјана МИТКОВСКА

АНАЛИЗА НА ПРЕДЛОГОТ *врз* ОД КОГНИТИВЕН АСПЕКТ

1. Вовед

Оваа статија ја посветуваме на академикот Петар Хр. Илиевски кој во своето научно творештво секогаш се залагал за посебноста на македонскиот јазик во однос на другите словенски и балкански јазици. Сметаме дека предлогот *врз* ја илустрира таа единственост, бидејќи истиот се одликува со значење што го немаат неговите преводни корелати во другите сродни или соседни јазици така што *врз* заради својата семантика зазема посебно место во системот на предлозите.

Предлозите во традиционалната граматика се третираат главно како зборови со просторна семантика чие значење се открива преку нивната поврзаност со именката (Конески 1987: 507). Тие заземаат периферно место во граматиките додека толковните речници со наведување на повеќе значења на еден предлог имплицитно посочуваат на нивната полисемија. Но речниците заради својата структура не се во можност да ги покажат взаемните врски меѓу значењата на предлогот, така што полисемијата изгледа немотивирана и арбитрарна.

Во когнитивната лингвистика предлозите стануваат предмет на зголемен научен интерес од две причини: а) предлозите како примарни експоненти на просторна релација ја одразуваа човековата концептуализација на просторот, односно како човековото сознание за светот се базира врз неговото определување на и во просторот. Луѓето ги локализираат предметите во просторот спрема своето тело (сп. Langacker 2008: 524)¹,

¹ Таа појава во когнитивната лингвистика е позната како 'embodiment' (отелотворување): светот што го конструираме во нашето спознавање се базира врз нашето искуство кое потекнува од интеракција на нашето тело со надворешниот свет.

односно ги концептуализираат предметите во просторот тргнувајќи од своја перспектива; б) предлозите, како полисемични категории претставуваат погоден материјал за проучување на когнитивните механизми одговорни за развивање на секундарни значења од основното просторно значење. Сите апстрактни предлошки конструкции се метафори или метонимии на семантички конкретни локативни предикации.

На тој начин, когнитивниот пристап има толкувачка моќ, односно може да ја објасни семантичката деривација на еден предлог и меѓусебната поврзаност на деривираните значења. Така, преку семантичката анализа на предлозите може да се докаже главното становиште на когнитивната лингвистика: дека значењето на една лексема се базира врз нејзината концептуална структура (Tyler & Evans 2007: 20).

Основната функција на предлогот е да кодира релација на два ентитета во просторот: предметот кој се лоцира (лоцираниот објект – ЛО) и предметот наспрема кој се лоцира ЛО, локализатор – ЛК). Покрај просторното предлозите имаат и функционално значење кое се јавува како последица на просторното (Navarro i Fernando 2001). Самата тополошка положба на еден предмет (ЛО) во однос на вториот (ЛК) во просторот има последици и за двата предмета. ЛО заради својата позиција стапува во интеракција со ЛК и на тој начин делува врз ЛК.

Функционалниот аспект на една локативна релација е причина за создавање импликувани значења кои понатаму се развиваат во нови значења. Сите значења се обединети во една семантичка мрежа која ја одразува полисемијата на предлогот.

Основното значење на еден предлог може да се издели ако просторната конфигурација на двата ентитета се апстрахира од сите менливи параметри, како на пр. величина, форма на ентитетите и истата се претстави во вид на модел или шема.

Оваа статија има за цел да ја објасни полисемијата на *врз*: да ги протолкува сите значења на *врз* и да ги открие семантичките врски меѓу значењата користејќи ја теориската рамка на когнитивна лингвистика. Исто така имаме за цел да ги издвоиме семантичките компоненти на предлогот *врз* со кои тој им конкурира на блискозначните предлози *на*, *преку/по* и *над*, но и по што се разликува од нив.

Во македонските толковни речници за *врз* се наведуваат неколку значења кои може да се поделат на просторни и преносни. Според толковните речници, првото значење на *врз* е просторно и означува наоѓање или движење (на објект) одозгора *на* или *по* површината на нешто (Толковен речник 2003: 309–310) или објект на горната површина *од*, *на* или *над* (Мургоски 2005: 96). Тоа значи дека во дефинициите се наведува семантичката блискост на *врз* со *на*, *по* и *над*.

Второто значење што се наведува е непросторно и означува „објект на дејство“ (2003: 309–310) или дејство со влијание (Мургоски 2005: 96). Како трето значење Толковниот речник наведува „натрупување на еднакви предмети“, додека во толковниот речник на Мургоски се спомнува фразата *врз основа на*. Од споредбата на дефинициите за *врз* произлегува дека двете први објаснувања се слични но сепак второто објаснување не е доволно јасно, додека третото значење – натрупување – отсуствува во вториот речник. Интересно е дека за *врху*, бугарскиот еквивалент на *врз*, бугарските толковни речници нудат додатна семантичка особина – насочување, кое ќе видиме понатаму дека е важно за објаснувањето на *врз*.

Овој традиционален опис на значењата на *врз* може да ни послужи како основа за понатамошна анализа на истиот предлог во рамките на когнитивната теорија. Когнитивниот пристап ќе ни овозможи да ги откриеме не само просторните (експлицитни) значења на предлозите туку и функционалните значења, имплицирани од просторната взаемна релација изразена со *врз*. Тие импликации понатаму се развиваат во нови преносни значења на предлозите. На тој начин ќе ја покажеме меѓусебната поврзаност на значењата обединети во единствена семантичка мрежа која ќе биде доказ за регуларноста на семантичката промена. Нашето истражување се заснова на анализа на собрани автентични примери од печатени медиуми и интернет (околу 200), кои ги класифицираме според семантичките својства на *врз*.

2. Просторни и преносни значења на предлогот *врз*

2.1 Основно просторно значење: одозгора на

Предлогот *врз* изразува дека еден објект на лоцирање (ЛО) се спушта на некој втор објект – локализатор (ЛК) преку кој се врши локализирањето и како резултат на тоа се наоѓа со целата своја долна површина на ЛК. Таквата тополошка конфигурација предизвикува создавање на имплицитно, т.н. функционално значење на погоденост. *Врз* подразбира силна погоденост на ЛК од дејството на ЛО кој го концептуализираме како паѓа на ЛО (или се наоѓа на него) при што со својата тежина или сила делува на истиот, како во примерите (1) – (3). Таквото функционално значење на погоденост го разликува *врз* од блискозначниот локативен предлог *на* кој исто така означува физички контакт, но неговото основно значење е потпора, а не притисок. Во примерите од нашиот корпус *врз* се среќава со глаголите што означуваат такво насочено движење надолу како што се *паѓа*, *сипава*, *се рони*, *се испура*, *удира*, *фрла*, *се фрла*.

- (1) Фасадите на поголемиот дел од нив се лупат и буквално паѓаат и се ронат *врз* главите на минувачите.
- (2) Тенда падна *врз* работник на „Комуналец“, повредениот во критична состојба.
- (3) Непознати напаѓачи вчера фрлиле молотов коктел *врз* турскиот конзулат.
- (4) Кога тоа нема да се дозволи интензивно удира со главата *врз* масата.

Во многу примери од корпусот се потенцира дека ЛО се одликува со тежина (5). Дека тежината на ЛО има големи последици по ЛО може да се имплицира или да биде експлицитно изразено, како во примерите (6) и (7).

- (5) Тежок дожд *паѓа* *врз* моето тело.
- (6) Тежок куфер паѓа *врз* главата на дедото а патниците констатираат дека е мртов.
- (7) Мост стар 150 години падна *врз* воз што поминувал под него и уби 33 патници.

ЛО може да биде течност или друга материја која заради своите физички својства делува на ЛК кога доаѓа во контакт со него.

- (8) Јапонски воени хеликоптери утрово започнаа со фрлање големи количини вода *врз* нуклеарната централа. (За гаснење на пожарот.)
- (9) Пилотот го истурил своето кафе *врз* опремата за комуникација на авионот. (Авионот веројатно имал проблеми.)
- (10) Постојат неколку интересни појави кога светлината паѓа *врз* објектот. (Затоа го осветлува.)

2.1.1 Преносни значења

а. Физичка *погоденост*

Од просторното значење на позиционирање одозгора и погоденост на ЛО се развива значењето на физичка погоденост на ЛК како резултат на дејството на ЛО, при што значењето на контакт е во позадина или само се импликува, како во примерите (11) – (14). ЛО може да биде предмет кој го погодува ЛК со својата сила (*јука*) или физички насилно делува на ЛК (*се изживува*). Покрај глаголите *јука*, *сѝрела*, *се изживува*, во корпусот предлогот *врз* се наоѓа со следните перифрастични предикати (*врши наџад/ аџенџаџ/ оџераџија/ иџиервениџија/ обдуџија*, *џрменува насилсџво*) и номинализации (*иџиервениџија*, *вандализам*, *наџад*, *аџенџаџ*, *насилсџво*).

- (11) Обвинетиот се товари дека сексуално се изживувал *врз* детето.
- (12) Силите на либискиот лидер вршат ракетни напади *врз* градовите.
- (13) Лондонската полиција примени насилство *врз* демонстранти.
- (14) Ваков вид операции биле вршени *врз* психички болни пациенти.

Покрај тоа се јавуваат и конструкции со *nomina agentis* (напаѓач, агресор, владетел) во кои е апсорбиран првиот аргумент на номинализираното дејство или состојба, па глаголското дејство може да се подразбира од субјектниот агенс. Така, во примерите (15) и (16) номинализираниот субјект претставува метонимична замена за дејството: А напаѓа Б → напаѓач на/врз Б).

- (15) Уапсени разбојниците *врз* таксистите.
- (16) Напаѓачот *врз* комплексот на ОН е уапсен.

б. Ајсџрактџна џоѓоленостџ и влијание

Значењето на погоденост се среќава во корпусот со апстрактни именки, од кои голем број се резултативни и процесуални номинализации: *данок, ембарџо, вејџо, џраво, сојсџivenessџ; удар, џриџисок, џрабеж, шџеџа, дејсџво*. Во корпусот регистрирани се следните примери: *удар врз слободаџа на информирање, џраво врз земјоделско земјошџе, џриџисоџи врз Македонџиџе, семејно насилсџво врз жениџе, џрабеж врз џоџрошувачџиџе, шџеџиџи врз блиско-исџочниоџи мировен џроцес*, и сл.

Во комбинација со глаголот *џаѓа* и апстрактни именки (*одџговорностџ, избор, ризик*) се јавува идиоматизирана конструкција во која се чувствува погоденоста на ЛК.

- (17) Одговорноста паѓа *врз* организаторот на демонстрациите.
- (18) Ризикот од употребата на ААС паѓа *врз* корисниците.

ЛО може да посочува не на физички предмет туку на некоја социјална појава или организација која по својата природа или со својата активност му се наметнува на некој персонален ЛК кој тешко се справува со тоа. Таквото значење на тежина на ЛО е апстрактно и го притиска ЛК-човекот како во следните примери:

- (19) Корумпираните синдикати *џежасџи* *врз* грбот на работниците.
- (20) Долговите *џриџискааџи* *врз* фирмите.

Функционалното значење на погоденост понатаму се проширува и во апстрактниот домен со значење на влијание и/или контрола, каде што

значењето на контакт е ирелевантно (21) или апстрахирано како во (22) и (23). Со *врз* се изразува дека еден апстрактен или материјален ЛО делува со некое свое својство на ЛК и на тој начин влијае на него. Такво значење може да се изрази и со глаголот *фокусира* и покрај тоа што на прв поглед тој нема импликација на погоденост на објектот, но затоа се одликува со 'насоченост'. Погоденоста не мора да е физичка: ако вниманието се насочува врз еден предмет истиот ќе биде подложен на манипулација од страна на субјектот.

(21) Одлуката во Хаг *ќе влијае врз* приемот во НАТО.

(22) Белиот леб штетно *делува врз* здравјето на луѓето.

(23) Администрацијата на Обама преку дипломатски канали *при-ишиска врз* Грција.

(24) Белгиското претседателство на ЕУ *ќе се фокусира врз* економските реформи.

Покрај горенаведените глаголи, ова значење често се изразува со перифрастични предикати од типот *фрла сенка/дамка, сфава акценти, ир-зема контрола, има ефект, иренесува ентрузијазам, има/дава право*, како во следните примери.

(25) НАТО ја презеде контролата *врз* воената акција против Либија.

(26) Расправијата за Ромите фрли сенка *врз* Самитот на ЕУ.

Значењето на влијание и контрола се среќава и кај резултативни и процесуални номинализации од типот на *влијание, внимание, концентрирање, фокусирање, поглед, дејство*. Во корпусот регистрирани се следните примери: *концентрирање врз една цел, дејство на водата врз здравје, посебно внимание врз развојот на документација, фокусирање врз квалитетот, погледите врз убавина жена, и сл.*

в. Конкуренција на предлозите *врз* и *на*

Во значењето на физичка погоденост на *врз* му конкурира предлогот *на*. Од анализираните примери се наметнува впечатокот дека *врз* се одликува со посилна импликација на погоденост од *на*. Предлогот *врз* се употребува главно со глаголски предикати (или нивни номинализации) кои сигнализираат дека вториот партиципant на релацијата е силно погоден од дејството на агенсот. *Врз* ја потенцира трпительната семантика на вториот партиципant, додека *на* е неутрален во овој поглед. Синтаксичката деривација се одвива во овој правец: удирам, контролирам, притискам нешто → удар, контрола, врши притисок *врз* нешто. Сепак има контексти каде предлозите се заменливи како во случаите илустрирани со

примерите (26–30). Во некои случаи се чини дека со *на* ЛО обично посочува на неперсонален референт како во сп. примерите (27) и (28).

(27) СМС пораки со содржини со кои се *врши напад* на нечија приватност.

(28) Локалната власт *врши насилство* на природното и културното наследство на Охридското Езеро.

Спомнавме погоре дека предлогот *на* го дели истото функционално значење на погоденост и влијание со *врз*. Во корпусот најдовме речиси идентични примери со *на* како што имавме со *врз* (сп. 21–23)

(29) Поскапувањето на нафтата *ѝриѝисна* на економијата.

(30) Судањето во Хаг не *влијае* на поканата за членство во НАТО.

(31) Слабењето може штетно да *делува* на здравјето.

Понекојпат сличноста на овие предлози се користи за стилска варијација. Во примерот (32) не постои никаква разлика меѓу релациите изразени со *на* и со *врз*, туку се употребени за да се избегне повторување.

(32) Тоа е сериозен *удар* *на* слободата и правата на луѓето, но и сериозен *удар* *врз* институциите на Р. Македонија и нејзиниот имиџ.

Постојат и комуникациски причини за претпочитање на *врз* наспрема *на*. Во многу ситуации *врз* не е идентично со *на* бидејќи се јавува како појаснувач на повеќезначноста на предлогот *на*. Со *врз* се избегнува мешањето на агенсот со објектот *врз* кој се врши дејството, односно појасно се маркира трпителот/примателот на дејството со *врз* наместо *на*. Со тоа предлогот *врз* има дополнителна улога на разјаснување на двосмислени синтаксички *на*-конструкции во кои не се разликува субјектната агентивност од објектната трпност. Така, синтагмата *ѝриѝисок на владаѝа* е двосмислена помеѓу две интерпретации: *владаѝа* е агенс и самата притиска на некој/нешто; *владаѝа* е трпител и некој/нешто притиска на неа. Од друга страна, во *ѝриѝисок врз владаѝа*, предлогот *врз* недвосмислено укажува на трпител.

Покрај тоа, предлогот *на* има граматички функции на посесивност и индиректен објект, што во некои случаи може да доведе до двозначност и/или нејасност.² Во примерот (33) не е јасно дали *на* маркира поседувач

² Вметнувањето на дативната клитика го разјаснува значењето на *на* во полза на индиректен објект, како во примерот: *Моноѝолоѝи на Телеком му наѝрави оѝромни ѝѝеѝѝи на македонскиоѝ ѝтелекомуникациски ѝазар во изминаѝѝѝе шеѝѝ ѝодини*.

или индиректен објект. Од друга страна *врз* недвосмислено упатува на погоденост на објектот.

- (33) Дождот и градот направија штети *врз* посевите. Според информациите од фармерите градот направи штети *на* житните и градинарските култури.

2.2 Второ просторно значење: поставеност/наднесеност одозгора без погоденост

Во своето второ просторно значење *врз* изразува дека еден помал статичен објект се наоѓа во контакт со горната површина на ЛК без физички да го погодува. Во примерите (34) и (35) од контекстот не може да се извлече некоја поголема погоденост на ЛО со тоа што ЛК ќе се најде во проектираната позиција.

- (34) Вашиот уред не мора да стои *врз* вашиот телевизор.

- (35) Штипските верници не сакаат антена *врз* камбанаријата.

Во македонскиот јазик таквото значење на 'поставеност одозгора' на *врз* се добива во комбинација со прилогот *одозгора* кое експлицитно изразува дека ЛО е позициониран на горната страна на ЛК. Во тој случај употребата на *врз* се преклопува со *над* или *на*, па во повеќе случаи, како во примерот (36) тие може без последици да го заменат *врз*.

- (36) Одозгора *врз* пиперката ставаме едно гранче француски магдонос.

2.2.1 Преносни значења

а. Насоченост и опфатеност

Функционалното значење на насоченост и опфатеност се развива од семантичката компонента 'одозгора'. Во македонскиот јазик тоа значење најјасно се манифестира кај глаголот *работи*, како во примерот (37).

- (37) Претпладнево го минувам на работа во Собранието на град Струмица, а попладне продолжувам да *работам врз* најновиот поетски ракопис.

Други преносни значења од второто просторно значење не се регистрирани во корпусот. Од друга страна *работи* во значење на насоченост на агенсот спрема објектот се среќава и со предлозите *над* и *на*. Иако често, како во примерот (37), предлогот *врз* може без последици да се замени со овие два предлога, сепак разлика постои: *врз* со *работи* го потенцира актуалното работење на агенсот, додека *над* и *на* често имплицираат значење на 'се обидува, се труди', како во примерите (38) и (39).

(38) Работам *над* проблемот со самодовербата.

(39) НАСА работи *на* телескоп што ќе гледа во минатото.

2.3 Трето просторно значење: простирање на површина, покривање

Третото просторно значење на *врз* е изразување на постоење тесен контакт меѓу два објекта: ЛО се простира по целата површина на ЛК и на тој начин се создава функционалното значење на покривање. Со оглед на тоа што ЛО нема надолна проекција, односно истиот не се спушта одозгора, неговата тежина е ирелевантна. Затоа отсуствува функционалното значење на погоденост на ЛК, но се добива значење дека ЛК се простира со некоја своја димензија на определен дел од горната површина на ЛО. Во примерот (40) испечатената слика зафаќа дел од површината на маицата или текстилот; во (41) исто така се добива функција на контакт и распространување, а во примерот (42) истата функција може да се сфати и во апстрактна смисла.

(40) Печатење *врз* маици и текстил.

(41) Спиеле *врз* гробот на освојувачот на Скопје.

(42) Оставете не да го изградиме Берово *врз* вашите рушевини.

Ако ЛО е со иста големина или поголем од ЛК и заради тоа го сокрива од поглед, тогаш *врз* понатаму се проширува кон значењето на покривање, како во примерите (43) и (44). Од ова значење се импликува значењето на слоевитост, што често го среќаваме во готварскиот дискурс (45).

(43) Носи кошула *врз* блузата.

(44) Ставете едноставен килим *врз* светол под.

(45) Исечените резанки од крушките се ставаат *врз слој* од карамела и се покриваат со слој на меко тесто.

Со ова значење може да се поврзе и изразот *ноѓа врз ноѓа* (пример 46) кој се употребува како затврдена фраза.

(46) Новинарката целата растревожена седната *ноѓа врз ноѓа* на фотелја.

Блискозначните предлози на *врз* во ова значење се *йреку/йо* и *на*. Со *йреку/йо* се истакнува распространетост на некој ентитет, обично материја по целата површина на објектот (ЛК) слично како и *врз*, додека кај *на* значењето на тотално простирање е во позадина (сп. во примерите 47–49).

(47) Материјалот треба да се нанесе *йреку* целата површина на подготвената подлога.

- (48) Кога ќе се нанесе *врз* плускавица, пастата за заби побрзо ја суши.
- (49) Нанесете еукалиптусово масло *на* крпче или парче весник и избришете.

Во следниот пример предлогот *на* означува дека на површината на една распространета материја (*џорџонзола*), која не мора целосно да го покрива објектот (*лејчејџо*) се поставува друг објект што се означува со *врз*:

- (50) Парчиња горгонзола ставете *на* секое испечено лепче, а *врз* неа ставете неколку половинки јатки орев.

2.3.1 Преносно значење: речење

Во Толковниот речник ова значење е дефинирано како „натрупување на еднакви предмети како резултат на забрзано дејство“ и се илустрира со примерите *Палеше циџара врз циџара; џишуваше џисмо врз џисмо*. Во речникот на Мургоски ова значење отсуствува. Ние претпоставуваме дека значењето на „натрупување“ се деривирало од претходното просторно значење на распространетост заради функционалното значење на слоевитост имплицирано во распространетоста. Ако некоја материја се простира *врз* целата површина на еден предмет таа може да се концептуализира како слој што го покрива предметот. Се чини дека тука нема никакво значење на забрзано дејство, само се имплицира „повеќеслојна“ квантификација на ЛО.

- (51) Се трошат народни пари, се удира данок *врз* данок.
- (52) Да ги повикаат ... да не се плашат и слободно да си гласаат на изборите, тие ќе тужеле. Закана *врз* закана, притисок *врз* притисок.

2.4 Четврто просторно значење: потпора

Понатамошно проширување на основното просторно значење е значењето на физичка потпора. ЛО се потпира на ЛК кој служи како потпора слично на конфигурацијата што се изразува со предлогот *на*, но за разлика од *на*, *врз* имплицира дека ЛК го поддржува ЛО и покрај неговата тежина. Всушност, разликата меѓу овие два предлога е во експресивноста: со *на* само се констатира позицијата на еден неутрален начин, и тој почесто се јавува за изразување на вакви релации, додека *врз* внесува експресивна димензија. Во примерите (53) и (54) предлогот *врз* може да се замени со *на* без поголема промена во значењето, меѓутоа со предлогот *врз* се потенцира големината на ЛО.

- (53) На северната страна се наоѓа минарето... а неговиот балкон се потпира *врз* сталактитни задебелувања.

- (54) На средишен дел од црквата високо се издига осмоаголна ку-
пола што се потпира *врз* четири столба.

2.4.1 Преносно значење: поддршка, основа

Преносното значење на поддршка е продукт на метафоричен пре-нос на физичката релација на потпора во доменот на човечките односи. Така *врз* добива значење на поддршка и основа што ЛК му ја пружа на ЛО, илустрирани во (55) и (56).

- (55) Финансиските информации *врз* кои тие се потпираат...

- (56) Податоците *врз* кои треба да се заснова процената на ризикот...

Како и кај просторното значење на потпора, и овде *врз* му конкурира на предлогот *на*, па двата предлога се јавуваат во слични контексти, како во долните примери.

- (57) Украина се *попира* на нафта од Азербејџан.

- (58) Претседателот Обама предложи мерки за одвивнување на Американците од нивното *попирање* *врз* нафтата.

Се чини дека *врз* изразува посилна нијанса на поддршка, но сепак во одредени контексти двата предлога се взаемно заменливи што се гледа од следниот пример:

- (59) Естонија ќе се потпира *на/врз* НАТО за да се заштити од непријателот.

Подетално испитување на синтаксичките и семантичките услови во кои се јавуваат двата предлога може да даде некои релевантни показатели за тенденциите на дивергенција. Покрај експресивноста на *врз*, еден од релевантните фактори може да биде повеќефункционалноста на *на* што доведува до многузначност во определени конструкции, за што веќе спомнавме погоре.

Сложениот предлог *врз основа на* се развил од метафората на потпора и многу често се среќава во административниот стил, како на пример во: *врз основа на член 75, кредити врз основа на залог на дејозити, право осигурено врз основа на нецелосни податоци, градење на општество врз основа на почини, врз основа на изјавата на лицата*, и сл.

3. Заклучни забелешки

Во оваа статија поставивме две цели: да ја објасниме полисемијата на *врз* преку откривање на семантичките врски меѓу сите негови просторни и преносни значења и да ги издвоиме семантичките компоненти на

предлогот *врз* кои тој ги дели со други просторни предлози. На тој начин, со извршената анализа покажуваме во каква релација е предлогот *врз* со некои други семантичко блиски предлози. Поаѓаме од тезата дека просторните предлози **маркираат** значенски разлики во еден стабилен концептуален домен и дека нивните значења се определени во релација со другите предлози со кои го делат тој домен (Tyler & Evans 2007: 108). Според тоа, значењето на еден предлог, од една страна, зависи од опсегот што го покриваат соседните просторни предлози, но, од друга страна, секој предлог има специфични функционални импликации кои му даваат индивидуален тон.

Во сите просторни значења *врз* ја поседува компонентата ‘контакт’, присутна и во други предлози што изразуваат слична просторна конфигурација: *на*, *преку/по*, *над*. Тие го делат меѓу себе просторниот домен што означува контакт со горната површина на ЛК. Покрај тоа, овие предлози делат и други семантички, т.н. функционални компоненти. На табела 1 се претставени семантичките компоненти на *врз* наспрема *на*, *преку/по* и *над*. Се гледа дека со предлогот *на* го поврзуваат компонентите притисок, погоденост и потпора; со *преку/по* – распространетост, покривање и слоевитост; а со *над* – покривање, слоевитост и наднесеност.

Табела 1

Особиниите на предлозиите врз во релација со блискозначниите предлози

	ВРЗ	НА	ПРЕКУ/ПО	НАД
контакт	+	+	+	+/-
притисок	+	+		
погоденост	+	+		
потпора	+	+		
распространетост	+		+	
покривање	+		+	+
слоевитост	+		+	+
наднесеност	+			+

Ваквите преклопувања покажуваат дека домените на горенаведените предлози делат близок семантички простор што е причина за нивното семантичко преклопување во определени сфери. Слика 1 графички ги претставува функционалните домени на *врз* и неговите конкурентни предлози. Во контекстите каде што доаѓа до израз одредено функционално значење

употребата на *врз* се совпаѓа со употребата на предлогот што ги има истите компоненти. Сепак една особина е поцентрална за определен предлог и по тоа тие се разликуваат. Така основното просторно значење на *врз* – одозгора на – може да се изрази и со предлогот *на*, но компонентата ‘погоденост’ е посилна во *врз*, додека во *на* доминира значењето на ‘потпора’. Во значењето ‘простирање на површина, покривање’ *врз* дели заеднички домен со предлозите *ѿо* и *ѿреку*, но кај нив централната црта е ‘распространетост’, а кај *врз* – ‘покривање’. Во оваа употреба двата предлога се преклопуваат со предлогот *над*, но во тие функции централното значење на овој предлог е ‘наднесеност’.

Слика 1 – Предлозите *врз* во релација со блискозначни предлози

Слични преклопувања се појавуваат и кај преносните значења. Апстрактна погоденост и/или влијание *врз* ЛО често се пренесува со *на* (примери 21–23 наспрема 28–30). Функционалното значење на ‘наднесеност’ на *врз* деривирано од ‘насоченост’ (со глаголот *работи*) може да се изрази и со *над* и *на*, но сепак со извесно семантичко нијансирање. Функционалниот домен на покривање *врз* го дели со *ѿреку/ѿо* и *на*, но *на* не подразбира тотално распростирање како што има *ѿреку/ѿо*. Преносното значење на редување деривирано од ‘покривање’ се развило само кај *врз*. Значењето на поддршка освен со *врз* се изразува со предлогот *на*, со тоа што *врз* почесто се среќава во контексти за морална поддршка (*се ѿѿи-ѿирам врз ѿебе* наспроти *се ѿѿиѿирам на ѿебе*), но не може да се тврди дека двата предлога се синонимни.

Од следните примери може да се види како овие предлози во некои значења се заменливи, што укажува на преклопувањето на нивните функционални зони.

(60) Книгата е *на* масата. (**над*, ?*врз*, **преку*)

(61) Го распосла чаршавот *на* масата. (**над*, *врз*, *преку*)

(62) Ја стави раката *на* очите. (?*над*, *врз*, *преку*)

За да се донесат покатегорични тврдења за соодносот на *врз* со анализираните конкурентни предлози постои потреба од понатамошни детални испитувања на дистрибуцијата на тие предлози, со тоа што испитувањата треба да се базираат врз корпусна анализа. Преку споредување на фреквентноста на предлозите во разни синтаксички конструкции понатаму ќе се испита кои фактори (на пр. формата и значењето на главниот конститутивен член) влијаат за изборот на соодветниот предлог.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

Конески, Блаже. *Грамаѓика на македонскиот јазик*. Скопје: Култура. 1987.

Langacker, Roland W. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press. 2008.

Мургоски, Зозе. *Речник на македонскиот јазик*. Скопје: Мургоски. 2005.

Navarro i Ferrando, Ignasi. Is function part of the literal meaning of English prepositions? In: Šarić, Ljiljana & Donald F. Reindl (eds) *On Prepositions*. Oldenburg: Bibliotheks und Informationssystem der Universität Oldenburg, 2001 36–62.

Tyler, Andrea & Vyvyan Evans. *The Semantics of English Prepositions*. Cambridge: Cambridge University Press. 2007.

Толковен речник на македонскиот јазик. Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“. Скопје, 2003.

Šarić, Ljiljana, Željko Brlobaš. Boundaries of the analysis of spatial prepositions in the framework of Prototype Semantics. In: Lj. Šarić, D. F. Reindl (eds.), *On Prepositions*. Studia Slavica Oldenburgia. Oldenburg: Bibliotheks und Informationssystem der Universität Oldenburg, 2001. 207–262.

Eleni BUŽAROVSKA and Liljana MITKOVSKA

ON THE PREPOSITION *VRZ* FROM COGNITIVE POINT OF VIEW

(Summary)

This paper investigates the semantics of the Macedonian preposition *vrz* from cognitive perspective. The goal of the paper is twofold: to explain the polysemy of *vrz* by discovering the semantic links between all its spatial and non-spatial senses and to filter out the semantic components that *vrz* shares with other related spatial prepositions. The corpus-based analysis of *vrz* enables the authors to determine the semantic component of ‘affectedness’ responsible for the unique position of *vrz* among the prepositions that express superposition. The authors also show that the functional zone of *vrz* is shared by other semantically similar prepositions of superposition and offer an explanation as to why they differ.

**БИБЛИОГРАФИЈА
НА АКАДЕМИК ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ**

Крајценки

<i>AAntH</i>	Acta antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae. Budapest.
<i>BCH</i>	Bulletin de correspondance hellénique. Paris.
<i>Билиџен</i>	Билтен на Македонската академија на науките и уметностите. Скопје.
<i>ГласникИНИ</i>	Гласник на Институтот за национална историја. Скопје.
<i>Godišnjak ANUBiH</i>	Godišnjak Akademije nauka i umetnosti Bosne i Hercegovine. Centar za balkanološka ispitivanja. Sarajevo.
<i>ГЗбФф</i>	Годишен зборник = <i>Annuaire</i> : Филозофски факултет на Универзитетот во Скопје.
<i>ICS</i>	Illinois Classical Studies. Atlanta, GA: Scholars Press.
<i>ISS</i>	Indiana Slavic Studies.
<i>Klio</i>	Klio: Beiträge zur alten Geschichte. Berlin.
<i>КЖ</i>	Културен живот. Скопје.
<i>ЛЗб</i>	Литературен збор. Списание на Сојузот на друштвата за македонски јазик и литература. Скопје.
<i>MacRev</i>	Macedonian Review. Skopje.
<i>Макед</i>	Македонија. Скопје.
<i>Minos</i>	Minos: Revista de filología egea. Salamanca.
<i>MJ</i>	Македонски јазик. Скопје.
<i>НДиск</i>	Научна дискусија на Семинарот за македонски јазик, литература и култура, Охрид. – Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“; Семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје.
<i>ОнПрил</i>	Ономастолошки прилози = Contributions onomatologiques. Београд.

<i>OnJug</i>	Onomastica Jugoslavica. Zagreb.
<i>ПД</i>	Просветно дело. Скопје.
<i>ППМАНУ</i>	Пристапни предавања, прилози и библиографија на новите членови на Македонската академија на науките и уметностите. Скопје.
<i>Пред</i>	Предавања на Семинарот за македонски јазик, литература и култура. – Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј“; Семинар за македонски јазик, литература и култура. Скопје.
<i>Прилози МАНУ/ОЛПН</i>	Прилози = Contributions. Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука. Скопје.
<i>Прилози МАНУ/ООН</i>	Прилози = Contributions. Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за општествени науки. Скопје.
<i>Реферати</i>	Реферати на македонските слависти за меѓународен славистички конгреси. Сојуз на друштвата за македонски јазик и литература на РМ. Скопје.
<i>SAlb</i>	Studia Albanica. Tirana.
<i>СлФл</i>	Славянская филология. София.
<i>SMEA</i>	Studi micenei ed egeo-anatolici. Roma.
<i>Совр</i>	Современост. Скопје.
<i>Tractata</i>	Tractata Mycenaea: Proceedings of the Eighth International Colloquium on Mycenaean Studies (Held in Ohrid, 15–20 September 1985). – Skopje: MASA.
<i>Universitas</i>	Universitas: revue Univerzity J. E. Purkyně v Brně. Brno.
<i>ZSl</i>	Zeitschrift für Slawistik. Berlin.
<i>ŽAnt</i>	Жива Антика (Živa Antika). Скопје.

1945

1. Песни од Кичевско. – *Нов ден* 1/2, 57–59.

1952

2. *Светѹо еванѣлие*. – [Превод на македонски со: Бошковски, Б.; Милошев, Ѓ.] Скопје. – 242 с.

1955

3. Александар Балабанов [In memoriam]. – *ŽAnt* 5/2, 407–410.

4. [приказ] *W. Brandestein, Griechische Sprachwissenschaft I (Einleitung, Lautsystem, Etymologie), Sammlung Göschel B 117, Berlin 1954, 159 S + ̑eȏраф. кар̑и̑а на ̑рчки̑е дијалек̑и̑и.* – *ŽAnt* 5/1, 195–197.

1956

5. Дали е дешифрирањето на Вентрис „кула од картони“?. – *ŽAnt* 6/2, 314–336.

6. Две слова на Климент Охридски и едно на Јован Егзарх во еден ракописен зборник од XV век. – *MJ* 7, 73–99.

7. [приказ] *И. М. Тронский, Очерки из истории латинского языка, изд. Акад. наук СССР, М.–Л. 1953, 271 8°. – ŽAnt* 6/2, 357–359.

1957

8. [приказ] *С. Лурье, Язык и культура Микенской Греции, изд. Акад. наук СССР, М.–Л. 1957, 401 стр. 8°. – ŽAnt* 7/2, 271–277.

1958

9. [со: Петрушевиќи, М. Д.]: *The Phonetic Value of the Mycenaean Syllabic Sign 85**. – *ŽAnt* 8/2, 265–278.

10. *Ko-no*. – *ŽAnt* 8/2, 310.

11. *Po-da-ko*. – *ŽAnt* 8/2, 338.

12. [приказ] *John Chadwick: The Decipherment of the Linear B, Cambridge at the University Press 1958, pp. 147, 8°. – ŽAnt* 8/2, 386–390.

1959

13. *The Adverbial Suffix -θεν in Mycenaean*. – *ŽAnt* 9/1–2, 105–128.

14. [приказ] *В. Георгиев, Исследования по сравнительно-историческому языкознанию, издат. иностранной литературы, Москва 1958, стр. 317, 8°. – ŽAnt* 9/1–2, 316–321.

15. [приказ] *Woodhead, A. G.: The Study of Greek Inscriptions, Cambridge at the University Press 1959, pp. 139+XI+4 plates, 8°. – ŽAnt* 9/1–2, 321–322.

1960

16. *Ilarion Meglenski. – Enciklopedija Jugoslavije* 4 [Zagreb: Izdanje naklade Leksikografskog zavoda FNRJ].

17. *Jovan I. ohridski arhiepiskop. – Enciklopedija Jugoslavije* 4 [Zagreb: Izdanje naklade Leksikografskog zavoda FNRJ].

18. [со: Boškovski, B.]: Verske škole u Makedoniji. – *Enciklopedija Jugoslavije* 6 [Zagreb: Izdanje naklade Leksikografskog zavoda FNRJ].

19. [приказ] *The Knossos Tablets, a transliteration by Emmett L. Bennett, J. Chadwick, Michael Ventris, Second edition with corrections and additions by John Chadwick with the assistance of Fred Householder, Institut of Classical Studies. Bulletin Supplement № 7, London 1959, pp. 137, 4°. – ŽAnt 10/1–2, 366–369.*

20. [приказ] *D.R. Shackleton Bailey, Towards a Text of Cicero: AD ATTICUM, Cambridge University Press, 1960, pp. IX+104. – ŽAnt 10/1–2, 369–370.*

1961

21. *Аблaтивoи, инcтpументaлoи и лoкaтивoи вo нaјcтapииe жpчки тeкcтoви [The Ablative, Instrumental and Locative in the Oldest Greek Texts]. – Скопје: Филозофски факултет XI. – 147 с. [ŽAnt: посебни изданија кн. 2, (документска дисертација)].*

22. [приказ] *E. Vilborg, A Tentative Grammar of Mycenaean Greek, Studia Graeca et Latina Gothoburgensia, Göteborg 1960, str. 196, 8°. – ŽAnt 11/1, 206–210.*

23. [приказ] *Olivier J.-P., A propos d'une "liste" de desservants de sanctuaire, dans les documents en linéaire B de Pylos, Presses universitaires, Bruxelles 1960, VI+162. – ŽAnt 11/1, 210–212.*

1962

24. Вентрис и неговото откритие. – *КЖ* 7/6, 36–38.

25. За македонскиот превод на *Дамаскинои*. – *MJ* 11–12/1–2, 33–52.

26. За „Средногорскиот“ превод на *Дамаскинои*. – *MJ* 11–12/1–2, 53–72.

27. [приказ] *KADMOS, Zeitschrift für vor- und frühgriechische Epigraphik, Walter de Gruyter and Co/Berlin, Bd. 1, Heft 1–2, 1962, pp. 171, 8°. – ŽAnt 12/2, 417–421.*

28. [приказ] *The Cambridge Ancient History, Revised edition of volume I and II. Cambridge University Press, 1961–1962. – ŽAnt 12/2, 421.*

29. [приказ] *C. W. Blegen, Troy. Vol. I, Sections from Chapters XVIII, XXIV; Vol. II, Sections from Chapters XV, XXI. – ŽAnt 12/2, 422–423.*

30. [приказ] *F. Matz, Mycenaean Civilisation, Maturity and Zenith, Vol. II, Chapters IVb and XII. – ŽAnt 12/2, 423–425.*

31. [приказ] *John Chadwick, The Prehistory of the Greek Language, Vol. II, Chapter XXXIX. – ŽAnt 12/2, 425–426.*

1963

32. Прилог кон хронологијата на еден балканизам во македонскиот јазик. – *MJ* 13–14/1–2, 67–85.

33. A Peculiarity of the Arcado-Cyprian Dative. – *Linguistique balkanique* 6 [Sofia], 35–40.

34. Two Notes on the Fr-Tablets. – *Minos* 7/2, 143–149.

1964

35. Некои лексички особености на македонскиот превод на дамаскиот. – *MJ* 15/1–2, 91–99.

1965

36. Потреба од класична настава во нашите школи. – *ПД* 11/9–10, 451–461.

37. Прилог кон хронологијата на еден балканизам во македонскиот јазик. Конструкции со удвоен објект. – *СлФл* 7, 295–296; 302–303.

38. Non-Greek Inflexions or Scribal Errors in the Mycenaean Texts. – *ŽAnt* 15/1, 45–59.

39. The Linear B Ideogram *134. – *ŽAnt* 15/2, 271–280.

40. [приказ] *C. Gallavotti – A. Sacconi, Inscriptions Pyliae ad Mycenaean aetatem pertinentes. Ed. dell'Atheneo, Roma 1961, XVI + 204 (Incunabula Graeca 7. Mycenaei sodalicii curis ed. fautorum impensis: Ministero d. Pubbl. Istruz., Ist. Finaz. Ital. Centrale, Ist. di Fil. Class, d. Università di Roma).* – *ŽAnt* 15/1, 215–218.

41. [приказ] *Anna Morpugo, Mycenaee Graecitatis Lexicon in aedibus Athenaei 1963, Centro di studi micenei, Università di Roma. Incunabula Graeca Vol. III, XXX+404, голем 8.* – *ŽAnt* 15/1, 218–221.

42. [приказ] *John Chadwick – Lydia Baumbach, The Mycenaean Greek Vocabulary, Sonderdruck aus Glotta. Bd. XLI 1963, Heft 3/4, pp. 157–271, 8°.* – *ŽAnt* 15/1, 221–224.

43. [приказ] *The Mycenae Tablets III, edited by J. Chadwick, Transactions of the American Philosophical Society, N. S. 52, 7, Philadelphia 1963, pp. 76, 4°.* – *ŽAnt* 15/1, 225–227.

44. [приказ] *The Knossos Tablets (Third edition), a transliteration by J. Chadwick and J. T. Killen, Institute of Classical Studies, Bulletin Supplement №. 15, London 1964, pp. VII+218, голем 8°.* – *ŽAnt* 15/1, 227–230.

45. [приказ] *L. R. Palmer, The Interpretation of the Mycenaean Texts, Oxford at the Clarendon Press, 1963, pp. XV+488, 8°.* – *ŽAnt* 15/1, 230–235.

46. [приказ] *The Cambridge Ancient History, Revised edition of volumes I and II, Cambridge University Press, Vol. II, chapters XIV, XXII(a), XXXV: a. Frank Stubbings, The Rise of Mycenaean Civilization, 1963, pp. 37; b. Frank Stubbings, The Expansion of Mycenaean Civilisation, 1964, pp. 25; c. V. R. d' A. Desborough – N. G. L. Hammond, The End of Mycenaean Civilization and the Dark Age, 1962, pp. 54, 8°. – ŽAnt 15/1, 235–239.*

47. [приказ] *Luigia Achilea Stella, La civiltà micenea nei documenti contemporanei, Incunabula Graeca Vol. VI, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1965, pp. XX+311+3 мапи и 88 табли, голел октаво. – ŽAnt 15/2, 477–481.*

48. [приказ] *S. Levin, The Linear B Decipherment Controversy Re-examined, State University of New York, 1964, pp. XVI+255, 8°. – ŽAnt 15/2, 481–483.*

49. [приказ] *M. Doria, Avviamento allo studio del miceneo. Struttura, problemi e testi, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1965, pp. 281, 8°. – ŽAnt 15/2, 483–486.*

50. [приказ] *F.H. Stubbings, The Recession of Mycenaean Civilization, The Cambridge Ancient History, Revised edition of volumes I and II, fasc. 39, vol. II, chapter XXVII, Cambridge at the University Press 1965, pp. 21, 8°. – ŽAnt 15/2, 487.*

51. [приказ] *С.И. Радциг, Въведение в класическую филологию, изд. Московского университета, 1965, стр. 525, 8°. – ŽAnt 15/2, 487–490.*

1966

52. Грчко-словенска културна симбиоза во Македонија. – *Словенска ѝисменосѝ: 1050 ѝодишнина на Климент Охридски* [Охрид: Народен музеј], 45–55.

53. Две слова на Климент Охридски и едно на Јован Егзарх во еден ракописен зборник од XV век. – *Книѝа за Климент Охридски* [Скопје: Кочо Рацин], 89–113.

54. *The Recipients of the Es Tablets. – Proceedings of the 4th International Colloquium on Mycenaean Studies* [Cambridge], 238–244.

55. [приказ] *V. L. Georgiev, Introduzione alla storia delle lingue indoeuropee, Incunabula Graeca, vol. IX, Centro di Studi Micenei, Università di Roma. – Roma 1966, str. VII+477, голем 8°. – ŽAnt 16, 358–361.*

1967

56. *Мус. wo-ne-we. – ŽAnt 17, 23–31.*

1968

57. Нови студии врз граматиката и вокабуларот на микенскиот грчки. – *ŽAnt 18/1, 141–148.*

58. A Re-Examination of the PY Cn Tablets. – *Atti e memorie del I Congresso internazionale di Micenologia* [Roma 1968], 616–632.

59. Мус. A-da-ra-ko. – *ŽAnt* 18/2, 216.

60. Some Observations on Mycenaean Epigraphy (Achievements and Problems). – *Klio* 50, 40–52.

61. [приказ] J.-P. Olivier, *Les scribes de Cnossos. Essai de classement des archives d'un palais mycénien*, Roma, Edizioni dell'Ateneo, 1967, pp. 398+77 tabl.+67 planches. – *ŽAnt* 18/1, 148–152.

62. [приказ] *Studia Mycenaea, The Mycenaean Symposium, Brno – April 1966, Brno 1968*, pp. 260. – *ŽAnt* 18/1, 152–156.

63. [приказ] W. S. Allen, *Vox Graeca, A Guide to the Pronunciation of Classical Greek*, Cambridge at the University Press, 1968, pp. 157 + XVI, 8°. – *ŽAnt* 18/1, 156–158.

1969

64. Мус. We-ra-jo. – *ŽAnt* 19/1, 20.

65. Мус. Ki-zo. – *ŽAnt* 19/1, 24.

66. Мус. Pu-zo. – *ŽAnt* 19/1, 149.

67. Мус. A-ka-ma-jo, A-ka-ma-wo, A-ka-ma-no. – *ŽAnt* 19/2, 174.

68. Мус. Ka-ki-ro, Ka-ke-u. – *ŽAnt* 19/2, 226.

69. Мус. Ko-ti, Ko-te-u. – *ŽAnt* 19/2, 238.

70. [приказ] C. J. Ruijgh, *Études sur la grammaire et le vocabulaire du grec mycénien*, Amsterdam, Hakkert 1967, pp. 459, 8°. – *SMEA* 9, 120–124.

1970

71. Учество на грчкиот и балканскиот латински во развојот на старословенската деклинација. – *Симпозиум 1100-годишнината од смртта на Кирил Солунски*, кн. 2, [Скопје: МАНУ] 81–96.

72. Членот во македонскиот превод на Дамаскиот. – *MJ* 21, 57–74.

73. Il sincretismo dei casi in miceneo: e sincretizzato lo strumentale con il dativo? – *SMEA* 12, 88–116.

74. Мус. Me-tu-ro and Ko-tu-ro₂. – *ŽAnt* 20, 214.

75. Мус. Te-ru-ro. – *ŽAnt* 20, 230.

76. Лат. Meridies и балк. Meriz. – *ŽAnt* 20, 278.

1971

77. Григориј Пелагониски како преводач од грчки. – *ГЗбФф* 23, 447–478.

78. Една семантичка особеност на суфиксот -εύς во микенскиот грчки. – *ГЗбФф* 23, 557–577.

79. Михаил Д. Петрушевски – По повод на неговата шеесетгодишнина. – *ŽAnt* 21/1, 5–9.

80. Михаил Д. Петрушевски – По повод на неговата шеесетгодишнина. – *ГЗбФф* 23, 1–3. [= 80. *ŽAnt* 21/1, 5–9].

81. Библиографија на објавени трудови на акад. проф. д-р Михаил Д. Петрушевски. – *ŽAnt* 21/1, 10–14.

82. Библиографија на објавени трудови на акад. проф. д-р Михаил Д. Петрушевски. – *ГЗбФф* 23, 607–611. [= 81. *ŽAnt* 21/1, 10–14].

83. Од историјата на описната компарација во македонскиот јазик. – *Пред* 4, 49–59.

84. Кадри за повеќе научни дисциплини. – *Нова Македонија*, 4. IV 1971.

85. The Suffix *ulo/a* in the Mycenaean Personal Names. – [*Proceedings of the V International Colloquium on Mycenaean Studies*] *Acta Mycenaea* 2/11, 261–280.

86. Balkan Slav. *свои си, себе/ѿ си* and Latin *suus sibi, se sibi*. – *ŽAnt* 21/2, 370.

87. [приказ] *The Knossos Tablets (Fourth edition), a transliteration by J. Chadwick, J. T. Killen and J.-P. Olivier, Cambridge University Press, 1971, pp. XIV+477.* – *ŽAnt* 21/2, 712–714.

1972

88. *Крнински дамаскин*. – Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 562с. (Стари текстови: 3).

89. Граматичкото удвојување во македонскиот јазик. – *Пред* 5, 38–46.

90. A Note on the Suffix *-s/s/os* in the Linear B Texts. – *Acta of the 2nd International Colloquium on Aegean Prehistory* [Athens], 99–103.

91. [приказ] *W. F. Wyatt, Jr., The Greek Prothetic Vowel, Published by the American Philological Association, Princeton University, 1972.* – *ŽAnt* 22, 255–253.

1973

92. Григориј, епископ пелагониски и прилепски. – *Дваесет и шестмина: книжевен зборник на ирилејскиите автори* [Скопје: Прилеп], 7–10.

93. Јазикот на дамаскините и процесот на обновување на писмениот јазик во турскиот период. – *Пред* 6, 1–12.

94. Кон интерпретацијата на моделот на удвоениот објект во македонскиот јазик. – *ГЗбФф* 24–25, 205–220.

95. Културно-просветната дејност на манастирот Пречиста – Кичевско. – *Биџорски научно-културни собири: I Научен собир* [Гостивар 22–23. X 1971], 73–79.

96. Описната компарација во балканските словенски јазици. – *Реферати* 7, 25–33.

97. Претходниците на К. Пејчиновиќ. – *Симпозиум Кирил Пејчиновиќ и неговото време* (Тетово, 24 и 25 ноември 1971), 55–61.

98. Претходниците на Пејчиновиќ. – *Весник* [службен лист на МПЦ 1973].

1974

99. Впечатоти од III балканолошки конгрес (Лингвистичка секција). – *МЈ* 25, 294–300.

100. [приказ] *John Chadwick, Documents in Mycenaean Greek, second edition, Cambridge, University Press, 1973, pp. XXXV–622, голем оклаво*. – *ЖАнт* 24, 388–396.

1975

101. Контекст и интерпретација на дамаскинови слова. – *ГЗбФф* 1 (27), 201–239.

102. Нови надежи за дешифрирање на линеарното А писмо. – *ЖАнт* 26/2, 501–503.

103. Пресоздавање на хероиката „Скендербеј“. – *КЖ* 21/1, 30–32.

104. *Illyrian Personal Names in the Mycenaean-Greek Onomasticon?* – *ЖАнт* 25, 413–421.

1976

105. Обиди на воведување на говорниот јазик во писменоста пред К. П. Мисирков (Од дамаскинарската книжнина во Македонија). – *Крстиџе П. Мисирков и национално-културниот развој на македонскиот народ до ослободувањето* (Скопје, 22–23 април 1975) [ИМЈ], 57–65.

106. *Насекаде длабоко викаената класика*. – *Нова Македонија* 13.VI 1976; *Вечер* 12. VI 1976.

107. *Sheep Records from the Mycenaean Archives*. – *Odredbe pozitivnog zakonodavstva i običajnog prava o sezonskim kretanjima stočara u jugoisto-*

122. Some observations on Mycenaen personal names of non-Greek origin. – *Actes du IIe congrès international des études du sud-est-européen* (Athènes, 7–13 mai 1970) [Tome IV: Linguistique et littérature], 9–23.

1979

123. Неколку лексички балканизми од претсловенскиот балкански јазичен сојуз во македонскиот јазик (*босилек, карџа, рофја, џалас*). – *НДиск* 5, 47–52.

124. Неколку паралела из словенске и грчке топонимије. – *ОнПрил* 1, 9–25.

125. По Меѓународниот славистички симпозиум во Солун – Врските на грчката и словенските средновековни литератури. – *Нова Македонија* 5. VI 1979.

126. Interlinguistic Contacts Reflected in the Mycenaean Onomastics. – *IV Congrès International des Etudes du Sud-Est-Européennes* (Ankara, 13–18 août, 1979), 269.

127. Vocabulary Words from the Mycenaean Personal Names. – *Colloquium mycenaeanum: Actes du sixième colloque international sur les textes mycéniens et égéens tenu à Chaumont sur Neuchâtel du 7 au 13 septembre 1975* [Neuchâtel: Université], 135–146.

128. The Ancient Greek in Contact with Other Balkan Languages. – *SAlb* 16/1, 139–161.

129. *Мyc. ka-ra-na-ko*. – *SMEA* 20, 161–169.

130. *Мyc. Qo-te-wo i-ju*. – *ŽAnt* 29/2, 250.

131. Further on the Followers in Hom. and Myc. Greek. – *ŽAnt* 29/2, 286.

132. [приказ] *Sigrid Deger-Jalkotzy, E-QE-TA. Zur Rolle des Gefolgschaftswesens in der Sozialstruktur mykenischer Reiche. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften (Kommission für mykenische Forschung) Wien 1978, pp. XII+217. 8°*. – *ŽAnt* 29/1, 167–170.

1980

133. Интерпретација на неколку претсловенски топоними од Охридско. – *Вшора јуџословенска ономастичка конференција* (Скопје, 6–9 октомври 1977) [Скопје: МАНУ], 109–117.

134. Континуитет меѓу микенската грчка и класичногрчката антропонија. – *ŽAnt* 30, 73–88.

135. Топономастички белешки од реонот на Галичица. – *ГЗбФф* 5–6 (31–32), 289–308.

150. [приказ] *Ljubomir Crepajac, Latinski jezik za IV razred usmerenog obrazovanja (treća godina učenja) za prevodilačku i arhivsko-muzejsku struku; izdanje Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd 1981, str. 142, 8°.* – *ŽAnt* 31, 360–362.

151. [приказ] *Б. Бошковски, Философски еџички сисџеми.* – *Весник* 12 [службен лист на МПЦ].

1982

152. За потеклото на *-its-* суфиксите во грчкиот. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 7/1, 55–70.

153. Микенската просопографија како историски извор. – *ППМАНУ* 6, 103–125.

154. Неколку топоними и хидроними од основата **alb(h)-* во Македонија. – *ОнЈуг* 10, 313–321.

155. Од историјата на футурот во балканските јазици. – *НДиск* 1, 45–53.

156. Проклиза на рефлексивот *се* во македонскиот и во несловенските балкански јазици. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 7/1, 42–53.

157. Са мудрошћу антике. – *Просветни џреџлед* 39/1448 [Београд], 19.

158. Традиција и иновации во книжевните споменици од Македонија за време на турскиот период. – *Пред* 15, 163–176.

159. Balkanisms resulting from endogenous processes and external linguistic interferences. – *A Graeco-Slavic Controversial Problem Reexamined* [Athena], 319.

160. [приказ] *Ernst Risch, Kleine Schriften zum siebzigsten Geburtstag, herausgegeben von Annemarie Etter und Marcel Looser, Walter de Gruyter – Berlin – New York 1981, pp. XVII+783, 8°.* – *ŽAnt* 32/1, 112–116.

161. [приказ] *D. J. Georgacas A Graeco-Slavic Controversial Problem Reexamined: The -ισ- Suffixes in Byzantine, Medieval, and Modern Greek: Their Origin and Ethnological Implications, Pragmateiai tēs Akadēmias Athēnōn, Tomos 47, 1982, pp. 437, џолем окџаво.* – *ŽAnt* 32/1, 116–122.

1983

162. Лексички реликти од стариот балкански јазичен слој во јужнословенските јазици. – *Реферати* 9, 7–14.

163. Македонска *Илијада*. – *ЛЗб* 30/3, 43–58.

164. Метричко-ритмички особености на македонскиот преводен хексаметар. – *ŽAnt* 33/1, 63–82.

165. [со: Пеев, К.]: Необична иновација во долновардарските говори. – *MJ* 34, 105–113.
166. Појава на описен перфект со *имам* во грчкиот и латинскиот јазик. – *НДиск* 2, 14–24.
167. Универзалноста на Хомеровата *Илијада* (По повод на македонскиот препев на *Илијада*). – *ЛЗб* 30/2, 59–73.
168. Mihail D. Petruševski – Scholar and Polyglot. – *MacRev* 13/1, 77–80.
169. Some Structural Peculiarities of Mycenaean-Greek Personal Names. – *Res Mycenaeae: Akten des VII. Internationalen Mykenologischen Colloquiums in Nürnberg* (6.–10. April 1981) [Göttingen], 202–215.
170. Some Lexical Relicts from Ancient Balkan Linguistic Stratum in South Slavic Language. – *Резюме докладов и письменных сообщений: 9 Международный съезд славистов* (Киев 1983) [Москва: АН СССР], 204.
171. [приказ] H. von KAMPTZ, *Homerische Personennamen, Sprachwissenschaftliche und historische Klassifikation, Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen* 1982, str. XXVI+338, 8°. – *ŽAnt* 33/1, 109–112.
172. [приказ] RES MYCENAEAE, *Akten des VII. Internationalen Mykenologischen Colloquiums in Nürnberg vom 6.–10. April 1981, herausgegeben von Alfred Heubeck und Günter Neumann, Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen* 1983, 439, pp. 439, 8°. – *ŽAnt* 33/2, 219–223.

1984

173. Балканските меѓујазични контакти во антропонимијата на *Зборникот* од Миладиновци. – *Животој и делото на браќата Миладиновци* (Скопје, 15–16 октомври 1982) [Скопје: МАНУ], 257–270.
174. Микенски скриптории: обид за реконструкција на микенската администрација. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 9/2, 27–70.
175. Придонес на микенскиот грчки кон интерпретацијата на хомерските лични имиња. – *ŽAnt* 34, 49–58.
176. Хипердетерминираноста во грчкиот и македонскиот јазик. – *MJ* 35, 111–116.
177. [дискусија] За имињата на дните. – *ŽAnt* 34, 66.
178. [дискусија] За транскрипција на грчките имиња. – *ŽAnt* 34, 71.
179. Greek-Slavonic Interrelations Reflected in Damascenus Stoudites' *Thesaurus* and Its Church-Slavonic Translations. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 9/1, 41–51.
180. Iz predslovenske toponimije u Makedoniji. – *Zbornik radova Savetovanja o pitanjima standardizacije geografskih naziva u jezicima naroda i narodnosti SFRJ* [Sarajevo], 204–215.

181. Metodologija istorijske onomastike. – *Zbornik radova Savetovanja o pitanjima standardizacije geografskih naziva u jezicima naroda i narodnosti SFRJ* [Sarajevo], 329–332.

1985

182. Податоци за балканската ономастика од најстарите грчки писмени извори. – *Зборник на ѿрудови од V јуџословенска ономасѿичка конференѿија* (Мостар 1983) [Saraevo: ANUBiH], 193–201.

183. Хармонија: прилог кон зборообразувањето и семантичкиот развој на терминот *harmonia* кај античките Грци. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 10/1, 37–56.

184. Značaj prevoda Grigorija Pelagonijskog za razvoj pismenog i književnog makedonskog jezika. – *Zbornik Društva slovenskih književnih prevajalcev* [Ljubljana], 95–101.

185. Leonard R. Palmer (5.VI 1906–26. VIII 1984) [In memoriam]. – *ŽAnt* 35, 1–2; 133–136.

186. [приказ] *Pylos Comes Alive, Industry Administration in a Mycenaean Palace. A Symposium of the New-York Society of the Archeological Institute of America and Fordham University in Memory Claireve Grandjouan, Edited by Cynthia W. Shelmerdine and Thomas G. Palaima, New York, 1984, pp. XIX 107+13 figures, 8°.* – *ŽAnt* 35, 143–147.

187. [приказ] *Adriana Quattordio Moreschini, Le formazioni nominali greche in -nth-, Edizioni dell' Ateneo, Incunabula Graeca vol. LXXXIII, Roma 1984, pp. 117, 8°.* – *ŽAnt* 35, 147–149.

1986

188. Две слова на Климент Охридски и едно на Јован Егзарх во еден ракописен зборник од XV век. – *Клименти Охридски: сѿудии* [Скопје], 32–50. (= 6. *МЈ* 7, 73–99)

189. За потеклото на *-its-* суфиксите во грчкиот. – *ГЗбФф* 13 (39), 228–242. (= 152. *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 7/1, 55–70)

190. Од терминологијата на микенската борна кола. – *Зборник на ѿрудови ѿосвеѿени на академиѿи Михаѿло Аѿосѿиолски ѿо ѿовод 75-ѿодшѿинѿиѿа од живѿиѿиѿи* [Скопје: МАНУ], 471–484.

191. Кон употребата на паралели меѓу микенската и словенската религија: (методолошки осврт). – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 11/2, 5–26.

192. Владимир Георгиев (16.II 1908–14.VII 1986) [In memoriam]. – *ŽAnt* 36, 1–2, 95–97.

193. Многузначноста на терминот *хармонија*. – *Треѿиѿа ѿроѿрама на Радио Скопје*.

194. Expansion of the Greek Suffix *-issa* and the Slavonic *-ica*. – *Festschrift für Ernst Risch zum 75. Geburtstag* [Berlin; New York: Walter de Gruyter], 406–414.

195. Pisani podaci o zemljoposjedničkim odnosima na Balkanu iz kasne bronzane epohe. – *Godišnjak ANUBiH* 24, 5–40.

196. [приказ] *ACTES DU VIIe CONGRÈS DE LA FÉDÉRATION INTERNATIONALE DES ASSOCIATIONS D'ÉTUDES CLASSIQUES*, publiés par János Harmatta, Akadémiai Kiado, Budapest 1984, vols I–II, 464–613., посебно *Studia Mycenaea*, vol. II, str 451–514, 599–601, 8°. – *ŽAnt* 36, 103–107.

197. [приказ] *Linear B: A 1984 Survey*, edited by Anna Morpurgo Davies and Yves Duhoux, Cabay, Louvain-la-Neuve, 1985, 310, 8°. – *ŽAnt* 36, 107–113.

198. [приказ] Alfred Heubeck, *Kleine Schriften zur griechischen Sprache und Literatur*, Universitätsbund Erlangen–Nürnberg 1984, pp. 599, 8°. – *ŽAnt* 36, 113–114.

199. [приказ] Y. Duhoux, *Introduction aux dialectes grecs anciens. Problèmes et méthodes. Recueil de textes traduit.* Cabay, Louvain-la-Neuve 1983, pp. 111. – *ŽAnt* 36, 114–116.

200. [приказ] Francisco Aura Jorro, *Diccionario micénico*, vol. 1, Instituto de filologia, Madrid 1985, pp. 480, 8°. – *ŽAnt* 36, 116–119.

201. [приказ] J. T. Hooker, *The Origin of the Linear B Script, Suplementos a Minos Núm. 8*, Salamanca 1979, 8°. – *ŽAnt* 36, 119–122.

1987

202. Кон проблематиката за појавата на балканизмите и уделот на балканскиот јазичен супстрат во развојот на балканскиот јазичен сојуз. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 12/1, 57–88.

203. [edited with: Crepajac, L.]: *Tractata Mycenaea: Proceedings of the Eighth International Colloquium on Mycenaean Studies* (Held in Ohrid, 15–20 September 1985). – Skopje: MASA.

204. Kutel. – *Tractata*, 64.

205. MN *a-ko-ro-qo-ro* and the terms for "farmer" in the Linear B Texts. – *Tractata*, 151–161.

206. Mycenaean *a-mo* /(*h*)*armo*/ and Some IE Co-Radicals. – *Minos* 20–22 [*Studies in Mycenaean and Classical Greek, Presented to J. Chadwick*], 259–309.

207. Odras zemljoposjedničkih odnosa u mikenskoj toponimiji: imena mesta složena sa *wo-wo* i (*-*)*wo-wi-ja*. – *Godišnjak ANUBiH* 25, 5–21.

208. [приказ] *Corpus of Micenaean Inscriptions from Knossos, Vol. I* by J. Chadwick – L. Godart – J. T. Killen – J. P. Olivier – A. Sacconi – I. A. Sakelarakis, Cambridge University Press, Edizioni dell'Ateneo, spa Roma 1986, XV+435, folio. – *ŽAnt* 37, 38–40.

209. [приказ] *Hugo Mühlestein, Homerische Namenstudien, Beiträge zur klassische Philologie, Bd, 183, hgb. von. E. Heitsch, L. Koenen, R. Merkelbach und C. Zintzen, Athenäum, Verlag, GmbH Frankfurt am Main, 1987, XII+198 str.* – *ŽAnt* 37, 40–42.

210. *Image of Antiquity after the Decipherment of Linear B (in the Contemporary Classical Education).* – Colloquim Didacticum Classicum XVI Zagabiense, Zagreb 1987.

1988

211. *Балканолошки лингвистички сѹудии: (со ѿособен осврѣ кон истѿориској развој на македонској јазик).* – Скопје: ИМЈ [Посебни изданија: бр. 14], 594 с.

212. *Од јазикот на Григориј Пелагониски. – Јазичниѿе ѿјави во Биѿола и Биѿолско денеска и во минаѿојѿо* (реферати од научниот собир одржан од 7 до 9 септември 1984 г. во Битола) [Скопје: МАНУ], 47–56.

213. *Просветителската мисија на св. Методија. – Кирило-мето-диевскојѿ (сѿарословенскојѿ) ѿриод и кирилومتѿодиевскојѿа ѿради-ција во Македонија* (прилози од научниот собир одржан по повод 1100-годишнината од смртта на Методиј Солунски: Скопје, 1–3 октомври 1985 г.) [Скопје: МАНУ], 249–258.

214. *Просветителската мисија на св. Методија. – Охридскојѿа архиеѿискојѿа и ѿокрсѿувањѿо на Русија* [Скопје: Православен бого-словски факултет], 73–81. [= 212. Скопје: МАНУ, 249–258]

215. *Остатоци од претсловенската топонимија во Македонија.* – *МЈ* 38–39, 7–25.

216. Ernst Risch (1911–1988) [In memoriam]. – *ŽAnt* 38, 91–94.

217. *Rivalry between the Greek suffix -issa and the Slavonic -ica. – Papers presented at Vih International Congress of South-East European Research Studies* (Belgrade, 11–16th september 1984) [Skopje: Institute of National History], 97–104.

218. [приказ] *Text, Tablets And Scribes, Studies in Mycenaean Epigraphy and Economy offered to Emmett L. Bennett, Jr., editet by J.P. Oliver and Th. G. Palaima, Suplementos a Minos Num. 10. Salamanca 1988, 391, 8º.* – *ŽAnt* 38, 103–110.

1989

219. Просветната програма на св. Климент Охридски. – *Климент Охридски и улогата на Охридската книжевна школа во развојот на словенската просвета* (материјали од научен собир одржан во Охрид од 25 до 27 септември 1986 г.) [Скопје: МАНУ], 267–277.

220. Микенски лични имиња од основите *khari-* ‘рад’ и *klewo-, klewēs* ‘слав’. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 14/1, 43–63.

221. Doprinos linearnih B tekstova u rasvetljavanju grčke religije kasne bronzane epohe. – *Godišnjak ANUBiH* 27, 5–38.

222. Evidence for Temple Economies in the Linear B Texts. – *VIe Congrès International d'Études de Sud-Est Européen, Résumés des communications, Histoire 2*, [Sofia], 12–13.

223. *Ti-ri-se-ro-e* and Some Other Mycenaean Names with Augmentative Prefixes. – *Studia Mycenaea* [ŽAnt: посебни изданија кн. 7], 67–79.

224. Report on Section V of the XVIIIth EIRENE Congress. – *Studia Mycenaea* [ŽAnt: посебни изданија кн. 7], 1–4.

225. [приказ] *A Lexicon of Greek Personal Names, edited by P. M. Fraser and E. Matthews, vol. I. The Aegean Islands, Cyprus, Cyrenaica, Clarendon Press, Oxford 1987, XXXV+489, 4°*. – ŽAnt 39, 87–89.

226. [приказ] *Problems in Decipherment, edited by Yves Duhoux, Thomas G. Palaima, and John Bennet BCILL, Peeters, Louvain-la-neuve 1989, pp. 216, 8°*. – ŽAnt 39, 89–93.

1990

227. Две писма на печалбар до фамилијата во Охрид на македонски со грчко писмо. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 15/1, 27–40.

228. Просветната улога на манастирот „Св. Пречиста“: (со посебен осврт кон дамаскинарската книжнина). – *Манастир Пречиста – Кичевска*, 15–39.

229. Михаил Д. Петрушевски (1911–1990). – *Споменица посветена на починалиот Михаил Д. Петрушевски, редовен член на Македонската академија на науките и уметностите*, 13–17. – *Билијен* 17/1, 22–23.

230. Име на светската наука – М. Д. Петрушевски. – *Нова Македонија* 3. III. – *Повод* 12/52, 12.

231. Со песни црквата поучува – Низ културното наследство: Манастирот Света Пречиста. – *Нова Македонија* 13. VII.

232. *O-ta₂-no* / = *Orti-ānōr*/ и други микенски хомерски имиња сложени со (-)ānōr, (-) andro(s)/-ra. – ŽAnt 40, 15–28.

1991

233. [приредил со: Митевски, В.]: *Грчко-римска антика во Јуџославија и на Балканот*. – Скопје: Сојуз на друштвата за антички студии на Македонија (прилози од 5-от научен собир на друштвата за антички студии на Југославија, одржан во Скопје од 26 до 29 септември 1989 г.) [*ŽAnt* – Посебни изданија, бр. 9].

234. Грчко-словенски паралели во антропонимијата – (Имиња на -слав). – *ЛЗБ* 38, 25–30.

235. Манастирот Св. Пречиста (Просветен центар во Западна Македонија). – *Биџорски научно-културни собири / IX научен собир* (Кичево, 8–9 јули 1990) [Гостивар], 5–12.

236. Местото на македонскиот меѓу балканските и европските јазици. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 16/2, 37–46.

237. Микенскиот троен херој и хомерските херојски имиња. – *Грчко-римска антика во Јуџославија и на Балканот* (прилози од 5-от научен собир на друштвата за антички студии на Југославија, одржан во Скопје од 26 до 29 септември 1989 г.) [*ŽAnt* – Посебни изданија, бр. 9], 47–53.

238. Мик. *a-re-ko-to-re /Alekotorei/* (дат.) и Хом. *Ἀλέκτωρ, ἡλέκτωρ, ἡλέκτρον*. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 16/1, 67–78.

239. Mikensko *wi-du-ro*, klasičnogrčko (Ϝ)δυλος, Παν(ε)ιδης, Πολυιδης i srodna lična imena. – *Posebna izdanja ANUBiH*, knj. 95 [Sarajevo: Odjeljenje društvenih nauka 27], 313–319.

240. Position of the Ancient Macedonian Language and the Name of the Contemporary *Makedonski*. – *Sborník Prací Filosofické Faculty Brněské University. Series Archaeologica et Classica* [E 36, Studia Minora: Brno], 135–139.

241. Tradition and innovations in the Development of the Macedonian Language. – *MacRev* 21, 20–24.

1992

242. Кој е собирачот и запишувачот на *Народниот бисери од Кичевско?* – *Од методологијата на научната работа*. – *Совр* 15/5–6, 98–109.

243. Михаил Д. Петрушевски и списанието *Жива Антика*: (по повод на осумдесетгодишнината од раѓањето и годишнината од смртта). – *Прилози МАНУ/ООН* 23/1, 45–62.

244. Повторно за народните умотворби од Кичевско – Наука или парадирање? – *Совр* 16/9–10, 168–174.

245. Потеклото на античкиот македонски и името на современиот македонски јазик. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 17/2, 99–125.

246. Струмички (Македонски) апостол – кирилски споменик од XIII век. – *Совр* 16/1–4, 224–230.
247. 40 години *Жива Антика* и сеќавање на проф. М. Д. Петрушевски. – *ŽAnt* 41–42, 9–14.
248. Чие е името Македонија? – *Макед* 39/473, 18–20.
249. Чие е името Македонија? – *Нова Македонија* 29. VIII 1992.
250. Денар. – *Вечер* 1. V 1992.
251. The Strumitsa (Macedonian) Apostle. – *MacRev* 22/2, 151–156. [= 245. *Совр* 16/1–4, 224–230].
252. Observations on the personal names from the Knossos D tablets. – *BCH* 25 (supplément), 321–348.
253. Report on Section V. – *AAntH* 33/1–4, 395–397.
254. The Ancient Macedonian Language and the Name of the Contemporary Makedonski. – *MacRev* 22/3, 247–257. [= 244. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 17/2, 99–125].
255. [приказ] *Melena, Jozé L. – Olivier, Jean – Pierre, Tithemy. The Tablets and Nodules in Linear B from Tirins, Thebes and Mycenae, A Revised Transliteration by, Suplementos a Minos Núm. 12, Salamanca 1991, 97, 8º. – ŽAnt* 41–42, 123.
256. [приказ] *W. Pötsher, Aspekte und Probleme der minoischen Religion. Ein Versuch. Georg Olms Verlag, Hidesheim – Zürich – New York, 1990, 282 str., 8º. – ŽAnt* 41–42, 124–126.

1993

257. *Македонија и односиите со Грција (Macedonia and Its Relations with Greece)*. – Скопје: МАНУ, 136с.
258. Античкиот македонски и името на современиот македонски јазик. – *Пред* 25, 33–38.
259. Просветителство со удвоени сили. – *Макед* 15/485, 14–15.
260. Развој и многузначност на терминот *хармонија*. – *КЖ* 38/1, 32–37.
261. Терминот ἐπτάρῥημος и состав на групата „свети словенски Седмочисленици“. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 18/2, 5–31.
262. Antická makedonština a současný makedonský jazyk. – *Universitas* 3, 15–21.
263. Position of the Ancient Macedonian Language and the Name of the Contemporary Makedonski. – *Balkan Forum* 1/2 [Skopje], 241–254.

264. The Origin and Semantic Development of the Term Harmony. – *ICS* 18, 1–11.

265. The Enlightenment of the Slavs (Ex Oriente Lux). – *MacRev* 23/2–3, 151–161.

1994

266. Константин-Кирил „Философ“ – ортодоксен теолог. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 19/1–2, 77–103.

267. Местото на античкиот македонски меѓу другите индоевропски јазици. – *ŽAnt* 44, 73–94.

268. Мотивот *свејлина* во делата на св. Климент Охридски. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 19/1–2, 105–131.

269. Духовниот семафор на Лазар Кескинов [предговор]. – Кескинов, Лазар М.: *Духовен семафор: айологeйска чийанка*, Битола: Преспанско-Битолска епархија, 3–11.

270. Остатоци од претсловенската топонимија во Македонија. – *Археолошка карта на Република Македонија*, Том I [Скопје: МАНУ: Музеј на Македонија – Археолошки оддел], 180–190. [= 215. – *МЈ* 38–39, 7–25].

271. Св. Јован Крстител, патронот на Бигорскиот манастир. – *Манасѝир Свеѝи Јован Биѝорски* [Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата; Охрид: Епархија Дебарско-Кичевска], 25–39.

272. The Slavonic Holy Seven Saints ("Sedmočislenici"). – *MacRev* 24/3, 185–194.

1995

273. Апотеозата на *Словойѝо* во Прогласот кон св. Евангелие од Константин Философ – Св. Кирил. – *ŽAnt* 45 (Sertum Gantarianum), 23–36.

274. Антички и современ македонски јазик. – *Содрѝински и меѝодолошки ѝрашања во исѝразувањeѝо на исѝоријаѝа на кулѝураѝа на Македонија*, кн. 1 [Скопје: МАНУ], 23–30.

275. Балканизација на македонскиот и неговото место меѓу другите балкански јазици. – *Studies in Macedonian Language, Literature and Culture* [Ann Arbor: Michigan Slavic Publications], 67–82.

276. Интерпретација на неколку профилактични микенски лични имиња. – *Зборник на ѝрудови ѝосвеѝени на академик Блаже Конески* [Скопје: МАНУ], 47–59.

277. Метафората *свејлина* во химнографијата на словенските првоучители и нивните ученици. – *КЖ* 15/5–6, 42–48.

278. Поетско-стилистички особености во канонот за ап. Андреј од св. Наум Охридски. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 20/1–2, 71–101.

279. Појава, промени и традиција на словенското писмо во Македонија. – *КЖ* 15/7–8, 22–27.

280. Свети словенски Седмочисленици. – *Светийклименійово слово: црковен алманах* [Охрид], 48–54. [= 271. – *MacRev* 24/3, 185–194]

281. Свв. Климент и Наум Охридски (Просветителство со удвоени сили). – *Светийиѿе Клименій и Наум Охридски и ѿридонесоѿи на Охридскиоѿи духовен ценѿиар за словенската ѿпросвеѿа и кулѿура* [Скопје: МАНУ], 17–29. – Отворање на научниот собир свв. Климент и Наум Охридски, 7–8.

282. Творештво длабоко и трајно вткаено во македонската модерна литература и литературна наука. – *Совр* 45/7–8, 103–107.

283. *Te-o-do-ra* и други теофорни имиња во микенските текстови. – *МЈ* 40–41, 225–233.

284. Lexical Relicts of Pre-Slavic Languages in the Contemporary Macedonian Language. – *Макед* 17/503, 17–20.

285. The Languages on the Territory of Macedonia in the Classical and the Early Bizantine Periods. – *Balkan Forum* 3/2 (11), 271–278.

286. [приказ] *Michael Meier-Brügger, Griechische Sprachwissenschaft I–II, Sammlung Götschen, Walter de Gruyter, Berlin – New York 1992, I str. 170, II str. 133, 12.* – *ŽAnt* 45, 423–427.

287. [приказ] *M. J. Osborne – S. G. Byrne, A Lexicon of Greek Personal Names II, ATTICA, The British Academy, Clarendon Press, Oxford 1994, XXI+510, 401.* – *ŽAnt* 45, 427–430.

288. [приказ] *A. Leukart, Die frühgriechischen Nomina auf -tās und -ās. Untersuchungen zu ihren Herkunft und Ausbreitung (unter Vergleich mit den Nomina auf -eús), herausgegeben von Sigrid Deger-Jalkotzy, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1994, 354, 801.* – *ŽAnt* 45, 431–434.

289. *Сесловенски и универзални ѿораки во Проѿласоѿи кон Св. Еванѿелие од Консѿианѿиин Философ.* – Македонско-руски јазични, литературни и културни врски, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ Скопје, 1995, 31–51.

1996

290. Авторскиот потпис „Нишчки Наум“ во канонот за св. апостол Андреј. – *1100 ѿдини од хироѿонизираѿеѿио на св. Клименій во еѿискоѿи и доаѓаѿеѿио на св. Наум во Охрид* [Охрид: МПЦ], 131–144.

291. Апокрифни интерполации во Краткото житие на св. Кирил-Философ („Успение Кирилово“). – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 21/1, 5–24.

292. Енигматичните знаци врз градежен материјал од црквите на Брегалница. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 21/1, 25–39.

293. Јазичите на почвата на Македонија во античкиот и рановизантискиот период. – *Јазичиите и почвата на Македонија: прилози за истражувањето на историјата на културата на почвата на Македонија* [Скопје: МАНУ, Макропроект „Историјата на културата на Македонија“: кн. 3], 19–31.

294. Идејата на Константин Философ за рамноправност на јазичите. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 21/2, 17–37.

295. Палеографско-јазични особености во канонот за ап. Андреј од св. Наум Охридски. – *Реферати од Втората македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика „Македонскиот јазик, лингвистика и култура“* (Охрид, 16–19 август 1994 г.) [Скопје], 11–26.

296. Појава на словенската христијанска култура. – *Религиозни и религиски аспекти на материјалната и духовната култура на почвата на Република Македонија* [Скопје: МАНУ, Макропроект „Историјата на културата на Македонија“: кн. 4], 11–22.

297. Писмената традиција во Кичевско. – *Крнински посланија* 1 [Охрид–Кичево], 7–27.

298. Прогласот кон св. Евангелие. – *Нова Македонија*, Лик 3/1, 15.

299. Од Прогласот кон св. Евангелие на Константин Философ – Манифест на словенската просветителска мисија. – *Црковен живот* 1/3, 6.

300. Обновување и ревитализација на македонски светињи – *Црковен живот* 1/7, 5.

301. Споменот на свв. Климент и Наум Охридски низ вековите. – *Црковен живот* 1/6, 5.

302. Church-State Relations and Interconfessional Coexistence in Macedonia (In the Postsocialistic Period with a Historical Background). – *MacRev* 26, 1–2.

303. The Mycenaean Personal Names in -to with Regard to the Derivatives from Verbal Adjectives. – *Atti e memorie del secondo Congresso Internazionale di Micenologia* (Roma–Napoli, 14–20 ottobre 1991) [Roma: Gruppo Editoriale Internazionale], 51–69.

304. [приказ] *Denise Schmandt-Besserat, Before Writing, vol. I. From Counting to Cuneiform. University of Texas Press, Austin, 1992.* – *ŽAnt* 46, 117–122.

305. [приказ] *John Chadwick, Lexicographica Graeca. Contributions to the Lexicography of Ancient Greek, Clarendon Press, Oxford 1996, VI+343, 8°.* – *ŽAnt* 46, 121–128.

1997

306. *За античката просодија во македонски јррейев.* – Скопје: Матица македонска, 141с.

307. Дактилскиот ритам на македонските народни приказни и хомерскиот епски хексаметар. – *Народнојто јворешјиво на јочвајта на Македонија: јрилози за исјражувањето на исјоријата на кулјурајта на јочвајта на Македонија* [Скопје: МАНУ, Макропроект „Историјата на културата на Македонија“: кн. 6], 11–20.

308. Од балканската терминологија на македонскиот народен волуметриски систем. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН 22/1–2*, 15–40. (*Реферати* 12)

309. Охридскиот книжевен центар и словенската писменост. – *Прилози МАНУ/ООН 28/1–2*, 7–41.

310. Појава, промени и традиција на словенското писмо во Македонија. – *Педесет години на македонската наука за јазикот* (Скопје, 30 ноември до 2 декември 1995) [Скопје: МАНУ], 19–35.

311. Романтичарскиот занес на нашите преродбеници и научно-историските факти за античките Македонци. – *Македонското научно-литературно друшарство и неговото конјинуитет до основањето на Македонската академија на науките и уметностите* (прилози од научниот собир одржан на 28 и 29 јуни 1996 г.) [Скопје: МАНУ], 53–58.

312. Сесловенски и универзални пораки во Прогласот кон св. Евангелие од Константин-Кирил. – *Зборник на трудови од I-та руско-македонска конференција* (Охрид, 22–24 август 1995 г.) [Охрид–Скопје], 23–43.

313. Православието низ вековите [предговор]. – Баталден, С.: *Преисјитување на традицијата* (*Есеи за исјоријата на јравославјето*), Скопје: Култура, 7–20.

314. Some Parallels between Balkan Popular and Mycenaean Measures of Volume for Dry Materials. – *ŽAnt* 47, 63–86.

315. The Position of the Ancient Macedonian Language, and the Modern Name Makedonski. – *Balkanistica* 10 [Oxford: Mississippi], 227–240.

316. [приказ] *M. Fraser and Matthews, A Lexicon of Greek Personal Names, Vol. III. A : The Peloponnese, Western Greece, Sicily, and Magna Graecia, The British Academy, Clarendon Press Oxford 1997.* – *ŽAnt* 47, 239–242.

1998

317. Медитеранскиот и старобалканскиот културен контекст и континуитет. – *Македонската литература и култура во контекстот на медитеранската културна сфера* (Скопје, 24–25 октомври 1996) [Скопје: МАНУ:

Компаративно проучување на македонската литература и уметност во XX век: том 3], 101–118.

318. Мир во разноконфесионална средина. – *Светииклиментитовоито слово: Алманах* [Охрид].

319. Микенски борбени лични имиња. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 23/1–2, 19–42.

320. Од научниот опус на акад. Божидар Видоески. – *Сйоменица йосвейтена на Божидар Видоески, редовен член на Македонската академија на наукитие и уметносийитие* [Скопје: МАНУ], 15–20.

321. Православието низ призмата на западни црковни историчари. – *КЖ* 43/1, 94–99.

322. Св. Пречиста Кичевска чувар на словенската писменост. – *Кичево и Кичевско: (фотйомоноџграфија)* [Кичево; Скопје: „Гурѓа“], 63–68.

323. Црковно-државни односи и меѓуконфесионална коегзистенција во Македонија. – *Гласник ИНИ* 42/1, 7–26.

324. Научни есеи за православието – Стивен Баталден: „Преиспитување на традицијата“ (Скопје: Култура 1997). – *Нова Македонија*, 11. II 1998.

325. Голема пријателка на Македонија – Ивона Бернс. – *Сйожер* 2/26–27, 55.

326. John Chadwick [In memoriam]. – *ŽAnt* 48, 5–15.

327. Approche de la langue des Macédoniens antiques. – *La République de Macédoine: nouvelle venue dans le concert européen* (dir: Chiclet, C., Lory, B.) [Paris, Montréal: L'Harmattan], 127–136.

1999

328. *Светиила незаодни: словенскиите йрвоучийители и нивниите ученици*: (студии). – Скопје: Матица македонска. – 462 с.

329. Владо Малески. – *Владо Малески: свечен собир йосвейтен на 80-годишнината од раѓањето и 15 години од смртита на Владо Малески* (Скопје 24. XII 1999 г.) [Скопје: МАНУ], 7–8.

330. Значење на дамаскинарската книжнина за развојот на писмениот и книжевниот македонски јазик. – *Македонија: йрашања од истйоријата и кулйураита* [Скопје: МАНУ], 95–109.

331. Значение дамаскинской литературы для развития письменного и литературного македонского языка. – *Македония: вопросы истории и культуры* [Скопје; Москва: Македонская академия наук и искусств], 10 стр.

332. Светила незаодни. – *Денес* 22. VII 1999, III/93, стр. 54–56.

333. Стабилност и промени во јазикот. – *Македонија денес*, 6 и 7. XI 1999, стр. 11.
334. Паримејник. – *Билџен*.
335. Поезијата и историјата. – *Уџирински весник* 12. VIII 1999, стр. 15.
336. An Attempt at Reconstructing the Balkan-Macedonian Volumetric System for Dry Materials and Its Terminology. – *ISS* 10/1–2, 1–126.
337. Interpretation of Some Mycenaean Personal Names: Nomina Theophora. – *Florent Studia Mycenaea* [Wien: Verlag der Österreichischen Akad. der Wissenschaften], 299–311.
338. Multilingual Contacts and Conflicts in the South-Eastern Europe: (Reflected in the Mycenaean onomastics). – *VIII интернационален конгрес за Јуџоистична Европа* (Букурешт, 24–29 август 1999). – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 24/1–2, 5–15.
339. [приказ] *Божидар Видоески: Дијалектиците на македонскиот јазик*, МАНУ, 1999. – *КЖ* 44/1, 108–109.

2000

340. *Животои на Микенците во нивните писмени сведоштва: со посебен осврт кон ономастичките и просопографски изводи* (*The Life of the Mycenaeans from Their Own Records with Special Regard to the Onomastic and Prosopographic Deductions*). – Скопје: МАНУ. – 419 стр.: илустр.
341. Историски осврт врз идејата за рамноправност на јазиците: во богослужбена/литургиска употреба. – *Историја на идеите на почвајќа на Македонија: прилози за исцрпувањето на историјата на културата на Македонија* [Скопје: МАНУ, Макропроект „Историјата на културата на Македонија“: кн. 11], 11–20.
342. Христијанство. Религија на крстот и единство во разновидност. – *Прилози МАНУ/ОЛПН* 25/1–2, 7–32.
343. Од најстарата историја на писменоста: бројките им претходат на буквите. – *ЈФ* 56/1–2, 469–480.
344. Придонесот на Михаил Д. Петрушевски. – *Нова Македонија* (Лук) 26–27. II 2000.
345. Просвештението кај Св. Климент Охридски. – *Весник на МПЦ* 42/3, 58–64.
346. Image of Antiquity after the Decipherment of the Linear B. – *Colloquium Didacticum Classicum XVI Zagrebense: The Image of Antiquity in Modern Times* [Zagreb], 139–152.

347. The linear „B“ logograms *111, *110, and corresponding Balkan popular Measures of volume for dry Materials. – *ŽAnt* 50, 125–139.

2001

348. *Појава и развој на писмоу: со посебен осврт кон почетоци на словенската писменост* (*Origin and Development of Writing: with special regard to the beginnings of Slavonic literacy*). – Скопје: МАНУ. –384с.

349. Дамаскините и нивниот удел во развојот на современите балкански јазици врз народна основа. – *MJ* 2001, 1–30.

350. Значење на дијалектолошките студии на југоисточните македонски говори за палеославистиката (Неколку фонетски особености на старо-црковнословенскиот и нивните континуанти во југоисточните македонски говори). – *Прилози МАНУ/ОЛН* 24/1–2, 25–40.

351. Христијанството – демократски духовен систем: Христовото учење низ призмата на теологијата, филозофијата, етиката, културата. – *Утрински весник*, 4–8 јануари, 3, 463.

352. Христијанство – 2000-годишен јубилеј. – *Пелагонийска* [Битола], 9 стр.

353. Фанула Папазоглу (1917–2001) [In memoriam]. – *ŽAnt* 51, 68–75.

354. Конвергентни и дивергентни тенденции во развојот на балканскиот јазичен сојуз и перспективите на европската мултијазична заедница. – *Меѓународна конференција: Балканот во новиот милениум* [Скопје: МАНУ], 187–203.

355. Convergent and Divergent Tendencies in the Development of the Balkan Linguistic League and Prospects to the European Multilingual Community. – *International conference The Balkans in the new millennium: Science and culture in a joint action for peace and development* (Skopje, 25 and 26 May 2001) [Skopje : MANU], 180–190: 5 tab.

356. Geschichte der klassischen Studien in der Republik Makedonien. *Der Neue Pauly. Enzyklopedie der Antike* bd. 15/1. – Stuttgart. Weimar : J. B. Metzler.

357. Klassische Einflüsse auf das Kircheslawisch und das moderne Makedonisch. – *Der Neue Pauly. Enzyklopedie der Antike* bd. 15/1, 276–277. – Stuttgart. Weimar : J. B. Metzler.

358. Klassische Studien. – Makedonien / Mazedonien. – *Der Neue Pauly. Enzyklopedie der Antike* Bd. 15/1, La–Ot., 280–281. – Stuttgart. Weimar : J. B. Metzler.

359. Sprache. – Makedonien / Mazedonien. – *Der Neue Pauly. Enzyklopedie der Antike* Bd. 15/1, La–Ot., 276–277. – Stuttgart. Weimar : J. B. Metzler.

360. [приказ] *V. Aravantinos – L. Godart – A. Sacconi: Thèbes fouilles de la Cadmée I. Les tablettes en linéaire B de la odos Pelopidou. Édition et commentaire. Istituti editoriali e poligrafici internazionali, Pisa-Roma, 2001, pp. 460, голем октаво.* – *ŽAnt* 51, 84–90.

361. *Живойисой ойворен кайехизис.* – Премин, 2001, 52–53

2002

362. [со: Гоцевски, Т.]: *Християнството и мирот – мирот и християнството.* – Куманово: Македонска ризница. – 111 с.: илустр. (Корицен наслов: 2000 години християнство, 2000 години учење за мир).

363. Глаголичката графема *З(земла)* и грчката *Th(êta)*. – *Славистички списани* 10 (посветен на проф. Зузана Тополинска по повод седумдесетгодишнината), 187–198.

364. Денар, Создавањето на македонскиот денар: Видувања и секавања. – *Народна банка на Р. Македонија*, 75–82.

365. Од историјата на словенската писменост. Случајни грешки или намерни интерполации во Краткото житие на св. Климент Охридски од Хоматијан. – *Зборник од III-та Македонско-руска научна славистичка конференција* (Охрид, 9–11 август 2001) [Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“],

366. Од методологијата на Блаже Конески во користењето извори за кирило-методиевскиот период. – *Делото на Блаже Конески (освистувања и истражувања): Меѓународен научен собор по повод 80-годишнината од раѓањето на Блаже Конески* [Скопје: МАНУ], 299–308.

367. Писмо „Без оустроенија“. – *Зборник на реферати од четвртата македонско-северноамериканска славистичка конференција за македонистика „Македонски јазик, литература и култура“* (Охрид, 5–6 август 2000) [Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“], 35–56.

368. Христијанство. Религија на крстот и единство во разновидност (Минато и перспективи). – *Годишен зборник на Богословскиот факултет „Св. Климент Охридски“*, кн. 8, 21–36.

369. Miroslav Marcovich (1919–2001) [In memoriam]. – *ŽAnt* 52, 5–20.

370. *Pax Augusta, Pax Byzantina и Pax Divina.* – *Зборник на трудови: Християнството во културата и уметноста на Сирумичката епархија: по повод 2000 години Християнство* [Струмица: Завод за заштита на спомениците на културата и Музеј], 29–47.

371. Азбуката е совршена во својата едноставност: Изум од првостепена важност за прогресот на цивилизацијата и културата: Разговор со академик Петар Хр. Илиевски. – *Утрински весник* 30. VIII 2002, 4, 956.

372. Појава и развој на писмото, со посебен осврт кон почетоците на словенската писменост. – *Нова Македонија* (Лук) 20. X 2002.

373. [приказ] S. Hornblower & E. Matthews, *Greek Personal Names. Their Value as Evidence, Proceedings of the British Academy 104, Published for the British Academy by Oxford University Press, 2000, pp. VIII+184, 8°*. – *ŽAnt* 52, 234–244.

374. [приказ] V. L. Aravantinos – L. Godart – A. Sacconi, *Corpus des documents d'archives en linéaire B de Thèbes (1–433). THÈBES FOUILLES DE LA CADMÉE III, Università degli Studi di Napoli „Federico II“, Università degli Studi di Roma „La sapienza“; Biblioteca di „Pasiphae“, Collana di filologia e antichità egee diretta da LOUIS GODART e ANNA SACCONI, Pisa–Roma 2002, pp. 326, ̑олем окїаво*. – *ŽAnt* 52, 244–246.

2003

375. Графитите врз градежен материјал од црквите во Крупиште и Баргала. – *Зборник од Научниот собир: Сїтарохрисїјанската археологија во Македонија* [Скопје: МАНУ], 41–57.

376. Дијалектна база на некои графички варијанти во глаголицата. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 27/1–2, 21–38. (*Реферати* 13, 2003).

377. Македонскиот превод на *Пресїолноїо Чейвороеванџелие*: По повод 50-годишнината од неговото објавување. – *Прилози МАНУ/ОЛЛН* 28/1, 25–58.

378. Првиот словенски и современиот македонски превод на евангелието. – *Зборник од V-їа Македонско-северно американска конференција за македонски сїудии* (*Macedonian Studies Vol. 4: Papers from the Fifth International Macedonian-North American Conference on Macedonian Studies*) [Kolumbus: Ohio], 107–128.

379. Glagolica: An Iconic Script for Visual Evangelic Preaching. – *ICS* 27–28, 153–164.

2004

380. Грандиозен меѓународен проект. – *Промїивен ̑овор за Оїшїословенскиот линџвисїички аїлас фонейско-џрамаїичкаїа серија*, том 46: Рефлекси на еровите. Вторичен вокализам. – *Билїен* 31/2.

381. Киевските глаголички листови. (Фрагменти од старословенски литурџичен ракопис со текстови од западни и источни црковни служби на мешан јазик) – *Македонско-украински кулїурни врски (X–XX век) II* (Охрид, 21–23 октомври 2003 г.) [Скопје: МАНУ], 79–109: илустр.

382. Светол лик во нашиот црковен, просветен и културен живот. – *ЛЗ* 51/4–6, 103–110.

383. The Balkan Linguistic League: Past, Present and Future. – *IX Congrès internat, d' Études Sud-east-Européennes (Résumés)* [Tirana], 201–202.

384. *Pax Augusta (Romana), Pax Byzantina (Christiana) and the Contemporary Peacemakers*. – AIESEE Bulletin, 32-33-34, 2002-2004, Bucarest, 213–222.

2005

385. *Традиција и иновации во македонскиите црковнословенски книжевни споменици од илустрираниот период*. – Скопје: МАНУ. – 393 стр.

386. *Македонскиот правопис* : Свечен собир по повод 60-годишнината од донесувањето на македонската азбука и правопис и нивната примена во Букварот : Скопје, 7. VI 2005. – Скопје : МАНУ, 2005. – 23 стр. – (Свечени собири; 50).

387. Позајмување и адаптација на лексички форманти во балканските јазици. – *Меѓународна научна конференција „Теории и методи во ареалната лингвистика“ – Придонеси на Божидар Видоески во развојот на македонската и словенската лингвистика (по повод 5-годишнината од смртта на акад. Б. Видоески)* (Скопје, 2–4 јуни, 2004) [Скопје: МАНУ, Истражувачки центар за ареална лингвистика], 93–102.

388. Еволуционистички сфаќања на Крсте Петков Мисирков за македонскиот јазик. – *Дело на Крсте Мисирков: Зборник од меѓународниот научен собир по повод стогодишнината од излегувањето на книгата За македонските работи* (Скопје 27–29 ноември, 2003) [Скопје : МАНУ], Т. 2, 55–67.

389. Новий вариант Панонској тези і македонско-українські мовні контакти у найдавніших словянських рукописах. – *Українсько-македонський науковий збірник* [Київ: НАНУ, НБУ ім. В. І. Вернадського, МАНМ], Випуск 1, 99–110.

390. Уметноста и културата на XIX век во Западна Македонија [осврт]. – *Спомен* 9/90–91, 29–31.

391. The Life of the Mycenaeans reflected in the onomastics and prosopography. – *Proceedings of the 11th Intern. Colloquium on Mycenaean Studies* [Texas: Austin, 2000]. (issued 2005).

2006

392. *Појава и развој на писмото* : со посебен осврт кон почетците на словенската писменост. – 2. ревидирано изд. – Скопје : МАНУ, 2006. – 391 стр. : илустр.

393. „Јустинијан Први (Flavius Petrus Sabbatius Justinianus)“, предговор кон монодрамскиот спев *Јустинијан Први* од Јордан Плевнеш,

Просветно дело, Скопје, 2006, на македонски стр. I–VI, во превод: на француски, стр. I–VI; на англ. стр. I–VI; на германски, стр. I–VII; на италијански, стр. I–VI; на руски, стр. I–VI.

394. *Поеитој на канонот моужествоу тежонменитъ и ѿсевдонимот черморнзецъ хрѣбръ* // Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир Свети Наум Охридски – живот и дело : организиран по повод 1100-годишнината од изградбата на манастирот Св. Наум во Охрид : Охрид, 19–22 октомври 2005 (Манастирски комплекс „Св. Наум“). – [Скопје] : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, МПЦ, [2006]. – Стр. 25–30.

395. "A Lexicon of Greek Personal Names, vol. IV, The British Academy, Clarendon Press – Oxford, 2005" : критички осврт // *Živa antika* = Жива антика = Antiquité vivante. – Год. 56, Т. 1–2 (2006).

396. *Македонскиот правопис од 1945* // XXXII научна конференција : на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура : (Охрид, 15. VIII – 17. VIII 2005 г.) : Лингвистика. – Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2006. – Стр. [7]–18.

397. *Словенската писменост и дејноста на Охридскиот книжевен центар* : МАНУ: три книги : беседа // Премин. – Год. 5, бр. 33–34 (април 2006), стр. 68–72.

398. *Од историјата на словенската писменост* : „Случајни грешки“, или намерни интерполации во *Крајното живее на Св. Климент* од Хоматијан? // Руско-македонски јазични, литературни и културни врски : 3 : (Материјали од Третата македонско-руска научна славистичка конференција, Охрид, 9–11 август 2001 г.). – Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2006. – Стр. 23–34.

2007

399. *Два спротивни пристапа кон интерпретацијата на антички текстови со антропонимска содржина* : (со посебен осврт кон античко-македонската антропонимија) = *Two opposite approaches towards interpreting ancient texts with anthroponymic contents* : (with special regard to the Ancient Macedonian anthroponymy) : (a short version) // Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука = Contributions. Section of Linguistic and Literary Sciences. – Скопје : МАНУ, 2006, Т. 31, бр. 1 = Skopje : MASA, 2006, Vol. 31, № 1. – Стр. [5]–30, [31]–44. – Бројот е излезен од печат во февруари 2007 година = Printed in February 2007.

400. *Зачетоци на писменост кај Словениите на Балканот и во Пониј* : (поттикнати од грчко-словенски трговски и културни контакти) //

Украјјинско-македонски научен зборник : број 2. – |Кијив| : Национална академија на науките на Украјјина, Национална библиотека на Украјјина „В. И. Вернадскиј“, Македонска академија на науките и уметностите, 2006. – Стр. 129–[139].

401. *Однос на соседниџе кон новоформираниџе словенски лиџе-раџурни јазици* : (аналогија меѓу македонскиот и украинскиот јазик) // Украјјинско-македонски научен зборник : број 2. – |Кијив| : Национална академија на науките на Украјјина, Национална библиотека на Украјјина „В. И. Вернадскиј“, Македонска академија на науките и уметностите, 2006. – Стр. 140–147.

402. *Македонско народно џворчестџво* // За еден необјавен труд на акад. П. Хр. Илиевски од 1945 год. / Красимира Илиевска // Класика – балканистика – палеославистика : материјали од научниот собир по повод одбележувањето на 85-годишнината од раѓањето и 60 години научна работа на академик Петар Хр. Илиевски. – Скопје : МАНУ, 2007. – Стр. [355]–407. – Транскрипција на ракописот, стр. 366–378. – Фотокопија на ракописот, стр. 379–405.

403. *Udio profesora Veljka Gortana časopisu „Živa antika”* // Veljko Gortan (1907–1985): o stotoj obljetnici rođenja znanstveni skup, 4. i 5. svibnja 2007, vijećnica Filozofskog fakulteta, Zagreb.

404. *М. Д. Пеџрушевски – основоџоложник на класичниџе сџуди со далечна џерсџекџива во Македонија* : (Со посебен осврт кон неговите микенолошки прилози во сп. *Жива Антиџка*) // Жива Антика, год. 57, Т. 1–2 (2007), стр. 5–15.

405. The Mediterranean Basin – Cradle of the First Alphabetic Sript, Зборник од научна конференција на *AIESEE*, одржана во Палермо, Сицилија, 2006, стр. 169–178.

406. Краток преглед на историјата на македонскиот превод на *Пресџолноџо еванџелие*, Зборник на трудови во чест на митроп. дебарско-кичевски, Охрид 2007, стр. 217–226.

407. Слово за Св. Климент, *Свеџиклименџово слово*, Охрид, декем. 2007, стр. 113–117.

408. Principia Scientifica, *Дискусија за научниот џзвој*, МАНУ, 2007.

409. *Обраќање на академик Пеџар Хр. Илиевски кон учеснициџе на собироџ* // Класика – балканистика – палеославистика : материјали од научниот собир по повод одбележувањето на 85-годишнината од раѓањето и 60 години научна работа на академик Петар Хр. Илиевски. – Скопје : МАНУ, 2007. – Стр. [439]–444.

410. P. M. FRASER – E. MATTHEWS, *A Lexicon of Greek Personal Names*, Vol. IV: Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea, The British Academy, Clarendon Press, Oxford, 2005, pp. XXIX + 387, 4° // Жива Антика, год. 56, том 1–2 (2006), стр. 129–131.

411. Речник на црковнословенскиот јазик од македонска редакција : прикази // Македонски јазик, 57 (2006). – Скопје : ИМЈ, 2007. – Стр. 233–239.

2008

412. *Два сѝроѝивни ѝриода кон инѝерѝреѝиациѝаѝа на анѝички ѝексѝови со анѝроѝонимиска содрѝина* : (второ дополнето издание) // Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука = Contributions. Section of Linguistic and Literary Sciences. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, (2006) 2008, Т. 31, бр. 1 = Skopje : Macedonian Academy of Sciences and Arts, (2006) 2008, Vol. 31, № 1. – 66 стр. – Two opposite approaches towards interpreting ancient texts with anthroponymic contents : (with special regard to the ancient Macedonian anthroponymy) : (a short version). http://www.manu.edu.mk/Prilozi_MANU_OLLN_XXXI_1.pdf

413. *Principia scientifica* // Развитокот на науките, културата и уметностите како европска перспектива на Република Македонија : тркалезна маса одржана на 22 декември 2006 година. – Скопје : [Македонска академија на науките и уметностите], 2008. – Стр. [89]–93. – (Расправи ; кн. 1). – Дискусии.

414. Семантички развој на слов. зглоб, раме/о, слога, во споредба со некои и.-е. корадикали и синоними // Реферати на македонските слависти за XIV-от Меѓународен славистички конгрес во Охрид, 10–16 септември 2008 година. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, 2008. – Стр. [141]–153. – Трудот е објавен и во *Прилози МАНУ. Одделение за линѝвисѝика и лиѝератѝурна наука*, XXXII 2 (2007), сѝр. [141]–153.

415. *The Balkan linguistic league: past, present and future* // Прилози = Contributions XXXII 1 : реферати на македонските учесници за IX-от меѓународен конгрес на Југоисточна Европа, Тирана, 30 август – 3 септември 2004 година. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите. Одделение за лингвистика и литературна наука, 2007 = Skopje : Macedonian Academy of Sciences and Arts. Section of linguistic and literary sciences, 2007. – Стр. [19]–28. – Бројот е излезен од печат во мај 2008 година.

416. Ekspansja greckiego sufiksu -ισσα i słowiańskie -ica // Rocznik Slawistyczny : Revue Slavistique. T. LVII. – Warszawa : Polska Akademia Nauk. Komitet Słowianoznawstwa, 2008. – Str. [21]–30.

2009

417. *Крајиниите жинија на словенскиите првоучители* : (литературни творби со провидни тенденции од времето кога биле составени) // Прилози. Одделение за лингвистика и литературна наука. – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите, год. XXXIII–XXXIV, бр. 1–2 (2008–2009), стр. [211]–232. – Зборник на трудови во чест на академик Милан Ѓурчинов.

418. *Two Different Approaches Towards Interpreting Ancient Texts and Some Greek-Slavonic Onomastic Parallels* // VI Македонско-Северно-американска конференција за македонистика : (Охрид, 11. – 13. VIII 2006). – Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2008, стр. [271]–282.

419. *Историска реалност и мотивирана интерпретација на прашањата за јојавата и развојот на словенската писменост* // Предавања на XLI меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура : (Охрид, 11. VIII – 28. VIII 2008). – Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2009. – Стр. [31]–44.

420. Комплетирање на Григоријевиот превод на зборникот *Thesaurus* од Дамаскин Студит // Украинско-македонски научен зборник : број 4. – Киев : Национална академија на науките на Украина, Национална библиотека на Украина „В. И. Вернадски“, Македонска академија на науките и уметностите, 2009 = Ukrainian-Macedonian Scientific Collection : issue 4. – Kyiv : National Academy of Sciences of Ukraine, V. Vernadsky National Library of Ukraine, Macedonian Academy of Sciences and Arts, 2009. – Стр. 177– [183].

421. „Реформа на глаголицата“ и односот на св. Климент кон грчко-глаголичката варијанта (Почетоци на кирилицата) // Светиклиментовата традиција во Македонија : трета научна средба по повод патронитот празник на Националната и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“ – Скопје, одржана на 7.XII 2009. – Скопје : [НУБ „Св. Климент Охридски“], 2009. – Стр. [9]–20.

422. *Кон II-то издание на Два сиропивни периода кон интерпретација на антички текстови со антропонимска содржина* // Културен живот : списание за култура, уметност и општествени прашања, LIV, 1–2 (јануари-јуни 2009), стр. 108–111. – Прилози, МАНУ, Одделение за лингвистика и литературна наука, 31, 1 (2006) 2008.

423. „Речник на егејските зборови“ од Косма Пеев // Македонски јазик, 59–60 (2008–2009).

424. *Новото издание на македонското престојно евангелие* // Весник : службен лист на Македонската православна црква, год. LI, бр. 6 (2009), стр. 257–261.

425. *Десетгодишнина од смртта на Божидар Видоески и дејноста на ИЦАЛ* // Арeална лингвистика како пат кон реконструкција на

јазичната и културната еволуција : материјали од научниот собир по повод одбележувањето на 10-те години од смртта на академик Божидар Видоевски (1920–1998). – Скопје : Македонска академија на науките и уметностите. Истражувачки центар за ареална лингвистика, 2009. – Стр. [65]–71.

426. *Поздравен говор на научноот собир 60 години класични студии* // Антиката и европската наука и култура : прилози од научноот собир одржан по повод јубилејот 60 години Институт за класични студии. – Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филозофски факултет, 2009. – Стр. [17]–18.

427. *Соработка меѓу хрватски и македонски класични филолози* // Македонско-хрватски книжевни и културни врски : Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир Македонско-хрватски книжевни и културни врски одржан во Охрид од 10 до 11 октомври 2007. [Кн. 2]. – Скопје : Институт за македонска литература, 2009. – Стр. [29]–36.

428. *[Дискусија]* // Македонскиот јазик во современиот превод на Библијата : (јавна трибина). – Скопје : Православен богословски факултет „Свети Климент Охридски“ : Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2009. – Стр. 54–56.

429. *Денарот е римски – не е грчки* : историјата на името на нашите пари // Бизнис, год. II, бр. 412 (30.XII 2009), стр. 2–3.

2010

430. Иконичност на Кириловата глаголица. – Скопје, 2010. – 13 стр. – Трудот е објавен во Службен лист, „ВЕСНИК“, на Македонската православна црква, во број 05 / 2010 година, Скопје.

431. Хомеровата Одисеја во македонски прелеп // Жива Антика, год. 59, Т. 1–2 (2009), стр. 5–10.

432. Историческа реалност и авторски интерполации в Краткото житие на св. Климент, от Димитър Хоматиян // *пѣнне мало гесѡргню* : Сборник в чест на 65-годишнината на проф. Георги Попов. – София : Софийски Универзитет „Св. Климент Охридски“, Богословски факултет, 2010. – Стр. 578–590.

433. Иконичност на Кириловата глаголица // Весник на Македонската православна црква, ЛП, бр. 5 (2010), стр. 201–207.

434. Периодизација во историскиот развој на македонскиот јазик // Меѓународен македонистички собир : реферати на научниот собир одржан 29–31 август 2008 г. во Охрид. – Скопје : Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2010. – Стр. 125–134.

435. Денарот е римски – не е грчки : Историјата на македонскиот денар (14) // Бизнис, год. 3, бр. 435 (11.02.2010), стр. 10.

СОДРЖИНА

БЕСЕДИ ОД СВЕЧЕНИОТ СОБИР ПО ПОВОД 90 ГОДИНИ ОД РАЃАЊЕТО НА АКАДЕМИК ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ

Катица ЌУЛАВКОВА	9
Зузана ТОПОЛИЊСКА	13
Витомир МИТЕВСКИ	17
ОБРАЌАЊЕ НА АКАДЕМИК ПЕТАР ХР. ИЛИЕВСКИ	23

НАУЧНИ ТРУДОВИ

Витомир МИТЕВСКИ

Терминот <i>theōria</i> кај Аристотел и тешкотиите околу неговиот превод. Прилог кон македонската философска терминологија	27
--	----

Блаже РИСТОВСКИ

Словенското име во Македонија и прашањето на „старобугаризмот“ во руската славистика. (Една бугарско-руска научно-политичка секретна полемика)	51
--	----

Зузана ТОПОЛИЊСКА

Дали да ја жалиме деклинацијата?	79
--	----

Катица ЌУЛАВКОВА

Епското насилство: поетика и етика на одмаздата во <i>Одисеја</i> на Хомер	87
--	----

Зденка РИБАРОВА

Белешки за лексиката на псалтирните стихови во Григоровичевиот паримејник	105
---	-----

Илија ČAŠULE

The Indo-European etymology of Burushaski <i>sa</i> ‘sun’, <i>sani</i> ‘shining; light’, <i>sánikuš</i> ‘sunlight’	115
--	-----

Миодраг М. ТОДОРОВИЌ	
Индо-европски хидронимски основи во микенскиот грчки	129
Весна ТОМОВСКА	
Платоновата поетика на имињата	137
Елени БУЖАРОВСКА, Лилјана МИТКОВСКА	
Анализа на предлогот <i>врз</i> од когнитивен аспект	151
Библиографија на академик Петар Хр. Илиевски	167

Издавач
Македонска академија на науките и уметностите – Скопје

Превод и јазична редакција на англиски јазик
Нада Георгиева

Коректура
Виолета Јовановска
Соња Трајановска

Графичка и компјутерска подготовка
Соња Трајановска

Печат
„Графотисок“ – Скопје

Тираж
300 примероци